

Grobovi s Puščave nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu

Andrej PLETERSKI in Mateja BELAK

Izvleček

1911 in 1995 je bilo na Puščavi nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu odkritih 138 grobov iz pozne antike in zgodnjega srednjega veka. Poznoantično grobišče je nastalo najprej konec 4. st. in bilo v uporabi celo 5. st. V njem so najverjetneje pokopavali prebivalce antičnega Colatia. Grobov, ki bi jih lahko uvrstili samo v 6. ali 7. st., ni. Na starem kulturnem mestu so ponovno pričeli pokopavati najkasneje na začetku 8. st. Vsi pokopi 8. st. so na severozahodni polovici grobišča, vsi grobovi 9. st. na njegovi jugovzhodni polovici. Strukturne spremembe, ki so se zgodile pri prehodu iz 8. v 9. st., so verjetno posledica nastanka Gradca - bivališča slovenjegraškega župana, poleg grobišča. Konec 9. st. ali na začetku 10. st. pokopavanje na Puščavi preneha.

Puščava je osrednji del grebena grajskega hriba nad Slovenj Gradcem. Proti jugovzhodu stoji na koncu grebena cerkev sv. Pankracija, proti severozahodu se greben nadaljuje do Grajske vasi. Tu je bilo 1911 izkopano veliko grobišče, ki je do danes ostalo neobjavljeno. Namen pričujočega prispevka je objava grobnih izkopenin. Pri tem so nama pomagale številne kolegice in kolegi. Dr. Diether Kramer iz Štajerskega deželnega muzeja Joanneum v Gradcu je dal za objavo na voljo najdbe in rokopisno zapuščino dr. Walterja Schmida, dr. Franz Glaser pa rokopisno zapuščino dr. Hansa Winklerja. Enako je dal svojo dokumentacijo Stanko Pahič. Pri izdelavi načrta je pomagal Geoid d. o. o. Prvo različico risarske dokumentacije dolgujemo Darji Grosman, predmete je nato ponovno narisala Dragica Knific Lunder. Pri topografskem delu je pomagala Saša Djura Jelenko, ki je tudi dodala svoje najdbe s Puščave. Okostje gr. 137 je antropološko opredelila dr. Petra Leben Seljak, novec dr. Ursula Schachin ger. Arheoastronomske izračune je naredil dr. Ivan Šprajc. Z nasveti pri opredeljevanju gradiva so pomagali: dr. Dragan Božič,

Abstract

In 1911 and in 1995, a total of 138 graves from the late Roman and early medieval period were discovered at Puščava above Stari trg near Slovenj Gradec. The cemetery from the late Roman period originated first at the end of the 4th century and was in use throughout the entire 5th century. The inhabitants of Roman *Colatio* were probably buried in it. Graves that could be dated solely to the 6th or 7th centuries were not present. Burial again began at the earlier cult site at the beginning of the 8th century at the latest. All 8th century burials are in the northwestern half of the cemetery, and all 9th century graves in the southeastern half. The structural changes that occurred at the transition from the 8th to the 9th century were probably the result of the creation of Gradec - the residence of the *župan* (district head) of Slovenj Gradec next to the cemetery. At the end of the 9th century or at the beginning of the 10th century, burial ceased at Puščava.

dr. Janez Dular, Wolfgang Haider-Berky, dr. Jana Horvat, dr. Hans Losert, Sneža Tecco Hvala, dr. Timotej Knific, dr. Erik Szameit, dr. Biba Teržan. Nemški prevod je jezikovno pregledal mag. Christoph Gutjahr. Vsem tem in ostalim neimenovanim najlepša hvala. Predvsem pa ne smemo pozabiti, da bi te objave ne bilo brez dr. Hansa Winklerja, dr. Walterja Schmida in neznanih domačinov, ki so "bili pripravljeni kopati in bili v določeni meri inteligentni" (vir 1).

PISNI VIRI O IZKOPAVANJIH IN NAJDBAH

Največ pisnega gradiva smo našli v rokopisni zapuščini Walterja Schmida v muzeju v Gradcu. V dokumentacijski mapi k najdišču Altenmarkt je bil rokopis Toldtovega elaborata o okostjih. Pomemben del Winklerjeve rokopisne zapuščine se je ohranil v Koroškem deželnem muzeju. Vendar manjkajo vsi njegovi terenski zapiski, ki jih je nedvomno imel. Ker pa jih je prepisal Schmid, je objava mogoča tudi brez

njih. Morda se jih bo komu še posrečilo odkriti. Nobene uporabne dokumentacije o izkopavanjih na Puščavi tudi ni bilo mogoče najti v arhivskem gradivu Centralne komisije z Dunaja, ki ga danes hrani Arhiv Slovenije. Tudi Sokličeva zbirka v Slovenj Gradcu nima nič o teh izkopavanjih.

1. *1911 X. 8.* Avtor: SCHMID Walther. - Rokopisna zapuščina Hansa Winklerja, Abteilung für die Archäologie, Kärntnerisches Landesmuseum, Klagenfurt - Celovec. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 410. Opis: dopisnica, 14cm x 9 cm. Schmidov rokopis. Napisano v Mariboru.

2. *1911 X. 10.* (prvi vpisani datum, pred tem še ena stran) - *1911 X. 19* (poldan zaključek izkopavanj, nato še vpisi). Avtor: SCHMID Walther (Hans Winkler), Ausgrabungen auf dem Schloßberge bei Windischgraz (naslov v zvezku). - Rokopisna zapuščina Waltherja Schmida, Abteilung für Vor- und Frühgeschichte, Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 125. Opis: 24,6 x 19,5 cm, brezčrtni listi, strani oštevilčene. Navedbe se nanašajo na paginacijo Schmida. Rokopis Waltherja Schmida, vendar gre pri vpisih 10. oktobra o prvih 51 grobovih najverjetneje za prepis zapiskov Hansa Winklerja (isto besedilo na str. 4 in 5, prav tam napake pri prepisovanju, vsi opisi grobov dne 10. oktobra so brez koordinat in zelo skopi, pisano v naglici, v naslednjih dnevih so opisi bolj obsežni in imajo koordinate, pisava bolj skrbna). Terenski dnevnik izkopavanj, Schmidov rokopis.

3. *1911 X. 27.* Avtor: SCHMID Walther. - Rokopisna zapuščina Hansa Winklerja, Abteilung für die Archäologie, Kärntnerisches Landesmuseum, Klagenfurt - Celovec. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 410. Opis: brezčrten list, 19 cm x 28,3 cm. Popisani obe strani. Pismo, Schmidov rokopis. Napisano v Kroisbachu pri Gradcu.

4. *1911 XI. 16.* Avtor: TOLDT C. - Rokopisna zapuščina Hansa Winklerja, Abteilung für die Archäologie, Kärntnerisches Landesmuseum, Klagenfurt - Celovec. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 414, 18 cm x 26,3 cm. Opis: brezčrten list, popisan na obeh straneh. Pismo, Toldtov rokopis. Priložen 18 cm x 12,9 cm velik brezčrten list s Toldtovim rokopisom.

5. *1911 XI. 18.* Avtor: SCHMID Walther. - Rokopisna zapuščina Hansa Winklerja, Abteilung für die Archäologie, Kärntnerisches Landesmuseum, Klagenfurt - Celovec. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 410. Opis: brezčrten list, 19 cm x 28,3 cm. Popisani sta obe strani. Pismo, Schmidov rokopis. Napisano v Kroisbachu pri Gradcu.

6. *Po oktobru 1911, pred 22. XI.* Avtor: SCHMID

Walther, Zum Karantanischen Gräberfeld Puščava am Schloßberge von Windischgraz (Schmidov delovni naslov). - Rokopisna zapuščina Waltherja Schmida, Abteilung für Vor- und Frühgeschichte, Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 126. Opis: 17,3 x 10,7 cm, brezčrtni listi, strani neoštevilčene. Navedbe se nanašajo na paginacijo kopije. Rokopis Waltherja Schmida. Opombe k posameznim grobovom pri pripravi besedila za objavo.

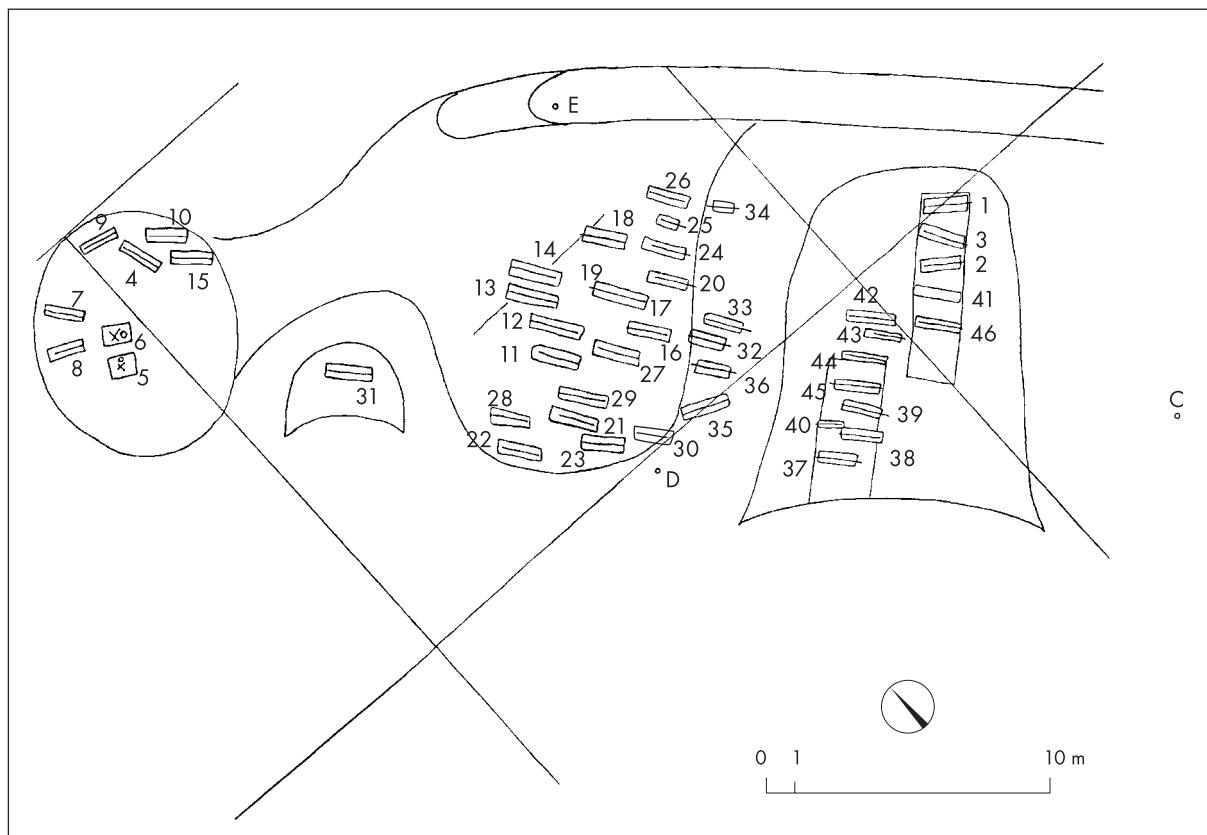
7. *1911 XI. 22.* Avtor: SCHMID Walther. - Rokopisna zapuščina Hansa Winklerja, Abteilung für die Archäologie, Kärntnerisches Landesmuseum, Klagenfurt - Celovec. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 414. Opis: brezčrten list. Schmidov rokopis, popisana ena stran. Napisano v Lipnici-Leibnitz.

8. *1911 XI. 22.* Avtor: SCHMID Walther (WINKLER Hans), Das Karantanische Gräberfeld am Schloßberge von Altenmarkt bei Windischgraz. - Rokopisna zapuščina Waltherja Schmida, Abteilung für Vor- und Frühgeschichte, Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 126. Opis: 21 x 17 cm, brezčrtni listi, strani neoštevilčene. Navedbe se nanašajo na paginacijo kopije. Rokopis Waltherja Schmida. Nekatera kratka dopolnila z rokopisom Hansa Winklerja. Nedokončani rokopis za objavo grobišča. Schmid je popisal levo polovico vsake strani, na desni polovici pa je Winkler dodajal svoja dopolnila.

9. *1912 I. 19.* Avtor: WINKLER Hans, Herrn kuk. Oberlieutenant Paul Schlosser. - Rokopisna zapuščina Waltherja Schmida, Abteilung für Vor- und Frühgeschichte, Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 126. Opis: 9 x 14 cm. Dopisnica. Winklerjev rokopis. Vlepljena v zvezek s Schmidovim rokopisom za objavo grobišča. Pojasnjuje nekatere podrobnosti na Winklerjevem načrtu grobišča.

10. *Po oktobru 1911, najverjetneje 1912.* Avtor: TOLDT. - Altenmarkt. Neue Folge. Dokumentacija k najdišču Stari trg (Altenmarkt), Abteilung für Vor- und Frühgeschichte, Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 65. Opis: Toldtov rokopis, original v Gradcu trenutno založen, enako kopija v Ljubljani. Podatki so zato vzeti iz tipkopisnega prepisa Ferdinanda Zupanca.

11. *1911 - 1914,* Avtor: SCHMID Walther. - Rokopisna zapuščina Waltherja Schmida, Abteilung für Vor- und Frühgeschichte, Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. TA 0379A. Opis: Različni terenski in poznejši zapiski na brezčrtnih

Sl. 1: Puščava. Winklerjev načrt grobišča. Izpuščene so črte, ki jih je izbrisal že Winkler, na novo so vpisane njegove številke grobov ter oznake merskih točk. Sever in merilo sta dodana.

Abb. 1: Puščava. Winklers Plan des Gräberfeldes. Ausgelassen sind die Linien, die schon Winkler ausradiert hatte, neu eingezeichnet sind indes seine Gräbernummern und die Kennzeichen der Messpunkte. Die Nordrichtung und der Maßstab wurden hinzugefügt.

listih različnih velikosti. Schmidov rokopis.

12. 1915. Avtor: SCHMID Walther, Schloßberg in Windischgraz 1915. Poštela 1917. - Rokopisna zapuščina Waltherja Schmid, Abteilung für Vor- und Frühgeschichte, Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. TA 419. Opis: brezčrtni zvezek, 10 cm x 16 cm. Terenski dnevnik, Schmidov rokopis.

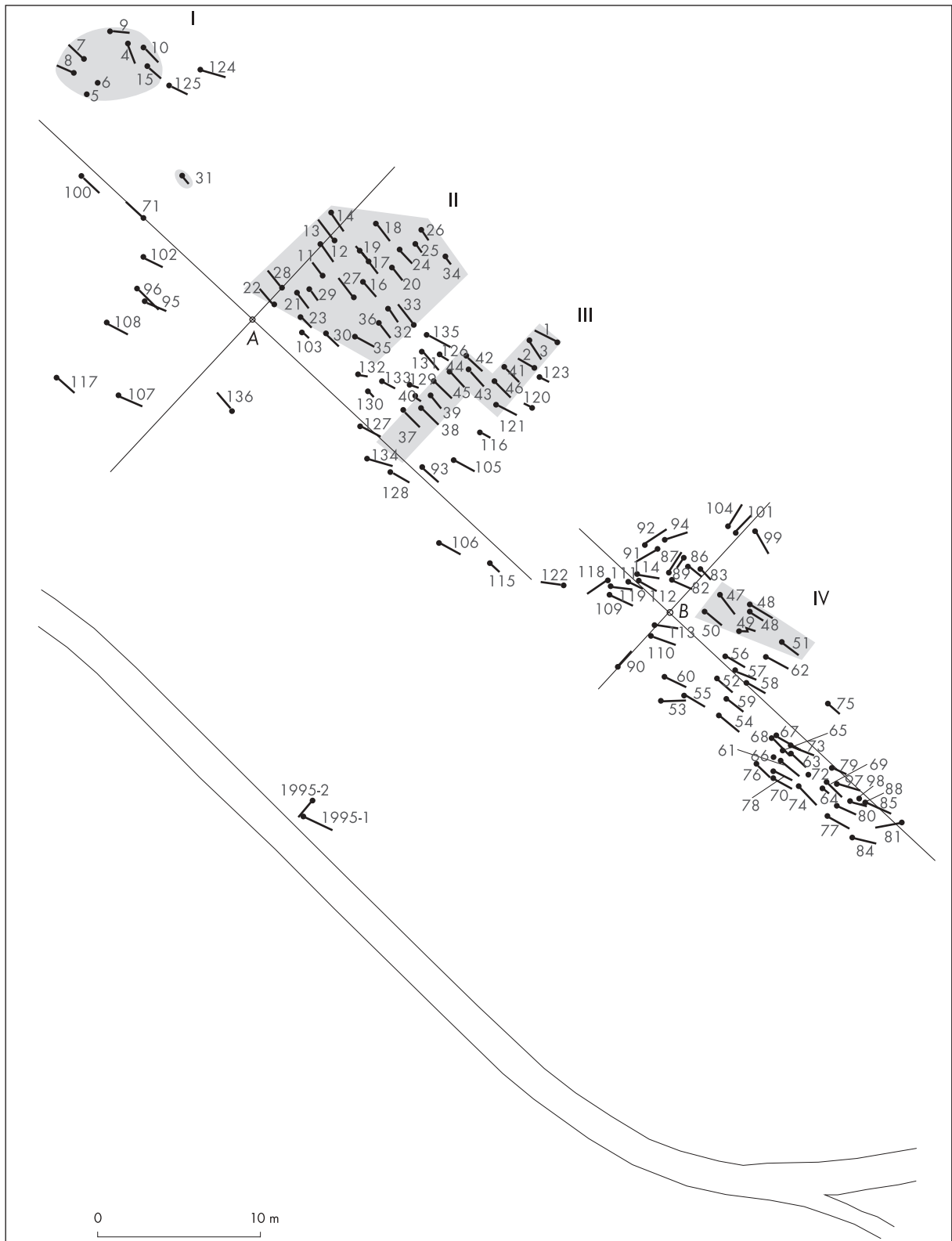
13. Inventarna knjiga.

Predmeti s Puščave so inventarizirani na enem mestu v inventarni knjigi "Joanneum. Altertums-Sammlung, III" od št. 11121 do 11231. Pri št. 10073 je Schmidova pripomba: "fortgesetzt am 28. okt. 1912 von Dr. Walther Schmid". Predmeti s Puščave so bili torej inventarizirani po tem datumu. Predmeti št. 11121 do 11200 naj bi bili najdeni v grobovih. Za predmete 11201 do 11211 je pripomba, da jih je izkopal dr. Winkler. Za predmete št. 11201 do št. 11216 je povedano, da so raztresene najdbe. Pri št. 11217 je pripomba, da je predmet predal dr. H. Winkler, pri ostalih predmetih enako kot zgoraj, pri čemer je nejasno, ali se to nanaša na Winklerja, na raztresene najdbe, ali na oboje.

PREVERJANJE STARIH NAČRTOV IN IZDELAVA NOVEGA

Winklerjev merski sistem in način izkopavanja

Winklerjevih terenskih zapiskov ni bilo mogoče najti. V Koroškem deželnem muzeju v Celovcu je ohranjen njegov načrt grobišča (sl. 1), ki je služil Schlosserju pri izdelavi skupnega načrta. Iz Winklerjevega načrta ter posredno tudi iz Schmidovega terenskega dnevnika je razvidno, da je Winkler postavil mrežo kvadrantov 20 x 20 m, ki so bili usmerjeni po straneh neba. Kako je meril položaj grobov, ni razbrati, je pa smer grobov očitno precej shematizirana. Na načrtu je opaziti, da je večini grobov prvotno smer zradiral in narisal novo. V celoti so njegovi grobovi bolj poenoteni v smeri kot Schmidovi ter bolj usmerjeni proti jugu, kar je pač mnogo verjetneje posledica različnega načina merjenja, kot odraz dejanskega stanja. Medsebojna razmestitev grobov se zdi razmeroma zanesljiva. Nadalje je imel Winkler probleme z umestitvijo grobov v Schlosserjev načrt

Sl. 2: Puščava. Sivo so označene površine, ki jih je izkopal Winkler. Rimske številke pomenijo njegova izkopna polja. A - točka 0 Schmidovega severozahodnega koordinatnega križa, B - točka 0 Schmidovega jugovzhodnega koordinatnega križa. Grobovi so označeni s starimi terenskimi številkami, ki kažejo zaporedje odkritja grobov.

Abb. 2: Puščava. Grau gekennzeichnet sind die Flächen, die Winkler ausgegraben hat. Die römischen Zahlen bedeuten seine Grabungsflächen. A - Punkt 0 von Schmid's nordwestlichem Koordinatenkreuz, B - Punkt 0 von Schmid's südöstlichem Koordinatenkreuz. Die Gräber sind mit den alten Ausgrabungsnummern gekennzeichnet, die auf die Reihenfolge der Gräberentdeckung hinweisen.

izkopališča, ki mu ga je 18. XI. 1911 poslal Schmid (vir 5). Schlosserjeva predloga reliefa je bila očitno prekratka, zato jo je Winkler skušal vsaj nekoliko raztegniti.

Winkler je izkopaval na štirih mestih, ki jih je Schmid v svojem dnevniku označil kot polja I, II, III in IV (sl. 2). Števila rastejo od SZ proti JV. Kot polje II je na načrtu (sl. 1) nakazan pravokotnik velikosti 12 x 8 m, polje III pa sestavljata dva vzporedna poskusna jarka, široka 1,8 m. Vzhodni je bil dolg 6,6 m, dolžina zahodnega ni razpoznavna. Načrta polja IV, ki je ležalo bolj oddaljeno, ni bilo mogoče najti. Ohranjen je samo preris tamkajšnjih grobov v Schlosserjev načrt. Izkop ni mogel biti velik, ker je odkril le 5 grobov.

Schmidov merski sistem in način izkopavanja

Iz Schmidovega terenskega dnevnika je razvidno, da je imel na izkopališču dva koordinatna križa (sl. 2). Središče severozahodnega je bil drevesni štor, v katerega so zabili žebelj, jugovhodnega pa prav tako žebelj. Križa sta bila iz križno napeljanih vrvic, napetih s količki. Od teh vrvic je nato meril koordinate okostij. Praviloma je pri vsakem izmeril koordinate središčne točke glave. Vrvici, ki sta potekali JZ-SV, je poimenoval zahod, vrvici, ki sta potekali SZ-JV, pa sever. Nato je meril razdaljo Zahod in razdaljo Sever. Pri jugovzhodnem koordinatnem križu imajo razdalje na eno stran vrvice predznak + na drugo pa -. Pri severozahodnem koordinatnem križu pa ni uporabljal matematičnih predznakov, ampak je stran opisoval z: zahodno, vzhodno, do žeblja, od žeblja. Smeri pokopa je izmeril najverjetne s kompasom in so večinoma zaokrožene na desetice. Globine pokopa je meril od vsakokratne površine nad glavo posameznega pokojnika.

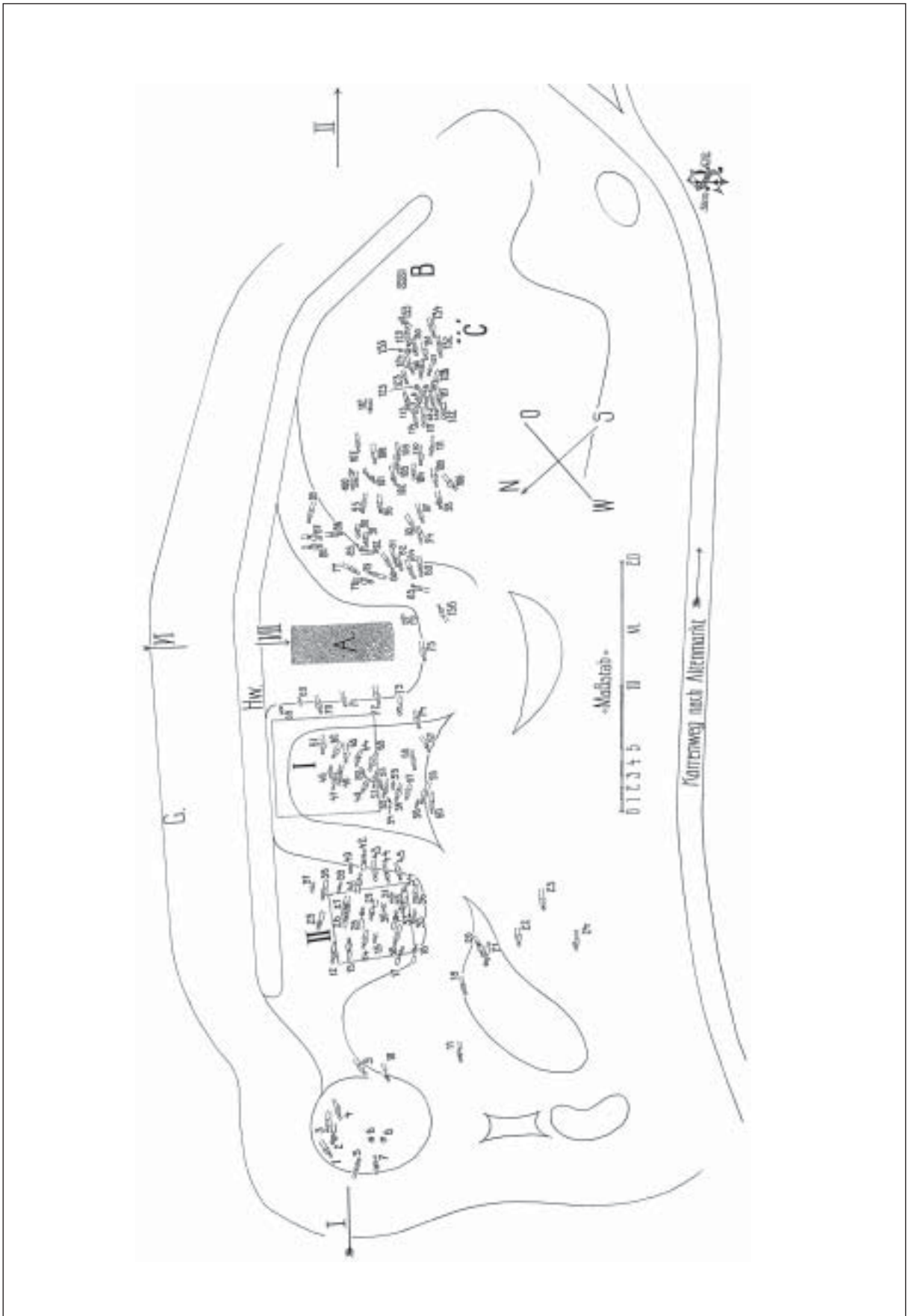
Schmid je obdržal poimenovanje - polje I-IV. Polja II in III je občasno združeval, kar kaže, da je na koncu šlo za skupno površino grobov brez praznega vmesnega prostora. Iz medsebojne razmestitve Winklerjevih in Schmidovih grobov je razvidno (sl. 2), da je Schmid raziskoval tiste površine, ki so ostale neprekopane po Winklerjevih izkopavanjih. Kako je izkopaval Schmid, ni mogoče rekonstruirati. Ker je bilo izkopališče poraščeno z redkim gozdom, kot kaže fotografija, objavljena 1924 (Schmid 1924, Abb. 1), je bolj verjetno, da si je zaradi dreves pomagal s poskusnimi jarki v različnih smereh. Morda podobno kot je kopal na Sandrovi polici v Predtrgu pri Radovljici pet let pred tem (Pleterski 1990, 479 s in Sl. 6). Zato tudi ne vemo, ali so prazni prostori brez grobov taki zato, ker tam grobov ni bilo, ali ker jih niso raziskali. V vsakem primeru najdba grobov leta 1995 na jugozahodu Puščave dokazuje, da je bil pokopališčni prostor mnogo večji od raziskanega.

Schlosserjev načrt grobišča

(sl. 3)

Schlosser je načrt grobišča izdelal pozneje po podatkih, ki sta mu jih dala Winkler in Schmid. Nedvomno je imel v roki Schmidov terenski dnevnik, ker so v njem njegovi zaznamki. Obstajal je starejši Schlosserjev načrt izkopališča. Narejen je bil na prozorni papir, na njem so bili vrisani obrisi zemljišča in nekatere merske točke. Schmid ga je 18. XI. 1911 poslal Winklerju s prošnjo, naj vanj vriše svoje grobove. Opozarja ga na svoje merske točke, ki so označene s črkami, na drevo in štor. Sicer pa točke pozna Uglar. Prosi ga, naj mu načrte pošlje v 14 dneh, ker bo do tedaj prišel v Gradec Schlosser, vse skupaj vzel s seboj in naredil končni načrt (vir 5). Winkler je tako izdelal načrt svojih grobov (sl. 1). Številke grobov so na njem težko čitljive, kar je morda povzročilo, da je Schlosser nato št. 34 (= nova 40) verjetno pomotoma bral kot 27 in zato menil, da sta vrisana dva grobova 27. Ker mu je Winkler sporočil, naj zgornjo (severovzhodno) številko 27 izpusti (vir 9), je tako dejansko izbrisal grob 34 (= 40). Ker pa mu je potem slednji manjkal, ga je vrisal južneje, kjer Winklerjev načrt nima nobenega groba. Nadalje ni videl številke 31 (= 34) in je ta grob napačno vrisal med 30 (= 36) in 32 (= 43), kamor bi sicer sodil po zaporedju odkrivanja grobov. Prav tako je Schlosser "prestavil" še grobove 26 (= 33), 29 (= 31), 27 (= 32), zelo verjetno pa tudi grobove 41 (= 56), 43 (= 64) in 45 (= 51). Morda je obstajal še kak načrt, ki pa ga ni v pregledanih fondih.

Glede na stik avtorjev z izkopavanji (prim. Grafenauer 1960, 252 ss), je Winklerjev načrt vir prve roke, Schlosserjev pa vir druge roke in kot tak manj zanesljiv. Kljub temu ostaja primarni vir za Winklerjeve grobove polja IV - 47 (= 95), 48 (= 100), 49 (= 101), 50 (= 96), 51 (= 107) - za katere manjka Winklerjev načrt. Smeri grobov na Schlosserjevem načrtu do 13° odstopajo od smeri, ki jih je na terenu izmeril Schmid. Okostji grobov 61 in 63, ki sta bili usmerjeni proti zahodu, je narisal proti vzhodu. Tudi pri dolžini okostij se je Schlosserju zgodilo nekaj podprsljajev. Neohranjena okostja je večinoma narisal kot ohranjena, delno ohranjeno okostje odrasle osebe (grob 55, morda podobno tudi grobovi 46, 50) kot otroka. Ni pa narisal okostja v grobu 52b. Nadalje je imel težave s Schmidovimi koordinatami. Nekateri je napačno bral in tako zmotno vrisal grobove 28, 30, 41, 94, 88. Pri slednjem je celo spremenil Schmidove koordinate v terenskem dnevniku. Zdi se, da je bodisi uporabljal nenatančna merilna orodja bodisi neustrezen način. Vsekakor lega njegovih grobov odstopa od Schmidovih koordinat za približno 15 %. Če medsebojno primerjamo načrt grobišča (sl. 3), načrt celotnega najdišča (sl. 4) in posamične prereze najdišča

(sl. 5 in sl. 6) so vidna številna neujemanja. Šele primerjava načrtov s stanjem v naravi pokaže glavno napako: Schlosser je vzpetino, ki je bila tlakovana s prodniki, narisal nekaj m preveč proti SZ. Posledica je bila, da že Winkler ni mogel dobro umestiti svojih grobov, še večje težave pa je imel potem Schlosser sam, ko je skušal uskladiti svoj načrt izkopališča s Schmidovimi in Winklerjevimi podatki. Svojih napak ni odkril, zato so se mu površine, ki sta jih raziskala Schmid in Winkler, delno prekrile, prišlo je do mešanja grobov na načrtu.

Novi načrt grobišča

(sl. 7)

Ko se je pokazalo, da Schlosserjev načrt grobišča vsebuje številne napake, smo se odločili, da izdelamo nov načrt. Ta zajema podatke o legi Winklerjevih grobov polj I, II in III iz Winklerjevega načrta, o legi Winklerjevih grobov polja IV iz Schlosserjevega načrta, o legi Schmidovih grobov iz njegovega terenskega dnevnika, o izkopališču iz Schlosserjevih načrtov, usklajenih z razmerami v naravi. Vsaka sestavina je bila obravnavana kot celota, pri njihovi medsebojni razporeditvi pa smo upoštevali dnevniške podatke o bližini nekaterih grobov obrambnemu nasipu ter opažanja, da je bilo Winklerjevo polje III sredi dolinice med sosednjima vzpetinama, njegovo polje IV sredi južne ravnine, in da se površine s Schmidovimi in Winklerjevimi grobovi dopolnjujejo, ne pa presegajo. Na koncu se je izkazalo, da je sever Winklerjevega načrta za pribl. 3° odklonjen od Schlosserjevega ter da je bila razdalja med Winklerjevimi grobovi polj I in II nekoliko večja kot na Winklerjevem načrtu. Samo tako lahko grob 34 leži sredi dolinice in grobovi 1-8 na SZ vzpetinici. Po grobi oceni relativna odstopanja novega načrta od dejanskega stanja niso večja od 2 m, kar zadošča za analizo grobišča kot celote.

GROBNE CELOTE

V terenskem dnevniku (vir 2) so zapisani vsi predmeti, ki so bili najdeni v grobovih. Podan je njihov

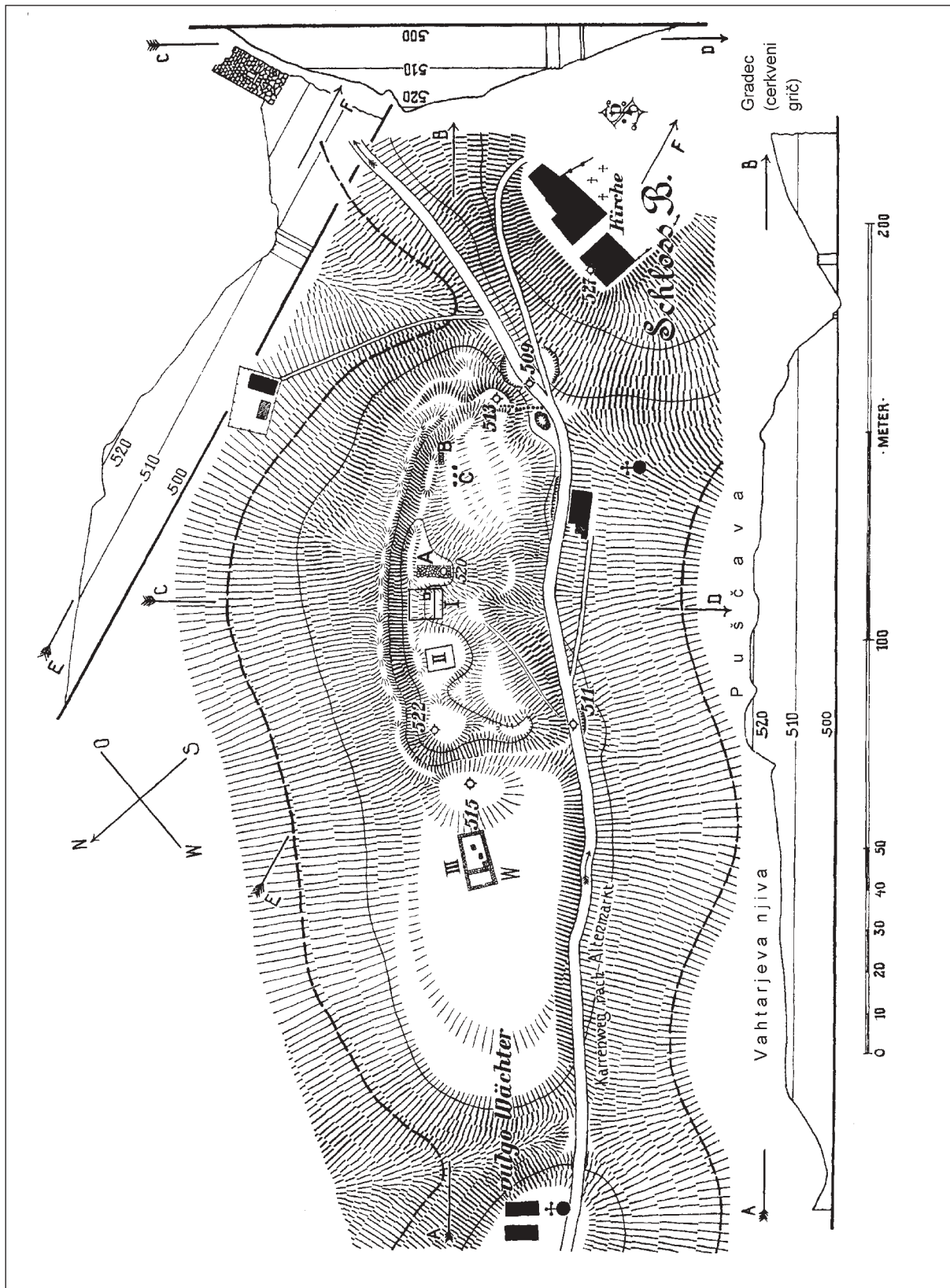
najosnovnejši opis, vendar brez podrobnosti. Precej verjetno je tudi del predmetov, ki so jih našli kot raztresene najdbe, v resnici ležal v grobovih, a jih tam med kopanjem niso opazili. Muzejska inventarna knjiga poleg inventarnih števil, kratkih opisov predmetov, imena najdišča vsebuje tudi številke grobov. Primerjava z zapisi terenskega dnevnika kaže ujemanja, a tudi nekaj razlik. V teh primerih je terenski dnevnik kot vir prve roke seveda bolj verodostojen.

Po terenskem dnevniku sta bila v grobu 26 rimski novc in steklena čaša. Po inventarni knjigi pa steklena čaša (inv. št. 11142), skleda (inv. št. 11140) in lonček z valovnicama (inv. št. 11141). Tu se je Schmid pri inventariziranju očitno zmotil, zdi se, da zaradi preštevilčenja grobov. Opisu groba s terensko številko 24 je namreč najprej dodal (pravilno) številko 38, ki pa jo je prečrtal in ji dodal (napačno) 26. Posledice so se kazale še pri nekaterih naslednjih grobovih. Med najdbami je ena sama skleda, terenski dnevnik jo omenja v grobu 38 in v njem še en lonček. Inventarna knjiga pri tem grobu nima nobenega predmeta. Skleda (inv. št. 11140) je torej zanesljivo iz groba 38 in ne 26. To podkrepljuje opažanje, da tudi lonček (inv. št. 11141) ne pripada grobu 26. Že naslednji grob s prdatki - 28 ima po terenskem dnevniku lonček z žebliem, pasno spono, po inventarni knjigi pa tudi tri tako opisane predmete. Vendar zbuja dvom že kombinacija predmetov. Lonček (inv. št. 11145) je namreč poznoantične izdelave, spona pa nekaj stoletij mlajša. Da se je zmotil, je v nekem trenutku ugotovil tudi Schmid, ki je pozneje lončku s svinčnikom pripisal: *Grab 66*. Grob 66 je imel po terenskem dnevniku lonček, po inventarni knjigi pa sprva nič. Lonček (inv. št. 11145) tako ni iz groba 28, ampak po Schmidovem končnem mnenju iz groba 66. "Odvečni" lonček (inv. št. 11141) iz groba 26, ki je mnogo mlajši od lončka (inv. št. 11145), potem lahko smiselno pripišemo grobu 28. Že v času inventariziranja predmetov je očitno manjkal lonček iz groba 38. V eni od svojih beležk je Schmid temu grobu sicer pripisal lonček (inv. št. 11141), ki pa je stoletja mlajši od tamkajšnje skleda. Pri inventariziranju je Schmid, kot že povedano, lonček zmotno pripisal grobu 26.

Po podatkih terenskega dnevnika je bil edini novc na grobišču najden v grobu 26. Inventariziran ni bil. Le pri grobu 8 je v inventarni knjigi pri vpisu jantarne

Sl. 3: Puščava. Schlosserjev načrt grobišča. Prerez I-II je tisti na sl. 5, prerez VI-VII pa tisti na sl. 6. G - obrambni jarek. Kvadrata z oznako I in II sta domnevna prostora prazgodovinskih stavb, ki ju je pozneje odkopal Schmid. A - tlakovana površina na osrednji kopi, B - ognjišče na jugovzhodu grobišča, C - vrsta treh kamnov. Hw - glavni okop. Datum "januar 1912" se lahko nanaša samo na načrt grobov, nikakor pa ne na celoto. Tri kamne C je Schmid izkopal šele leta 1915.

Abb. 3: Puščava. Schlossers Gräberfeldplan. Querschnitt I-II ist jener auf Abb. 5, Querschnitt VI-VII dagegen jener auf Abb. 6. G - Schutzgraben. Die Quadrate mit den Kennzeichnung I und II sind die mutmaßlichen Bereiche der vorgeschichtlichen Gebäude, die später von Schmid ausgegraben wurden. A - gepflasterte Oberfläche auf der zentralen Kuppe, B - Herdstelle im Südosten des Gräberfeldes, C - Reihe dreier Steine. Hw - Hauptwall. Das Datum „Januar 1912“ kann sich nur auf den Plan der Gräber beziehen, auf keinen Fall aber auf das Ganze. Die drei Steine C hat Schmid erst im Jahre 1915 ausgegraben.

Sl. 4: Vahtarjeva njiva, Puščava, cerkveni grič nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu. Načrt Paula Schlosserja. I, II, III - stavbe kot jih je rekonstruiral Schmid, A - tlakovana vzpetina, B - ognjišče, C - trije v vrsto položeni kamni.

Abb. 4: Vahtar-Feld, Puščava, Kirchengügel oberhalb von Stari trg bei Slovenj Gradec. Paul Schlosers Plan. I-III - die Gebäude, wie sie Schmid rekonstruierte, A - gepflasterte Anhöhe, B - Herdstelle, C - drei in eine Reihe gelegte Steine.

ogrlice pripomba, da je pri odlomkih jagod en kovanec. Med neinventariziranimi predmeti s puščavskega grobišča je v papirni vrečki z oznako, da gre za grob 8, ohranjen rimski novc. Ker je prav pri grobu 26 pri inventariziranju prišlo do zamenjav in ker tako terenski dnevnik kot tudi njegov čistopis poznata novc samo v tem grobu, je najverjetneje, da je novc prišel v vrečko drugotno. Lahko si predstavljamo, da so bili prvotno v njej odlomki jantarnih jagod, nato pa je nekdo pomotoma spravil k njim še novc. To je bilo stanje ob inventarizaciji. Pozneje so se odlomki jagod izgubili.

Nekatere neinventarizirane odlomke posodja je bilo mogoče identificirati na podlagi skic v Schmidovih rokopisih (vir 11). Tako so na koncu med predmeti brez grobnih oznak ostali samo še odlomki štirih bolje ohranjenih posod. Po podatkih terenskega dnevnika je bila po ena razbita posoda najdena tudi v grobovih 33, in 86, v grobu 71 pa dve taki. Posod iz teh grobov v muzeju ni bilo najti med inventariziranimi predmeti z oznakami grobov. Zelo verjetno se zdi, da gre za našete odlomke med predmeti brez grobnih števil. Lonček (t. 3: 9) bi zaradi svoje majhnosti smiselno pripadal otroškemu grobu 33. Miniaturi predmeti so namreč pogosti v otroških grobovih. Odlomka (t. 4: 5,6), ki sta si podobna po izdelavi, obliki in delno tudi okrasu, bi smiselno pripadala grobu 71 z dvema posodama, odlomek (t. 4: 7) pa potem grobu 86.

Če razporedimo zapestnice po oblikah, je videti, da bi zapestnica z živalskima glavicama iz groba 127 (t. 4: 39) mnogo bolj smiselno pripadala grobu 11 (t. 2: 5), kot pa tamkajšnja trakasta zapestnica (t. 2: 8). Zato je bilo potrebno preveriti možnost morebitne zamenjave v muzeju. Schmid v terenskem dnevniku uporablja za zapestnice tri oznake: Armreifen, Armband, Armring. Armreifen samo za tisto iz gr. 42, ki jo je izkopal Winkler. Da gre v resnici za Winklerjev izraz, je razvidno iz okoliščine, da ga je Schmid pri čistopisu terenskega dnevnika zamenjal z besedo Armring. Prav tako vidimo, da je Winkler izraz Armreifen uporabil tudi za zapestnico iz groba 8 (t. 2: Gr. 8), medtem ko jo je Schmid označil kot Armring. Oznako Armband je Schmid uporabil samo za zapestnice iz grobov 11 in 127, vendar je pri tem tisti iz groba 127 dodal še, da je *mit Schlangenköpfen*, česar za trakasto zapestnico iz groba 11 nikakor ne bi mogli trditi. Da ima kačji glavici, je zapisal tudi za zapestnico iz gr. 42 (t. 3: 11), za zapestnice iz groba 29 (t. 3: 4-7) pa je dodal, da imajo živalske glavice. Opisu zapestnic iz groba 11 ni v dnevniku dodal ničesar. Dejansko so živalske glavice na njih že močno stilizirane (t. 2: 5-7) in v grobu naj bi bila tudi trakasta zapestnica brez živalskih glav. Čeprav ostaja nejasno, zakaj je zapestnico iz groba 127 označil kot Armband, se vendarle kaže, da pri zapestnicah

le ni prišlo do zamenjave. Trakasta zapestnica (t. 2: 8) je torej v resnici iz groba 11.

ZGODOVINA RAZISKAV

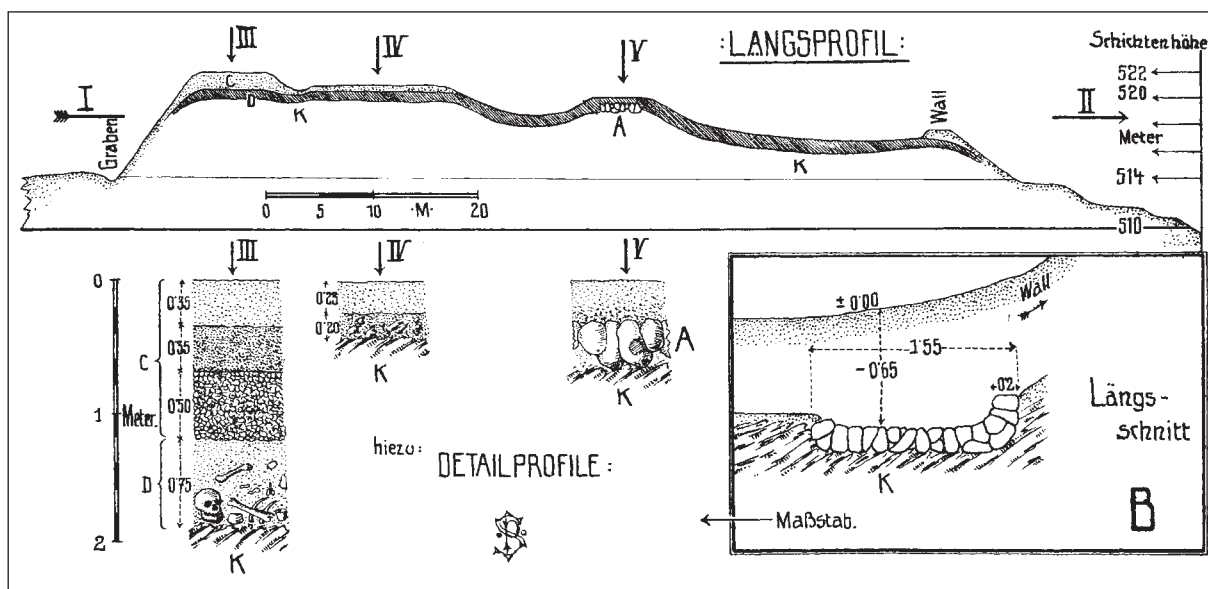
Spomladi 1911 je slovenjegraški notar Hans Winkler pri iskanju rimske poštne postaje Colatio na grajskem hribu nad Starim trgom naletel na grobišče in izkopal 51 grobov (Schmid 1912a, 153). Winkler je za svoja izkopavanja sklepal z lastniki zemljišč pogodbe, po katerih so mu ti dovolili kopati. Najdbe so postale Winklerjeva last, lastniki pa so za to dobili določeno odškodnino.

8. X. 1911 je bival Schmid pri nadporočniku Schlosserju v Mariboru (Elisabethstraße 25). Winklerju je napovedal svoj prihod v Slovenj Gradec zaradi manjšega dopolnilnega izkopavanja na grajskem hribu. Prosil ga je, naj mu preskrbi 6 do 7 delavcev, ki bi bili pripravljene kopati in bi bili v določeni meri inteligentni (vir 1). Izkopavanja so trajala od 10. do 19. X. in so bila po številu odkritih grobov še večja od Winklerjevih (vir 2).

27. X. 1911 sporoča Schmid Winklerju, da mu je dvorni svetnik Luschin v muzeju pripravil novčne dublete, ter ga prosi, naj čimprej pride s starinami z grajskega hriba, da bodo opravili zamenjavo. Nadalje ga obvešča, da je na njivi ajde za Puščavo v poizkusnem izkopu našel latenskodobna bivališča, zato namerava njivo v naslednji jeseni podrobneje raziskati (vir 3). Stavba na njivi je stavba III na Vahtarjevi njivi (sl. 4). Ker je Winkler na Puščavi kopal na svoje stroške in tudi odkupil vse pravice do najdb od lastnikov zemljišča, je bil edini lastnik izkopanin. Kot navdušen numizmatik je potem puščavske najdbe res zamenjal za kovance, ki jih je pripravil Luschin. Tako so predmeti prišli v graški muzej (prim. Schmid 1912b, 44).

Prvo notico o izkopavanjih je Schmid objavil že 5. XI. v časopisu *Grazer Tagespost*. Grobišče je označil za karantansko, ker naj bi Slovani tiste predele Norika, ki so jih poselili, poimenovali Karantanija. Časovno je postavil uporabo grobišča v 7. in 8. st. (Toldt 1912, 255 s). 22. XI. 1911 je Schmid izopaval v Lipnici. V večernih urah je napisal čistopis prvega dela opisa grobov (vir 8) in ga poslal Winklerju s prošnjo za pripombe in dopolnila. Še zlasti si je želel podatkov o dolžini okostij, legi rok in pridatkov (vir 7).

Winkler je 6 lobanj iz grobov, ki jih je sam izkopal, poslal Toldtu na Anatomski inštitut na Dunaju. 12. XI. 1911 ga je prosil, naj jih preda graškemu Joanneumu, kar mu je Toldt 16. XI. tudi obljubil, mu poslal kratko ekspertizo in prosil za dovoljenje za objavo v *Mittheilungen der Wiener Anthropologischen Gesellschaft* (vir 4). Uporabne lobanje, ki sta mu jih dala na voljo Schmid in Winkler, je obravnaval že

Sl. 5: Puščava. I-II Schmidov prerez čez najdišče od severozahoda proti jugovzhodu, III-V manjši prerezi plasti v neznanu smeri. A - tlakovana vzpetina, K - kamnita osnova, D - starejša plast, C - mlajše, srednjeveško nasutje. B - prerez preko ognjišča na jugovzhodu najdišča.

Abb. 5: Puščava. I-II Schmid's Profil des Fundortes von Nordwesten nach Südosten, III-V kleinere Querschnitte der Schichten in unbekannter Richtung. A - gepflasterte Anhöhe, K - Steingrundlage, D - ältere Schicht, C - jüngere, frühmittelalterliche Aufschüttung. B - Querschnitt durch die Herdstelle im Südosten des Fundortes.

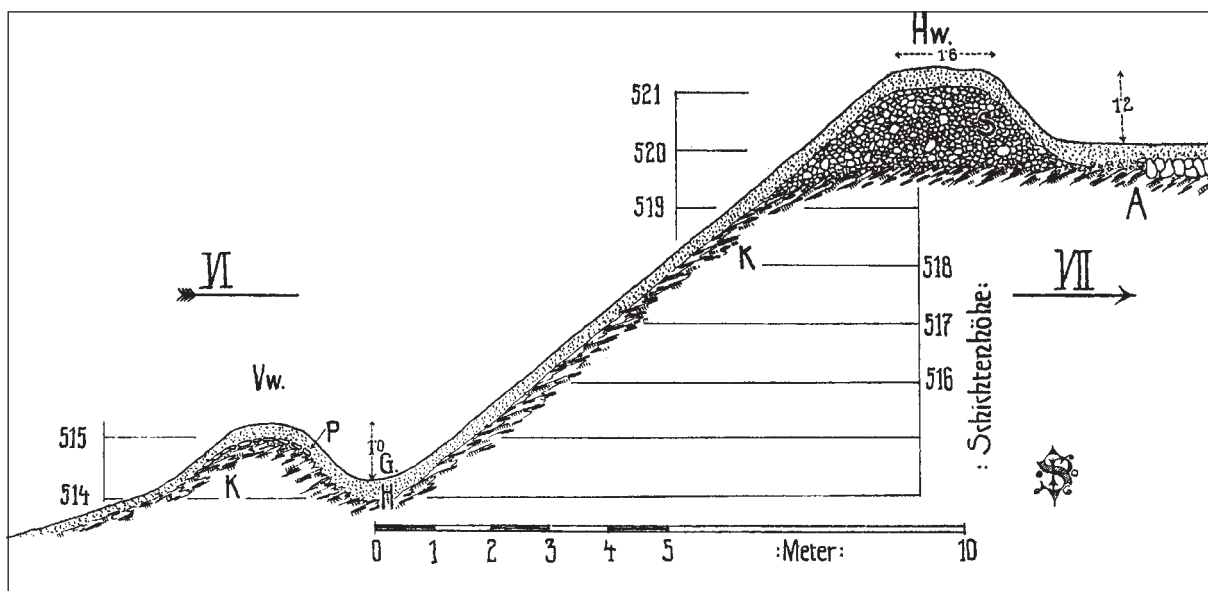
na predavanju 13. III. 1912 (Toldt 1912). Sledila je objava Schmidovega letnega poročila o izkopavanjih, v katerem je na kratko opisal grobišče in ga v celoti pripisal Karantancem. Gradišče, na katerem so bili grobovi, pa je postavil v latenski čas (Schmid 1912a, 153 s). V istem zvezku je Toldt objavil antropološko analizo lobanj iz avstrijskih dežel, ki so jih naseljevali Slovani, mednje je vključil tudi 30 najbolj ohranjenih s Puščave (Toldt 1912, Tabelle II).

Schmid je 1924 objavil poročilo o naselbinskih najdbah na grajskem hribu nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu (Schmid 1924, 365-380). Omenja ostanke prazgodovinskega okopa pod srednjeveško kovnico, kar je odkril Winkler pri cerkvi sv. Pankracija (Schmid 1924, 366; informacija S. Djura Jelenko po pripovedi domačinov). Gradišče na cerkvenem griču Schmid loči od tistega na sosednji Puščavi in ju povezuje z gradiščem na jugozahodno ležečih Šancah v enoten obrambni sistem. Navaja, da so na grajskem hribu (tu kot sopomenka cerkvenemu griču) ostanke starega gradišča izginiti brez sledi (Schmid 1924, 367). Sosednje gradišče Puščava, ki ga od cerkvenega griča loči ozek in globok jarek, je dobro ohranjeno. Njegov okop je najbolj ohranjen na severu (dejansko severovzhodu). Tu je visok še do 1,6 m in pri svojem vrhu do 2 m širok. Prerezi skozenj so pokazali, da je bil enkrat požgan in nato povišan. Starejši del je bil zgrajen iz kamnja, zemlje in brun, mlajši nima ohranjenih sledov lesene palisade. Na severovzhodni

strani je na pobočju še drugi okop. Slednjega ni na severozahodni strani, ker naj bi ga uničilo kmetovanje. Ohranjen pa je še obrambni jarek (ki je danes že zasut). Tudi glavnega nasipa ni več, ker so ga v poznejšem srednjem veku uporabili za izravnavo okoliškega zemljišča. Zato so tam grobovi tako nenavadno globoko. Tudi na jugozahodu so ostanke okopa zabrisani (Schmid 1924, 367 s). Pod grobovi je Schmid pozneje izkopal ostanke, v katerih je videl sledove dveh prazgodovinskih stavb - I in II, ter menil, da je vrsta skal (*sl. 4 in sl. II: b*) na jugovzhodu grobišča del stene še enega bivališča (Schmid 1924, 369 ss).

Na Vahtarjevi njivi na severozahodu grebena je Schmid odkopal še eno stavbo (III) in dve jami, ki ju je imel za poznolatska grobova. Kopal je tudi na terasah pod cerkvijo na jugovzhodu ter odkril še štiri stavbe. Stavbe je imel za prazgodovinske, čeprav je ugotovil, da so bile delno zidane že z malto in nekatere prekrite z rimskimi strešniki (Schmid 1924, 371 ss). Lončenino iz stavb je opredelil kot halštatsko, latensko in rimsko (Schmid 1924, 383). Poselitev grajskega hriba je tako po njegovem mnenju "poznolatska s priključkom na rimsko dobo" (Schmid 1924, 388).

Skice lončenine v njegovem rokopisu neobjavljenega članka o drobnih najdbah (vir II) kažejo, da se v njegovih stavbah mešajo najdbe od prazgodovine, preko antike do srednjega veka. Ker gre za stavbe na pobočju, tudi ni mogoče določiti, kaj pripada življenju v stavbah, kaj pa je prinesla erozija. Še

Sl. 6: Puščava. Schmidov prerez čez okopa na severovzhodni strani. A - tlakovana vzpetina, Hw - glavni okop, Vw - zunanji okop, P - tlakovanje, G - jarek, K - kamnita osnova.

Abb. 6: Puščava. Schmid's Querschnitt durch den Wall auf der nordöstlichen Seite. A - gepflasterte Anhöhe, Hw - Hauptwall, Vw - Vorwall, P - Pflaster, G - Graben, K - Steingrundlage.

verjetneje kot prazgodovinske, bi bile stavbe lahko antične ali poznoantične ter srednjeveške.

V zgodovini interpretacij najdb iz puščavskih grobov so zanimivi tudi Schmidove misli, ki jih je zapisal v pregledu arheološke preteklosti južne Štajerske. V tem sicer najdbe iz Laške vasi pri Celju pripiše Slovencem. V nadaljevanju pa na primeru gradiva iz Središča in s Ptuja postavi trditev, da so Slovani okras valovnice prevzeli od rimske provincialne lončenine. Prav tako je opozoril, da so živalske glavnice na zaplestnicah narejene po rimskem vzorcu. Puščavsko grobišče ponovno označi kot karantansko, hkrati skuša izluščiti povezave s frankovsko-bajuvarskim kulturnim območjem. Te vidi v emajlirani zaponki z orlom, v sulici, tulu s puščicami ter ostrogah. Tudi oblika posod, okrašenih s pasovi črt in valovnic, naj bi izdajala frankovski vpliv. Iz frankovske države naj bi pač s krščansko vero prišle nemške navade, orožje in nakit, kar so potem uporabljali ugledni Karantanci. (Schmid 1925, 24 ss). Da je bil namen zbornika obujanje nostalgicnih nemškonacionalnih spominov ob priključitvi južne Štajerske Jugoslaviji, je torej pustilo svoj pečat.

Leto pozneje je Fran Kovačič v sicer povsem kratki omembi grobišča na Puščavi prvi zapisal, da gre za dve pokopališči: na zahodni strani rimsko, na vzhodni pa staroslovensko (Kovačič 1926, 58). S tem je bilo prvič opozorjeno na možnost, da gre za pokope iz dveh različnih obdobji, in na možnost prostorskega razlikovanja.

Schmidova etnična interpretacija je v osnovi

vendarle ostala slovenska-slovanska. To dokazuje ostrina, s katero jo je napadel Karl Dinklage (1941a, 241). Ta je objavil več razprav, katerih jedro izrazi že uvodna poved: "s priključitvijo Spodnje Štajerske in velikih delov Kranjske Rajhu (seveda nacističnemu) je iz tujega gospostva Slovanov prišlo domov zelo staro nemško kulturno in naselitveno območje" (Dinklage 1941a, 235). Nadaljnje besedilo je bilo namenjeno utemeljevanju uvodne misli. Metoda je bila preprosta: pokazati, da obstajajo podobni predmeti v Nemčiji in na vzhodnoalpskem območju. Vsaka taka, sama po sebi sicer upravičena, primerjava je pomenila nemško poreklo predmetov, kajti vsaka oblika, vsak okras je bil tipično nemški. Potreben je bil še popravek Schmidove kronologije v 9. ter 10. st. in dokaz o zgodnji nemški naselitvi je bil na dlani (prim. npr. Dinklage 1941a; 1941b; 1943). V svoje primerjalne tabele je vključil tudi nekaj predmetov s Puščave, kar je bila njihova prva objava. Okrasna zaponka iz puščavskega gr. 120 (*t. 4: 31*) je postala dokaz za prastari arijski simbol orla (Dinklage 1943, 7; kot apotropijsko znamenje med nemškimi najdbami: Dinklage 1941a, 244). Primerjave v Nemčiji je našel še obsenčnima obročkoma iz gr. 107 (*t. 4: 20*; Dinklage 1941a, T. IV: 18; Dinklage 1941b, ABB. 57) in gr. 110 (*t. 4: 28*; Dinklage 1941a, T. IV: 19; Dinklage 1941b, ABB. 67), posodi iz gr. 6 in 16 (*t. 1: 5*; *t. 3: 2,3*) pa s primerjavo v Burglengenfeldu na severnem Bavarskem, kronski dokaz za nemškost vzhodnoalpskega posodja (Dinklage 1941a, T. VI: 3,4; Dinklage 1941b, ABB. 81-83). Pri tem je Puščavi pomotoma

pripisal še en obsenčnik (Dinklage 1941a, T. V: 4). Ker ni namen tega prispevka polemizirati iz izvajanji Dinklageja, naj tu zadošča samo opozorilo na razpravo H. Loserta, ki kaže, da dobršen del najdb iz Nemčije, ki jih je uporabil Dinklage, izhaja z naselitvenega ozemlja tamkajšnjih Slovanov (Losert 1993a).

V odgovor Dinklageju je 1947 izšla knjiga Josipa Korošca "Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji", ki vsebuje tudi strani, posvečene Puščavi. Tu povzema podatke o najdbah po Schmidu in Dinklageju in dodaja pet predmetov, ki jih hrani Pokrajinski muzej v Mariboru (Korošec 1947, Sl. 43). Po informaciji Stanka Pahiča ni mogel najti v muzeju nobene dokumentacije, ki bi potrdila, da predmeti res izvirajo s Puščave. Ta podatek se ujema z opažanjem, da mariborski predmeti pripadajo t. i. bijelobrdskega nakitu, kakršnega na Puščavi ni. Mariborski predmeti torej zanesljivo **niso** s Puščave.

Nadalje navaja Korošec podatek, da je del predmetov deloma v privatni lasti na Koroškem. Ta njegova trditev se more nanašati samo na tedaj še živečega Hansa Winklerja in njegovo zbirko. Prepričan je tistega časa, da ima Winkler shranjene predmete s Puščave, odraža pismo J. Šašla I. Sokliču v Slovenj Gradec (19. V. 1950). V njem ndr. prosi slednjega, naj piše Winklerju za fotografije predmetov, *kajti posebno srečni bi bili, ako bi nam posredoval fotografije staroslovenskih predmetov z grobišča Puščava* (Djura Jelenko 1997, 167). Kot smo videli, so bile najdbe medtem že od 1911 v Gradcu.

Ker Korošec originalnih predmetov ni videl, je puščavske zapestnice z živalskimi glavicami uvrstil v t. i. bijelobrdsko kulturo, pri čemer se strinja s Schmidovim opozorilom na vzorce v rimski kulturi (Korošec 1947, 91 s). V končni preglednici je Korošec na podlagi mariborskih predmetov - ki najdišču ne pripadajo - uvrstil Puščavo v bijelobrdsko kulturo in v drugo polovico 10. st. ter prvo polovico 11. st. (Korošec 1947, 119, 144).

Čez čas se je raziskovanja puščavskih izkopanin lotil Stanko Pahič. Podal se je v Gradec in v tamkajšnjem muzeju pregledal ohranjene najdbe, jih delno dokumentiral ter tudi prepisal Schmidovo rokopisno dokumentacijo. Tako je 1967 lahko objavil sicer poljudni, vendar prvi podrobnejši prikaz izkopanin s Puščave, skupaj s prerisom Schloserjevega načrta grobišča. Navaja že številke grobov; risbe so narejene delno po originalih, delno po starejših objavah Dinklageja (ponovno je predstavljen obsenčnik, ki ga je Dinklage pomotoma postavil na Puščavo) in Korošca. Nove so objave ostrog, kresila in treh nožev. Pahič opozarja na poznoantične grobove, ki jih postavlja v 4. st. in ne mnogo pozneje. Opisuje najdbe, za katere meni, da bi bile staroslovenske, vendar opozarja, da bi bil del predmetov lahko še starejši.

Na cerkvenem griču - prvotnem Gradcu, vidi utrjeno naselbino domačega župana, ki naj bi ga dokazovale ostroge. Njene prebivalce so pokopavali na Puščavi v 9. in 10. st. (Pahič 1967). Istemu besedilu je naslednje leto dodal še podroben pregled dotedanjih omemb najdb s Puščave (Pahič 1968, 49).

Najdbe z grobišča, ki naj bi izvirale iz prazgodovinskega obrobja, je v sklopu regionalne analize pohorskega območja v prazgodovini nato objavila Biba Teržan. Menila je, da imajo izrecno mladohalštatski značaj in da so zaradi jugovzhodnoalpskih zaponk z živalsko glavico (*t. 5: 29,30*) nedvomno šele iz negovskega horizonta. S tem bi puščavske najdbe zapolnile poselitveno vrzel, ki sicer na Štajerskem obstaja med sredino 6. st. pr. n. š. in koncem 3. st. pr. n. š. (Teržan 1983, 69 s in Abb. 12: 1-7). V poznejši monografiji o železni dobi na Slovenskem Štajerskem je avtorica najdišče podrobneje obravnavala in ponovno objavila domnevne prazgodovinske najdbe. Opozorila je na verjetnost, da je prazgodovinsko gradišče obsegalo tako Puščavo kot tudi ob njej ležeči del grebena z nekdanjim gradom in današnjo cerkvijo. Nadalje je navedla, da sta bila med puščavskimi grobovi tudi vsaj dva mladohalštatska grobova in nekaj naključnih najdb, ki govore za to, da so bili mladohalštatski grobovi deloma tudi uničeni (Teržan 1989, 369 s in T. 83: 1-7). Trakasti predmet (*t. 5: 30*) je tokrat opredelila kot zgodnjelatensko trakasto zaponko. Zelo podrobno obravnava vzhodnoalpsko živalsko zaponko z nazaj gledajočo konjsko glavico. Za nož s koščnim držajem (*t. 2: 2*) pove, da je v bistvu neznačilen grobni pridatek, podobne pa vendarle zasledimo tudi na Dürnbergu, v Sopronu ter na Magdalenski gori (Teržan 1983, 21. karta, str. 224).

V preglednem članku je 1993 Puščavo v nekaj stavkih opisala tudi Mira Strmčnik Gulič. Novost je bila objava pomanjšanega originalnega Schloserjevega načrta ter risbe predmetov iz grobov 13, 29 (samo tri zapestnice od štirih) in 120, s čimer je bilo poudarjeno tudi poznoantično grobišče (Strmčnik-Gulič 1993, 16 ss).

Spomladi 1995 so pri širjenju poti vzdolž pobočja poškodovali okostni grob (parc. št. 124, k. o. Vrhe). 5. in 6. IV. istega leta je izvedla zaščitno izkopavanje Saša Djura Jelenko iz Koroškega pokrajinskega muzeja. Odkrita sta bila dva groba, od teh je bil eden raziskan v celoti, drugi pa samo delno (Djura Jelenko 1996, 145).

V okviru kulturnih prostorskih struktur starih Slovanov je Puščavo kratko obravnaval A. Pleterski. Puščava se mu kaže kot del trojice kulturnih mest slovenjegraškega območja, skupaj s Sv. Marijo na Homcu in Sv. Jurijem na Legnu. Na podlagi Schloserjevega načrta je izdelal grobo podobo modularne ureditve grobišča. Pri tem je imel tri kamne na jugu grobišča pomotoma za tri stojke, kar pa na samo mersko analizo nima vpliva.

Opozoril je na smer Puščava-Marija na Homcu, ki je imela vpliv na ureditev grobišča (Pleterski 1996, 167 s, Sl. 3-5).

Vodnik po stalni arheološki razstavi na Puščavi povzema dotedanje ugotovitve o Puščavi (Djura Jelenko 1999, 14, 28 ss).

PRAZGODOVINSKI GROBOVI NA PUŠČAVI?

Jami E in F na Vahtarjevi njivi

Na Vahtarjevi njivi je Schmid odkril ostanke stavbe, ki je imela na kurišču še dve zdrobljeni posodi. Izkopi v okolici stavbe niso dali nikakršnih najdb. Znotraj stavbe (E) in tik ob zunanosti (F) sta bili jami (Schmid 1924, Abb. 9). Jama E je bila 0,35 m široka in 0,55 m globoka. V njej je bila sivorjava posoda, napolnjena z žganino. Visoka je bila 16-18 cm in je imela široko poševno izvihano ustje z ravno odrezanim robom ter premer dna 11 cm. Trebuh je bil le malo izbočen. V jami so bili tudi odlomki rdeče žgane posode iz gline, pomešane s kremenovim peskom, ter odlomek temnorjave posode z odebeljenim robatim ustjem in za prst širokimi vodoravnimi žlebiči na trupu, izdelane na lončarskem kolesu (*t. 6: Gr. E*). Schmid je menil, da gre za grob s konca latenskega obdobja (Schmid 1924, 372 s; 385).

Jama F je bila 0,4 m široka in 0,65 m globoka. V njej je bila zdrobljena posoda in štiri železni predmeti, ki jim je rja že spremenila obliko. Schmid je menil, da gre za sulične osti in za grob (Schmid 1924, 372).

Pri obisku depoja Štajerskega deželnege muzeja v Gradcu 30. I. 2002 je bilo med neinventariziranim gradivom mogoče identificirati posode iz jame E (vir **11**). Ena od njih je zapolnjena z žganino organskega izvora, najverjetneje nedoločljive hrane. Posode nedvomno pripadajo koncu srednjega veka in novemu veku. Tudi Schmidove skice odlomkov posod iz stavbe III (vir **11**; *t. 6: hiša III*) govorijo za čas srednjega veka. Če vsemu temu prištejemo še okoliščino, da v latenskih grobovih nikoli niso kar štiri sulične osti hkrati, potem je mogoča povsem drugačna razlaga najdb. Na predhodno izravnani površini - zato nikakršnih najdb - je v srednjem veku nastala hiša. Domnevna grobova sta shrambeni jami. Hiša je bila opuščena, zemljišče pa nato spremenjeno v njivo.

Grob 5

Sulične osti Teržanova sicer podrobneje ne obravnava, vendar jo postavlja v skupino mladohalštatskih predmetov s Puščave (Teržan 1989, 115). Sulične osti z vzdolžnim rebrom na listu so res pogoste v navedeni dobi, enako v latenskem obdobju. Vendar so bile v uporabi tudi v času rimskega cesarstva, kot

kažejo npr. najdbe iz jugozahodne Nemčije: Edingen, grob 2 iz 1940, iz sredine 1. st. (Schlegel 2000, 238 in Tafel 27: 5), Ladenburg, grob 1 iz 1934, iz druge polovice 1. st. (Schlegel 2000, 246 in Tafel 62: 1), Schwetzingen iz grobov, sredina do konec 1. st. (Schlegel 2000, 249 in Tafel 71: 4), Vogelstang-Auf den Ried, grob 6 iz 1860, prva polovica 2. st. (Schlegel 2000, 260 in Tafel 104: 2). Na ozemlju cesarstva so bile pogoste v 4. in 5. st. (Böhme 1974, 101). V uporabi so bile tudi še pozneje v merovinškem obdobju, npr. Klučov, gr. 9 (Svoboda 1965, Tab. LV.: 14) in Altenerding, gr. 724 (Sage 1984, T. 98: 16). Sulična ost iz gr. 5 je torej časovno povsem neznačilna.

Grob 8

Njegovo prazgodovinsko starost naj bi dokazovala zapestnica, kakršne res pogosto najdemo na prazgodovinskih najdiščih, in zakrivljeni nož, ki naj bi imel primerjave na Magdalenski gori, na Dürnbergu in v Sopronu (Teržan 1989, 117 s). Med objavljenimi najdbami z Magdalenske gore so zakrivljeni noži v več grobovih. Kljub veliki nezanesljivosti teh grobnih celot (Božič 1992, 190 s) se vendarle kaže, da so zakrivljeni noži praviloma v grobovih, ki imajo še sekiro in/ali eno sulico ali dve sulici. Tako npr. gomila II, grob 16 - skupaj s sekiro in vsaj dvema suličnima ostema (Hencken 1978, Figure 26), gomila IV, grob 11 - s sekiro (Hencken 1978, Figure 47), gomila IV, grob 21 - s sekiro in dvema suličnima ostema (Hencken 1978, Figure 57), gomila IV, grob 25 - s sekiro in dvema suličnima ostema (Hencken 1978, Figure 63), gomila IV, grob 42 - s sekiro in sulično ostjo (Hencken 1978, Figure 83), gomila V, grob 5 - s sulično ostjo (Hencken 1978, Figure 106), gomila V, grob 9 - s sulično ostjo (Hencken 1978, Figure 114), gomila V, grob 11 - s sekiro in dvema suličnima ostema (Hencken 1978, Figure 117), gomila V, grob 15 - s sulično ostjo (Hencken 1978, Figure 122), gomila V, grob 21 - s sulično ostjo (Hencken 1978, Figure 126), ter s sekiro in/ali eno sulično ostjo ali dvema suličnima ostema še vsaj dvajsetkrat (Hencken 1978, Figure: 129; 130; 153; 156; 162; 186; 196; 203; 206; 207; 213; 227; 241; 277; 280; 305; 317; 343; 350; 360). Pri tem zakrivljeni nož ni nikoli skupaj z jantarnimi jagodami in narebreno zapestnico puščavske oblike. Noži z Dürnberga, ki so navedeni kot primerjava, imajo sicer res koščen držaj, vendar povsem drugače oblikovano rezilo, pri katerem je hrbet celo usločen, ne pa izbočen. Prav tako niso nikoli v grobni celoti puščavske vrste (Pauli 1978, 250 in tam navedene slike). Tudi primerjava z nožem iz Soprona ni mogoča, saj ima zakrivljen držaj, rezilo pa je odlomljeno in njegova oblika zato neznana (Jerem 1981, Abb. 11: 2).

Noži s srpastim rezilom so bili v uporabi tudi v rimski dobi, kot kažejo primerki iz emonskih grobov

430 in 451 (Petru 1972, T. VI: 17,23; T. XXX: 5,10). V uporabi pa so bili tudi v pozni antiki. Puščavskemu enak zakrivljen nož s koščeno oblogo držaja je bil najden v grobu 503 v Csákvárju (videti ga je bilo mogoče na razstavi v Halbtturnu, v katalogu je objavljen brez slike. Nádorfi 1996, 99: 4.102).

Železni okov je bil - glede na Winklerjevo risbo (*t.* 2) - najden poleg puščic, ki so očitno razpadle pri izkopu. Winkler je menil, da je okov ostanek tula. Njegovo domnevo potrjuje podoben okov tula z madžarskega najdišča Tuszér-Boszorkányhegy iz 10. st. (Révész 2000, III. tábla: 6). Povsem uporabnostna oblika predmeta je časovno neznačilna. Tudi jantarna ogrlica je časovno neznačilna.

V grobu 2 v Csákvárju je zapestnica, ki je narebrena po celotnem locnu, konca pa se zaključujeta z živalskima glavicama (Salamon, Barkóczy 1971, Abb. 6: 5). Narebrenе zapestnice so bile najdene v Augstu in Kaiseraugstu. Ker niso pogost predmet, jih Riha časovno vzporeja s podobno oblikovanimi prstani, ki nastopajo v kontekstih 1.-3. st. (Riha 1990, 55; 43). Z istega najdišča je tudi odlomek, ki se oblikovno povsem ujema s puščavsko zapestnico. Riha ugiba, ali bi lahko šlo za ovratnico (Riha 1990, 75, Tafel 32: 733). Zapestnice z drobno narebrenim obodom se pojavljajo v 4. st. od Britanije do Panonije (Konrad 1997, 63). Zakladna najdba iz Promajne v Dalmaciji, ki je datirana v 5. do 7. st., vsebuje štiri zlate narebrene sklenjene zapestnice (Božek, Kunac 1998, 76), ki so v podrobnostih sicer drugačne od puščavske, dokazujejo pa vendarle uporabo narebrenih zapestnic tudi v pozni antiki. Taka zapestnica, kot je puščavska, je bila najdena tudi na Pristavi pri Bledu na roki pokojnice v gr. 348 (Knific 1983, T. 26: 20). Grob je ležal na skrajnem severnem robu tako poznoantičnega pokopališča staroselcev kot tudi prazgodovinskega grobišča, na katerem pa so bili vsi pokopi žgani. Odlomek enako narebrenе zapestnice je bil najden tudi v gr. 14 na Rifniku, skupaj z uhanom s kocko (Bolta 1981, T. 3: 8). V več grobovih na različnih delih tega grobišča so bile sicer najdene različne prazgodovinske zaponke. Mogoča razlaga tega pojava bi bila, da je šlo za ponovno uporabo starejših predmetov. Se je nekaj podobnega zgodilo tudi na Pristavi in Puščavi? Trenutno se lahko zadovoljimo s sklepom, da so narebrenе zapestnice "prazgodovinske" oblike mogle priti v grob tudi v poznoantičnem obdobju.

Pregled gradiva je tako pokazal, da bi grobova 5 in 8 lahko nastala tudi v poznoantičnem obdobju. Pri končnem tehtanju med prazgodovino in pozno antiko nam pomaga način pokopa. Na Štajerskem v železni dobi ni bilo okostnih pokopov (Dular 1999, 138; Božič 1999, 165 ss). Zato bi bilo bolj upravičeno oba grobova uvrstiti med poznoantične grobove Puščave.

Odgovor na zgoraj zastavljeno vprašanje je tako nikalen. Dosedanje najdbe ne dokazujejo obstoja prazgodovinskih grobov na Puščavi.

KAJ POVESTA DINKLAGEJEVI "NEMŠKI" POSODI IZ GR. 6 IN 16?

Na tem mestu ne bomo govorili o načelni spornosti etničnega interpretiranja arheoloških predmetov (prim. Mirnik-Prezelj 2000) in načelni spornosti uporabe oznake "nemški" v etničnem pomenu za čas zgodnjega srednjega veka (prim. Wolfram 2000). Preverili bomo predvsem ustreznost njegovih primerjav.

Podobnosti v materialni kulturi ozemelj, ki so jih v zgodnjem srednjem veku naseljevali v Vzhodnih Alpah in v Nemčiji Slovani, so postale že zgodaj očitne (Reinecke 1899, 38 ss). Pozneje je Reinecke (1936, 198) povsem jasno postavil primerjavo med vzhodnoalpskim gradivom in grobišči severovzhodne Bavarske. V prvi obravnavi je slednje imel za slovanske, v drugi pa je bil povsem nasprotno mnenja, da nimajo skoraj nič opraviti s Slovani (Reinecke 1936, 198), medtem ko se je etnični opredelitvi vzhodnoalpskega gradiva diplomatsko izognil. Tako izhodišče je omogočilo nadaljnji korak: z gradivom grobišč severovzhodne Bavarske dokazovati nemštvo jugovzhodnoalpskega gradiva (Dinklage 1941b).

Če pustimo ob strani tendenciozno etnično interpretacijo, je treba Dinklageju priznati, da je opozoril na številne dokaj prepričljive primerjave in dal s tem obravnavi vzhodnoalpskega gradiva kontekst, ki so se mu njegovi kritiki pozneje pogosto izogibali. Omenjenima puščavskima posodama je našel primerjavo na grobišču Burglengenfeld na severnem Bavarskem, kar naj bi bil dokaz za bajuvarsko (nemško, kot je razvidno iz konteksta) poreklo zgodnje-srednjeveških posod na Slovenskem (Dinklage 1941a, 78 s in Abb. 81-83).

Po legi na grobišču spada grob 16 med najstarejše (*sl.* 7 in *sl.* 30). Obsenčnikov z verižicami in loncev grobovi na Sedlu na Blejskem gradu nimajo več (Pleterski 1983), na Žalah pri Zasipu pa le najstarejša grobova (Knific, Pleterski 1993, 252, T.4: 15; T.10: 55), zato je grob 16 mogoče datirati najpozneje v drugo polovico 8. stoletja, lahko pa je tudi starejši. Dva lončka in uhane z verižicami najdemo tudi npr. na Ptujskem gradu v gr. 294 (Korošec 1999, T. 33: 1-4). Po obliki in velikosti sta si lonec iz gr. 6 (*t.* 1: 5) in lonec iz groba 16 (*t.* 3: 2) močno podobna. Podrobnejša primerjava odkrije različno tehniko izdelave: eden ima apneno pustilo, drugi kremenasto, eden je bil izdelan na ravni podlagi, pod drugega so podložili vmesno ploščico. Razlikujeta se tudi v okrasu: eden je okrašen s snopi poševno se sekajočih črt in

večkratno valovnico, drugi s poševnimi vbodi in nekaj pasovi črt, ki skušajo nespretno posnemati pasove prvega. Drugi se po izdelavi ujema z ostalimi staroslovanskodobnimi posodami grobišča, tudi z drugim loncem iz groba 16 (*t. 3: 3*). Za pravi tujek med posodami grobišča imamo tako lahko le prvi lonec (*t. 3: 2*) iz tega istega groba. Od ostalih se loči po obliki, okrasu in izdelavi. Lonec iz groba 6 (*t. 1: 5*) je le njegova domača kopija.

Dinklage je svojo posplošitev na celotno posodje Slovenije torej gradil na enem samem primerku. Za slednjega še danes velja, da ima najboljše primerjave v gradivu severovzhodne Bavarske. Podobno oblikovani lonci so razprostranjeni razmeroma široko, npr. Bamberg, Schlammersdorf (Losert 1993, Taf. 9: 2, Taf. 248: 15), Burglengenfeld, Matzhausen (Stroh 1954, Tafel 3: G, Tafel 6: U, Tafel 8: 37), Regensburg (Schwarz 1975, Abb. 16: 5), Eichstätt (Keßler 1992, Taf. 4: 1,10), Weißenburg (Losert 1993, Abb. 15, Abb. 16: 1). Vendar jih je najti tudi na južnem Bavarskem, npr. Aschheim (Dannheimer 1988, Abb. 25: B 3, Abb. 26: D 3, Tafel 22: 16). Primerjalno območje nam zoži okras glavničenja po skoraj celotnem telesu posode, ki ga imajo posode iz Weißenburga, Eichstätta in Aschheima, pri čemer gre za starejše krajevne izročilo (prim. Losert 1993, 87). Še ožje območje nam določa uporaba belega pustila (apnec), ki je običajno za območje Altmühlhala (Eichstätt, Weißenburg), drugod pa zelo izjemno (informacija: Hans Losert). Povsem unikaten pa postane lonec s Puščave, če upoštevamo še okras večkratne valovnice, za katerega Losert (1993, 56) ugotavlja, da se pojavlja predvsem na lončenini slovanskega območja Bavarske. Dejansko je na posodju germanskega območja valovnica narejena s črto.

Lonec s Puščave tako spaja različno izročilo. Območje Altmühlhala je bilo ustrezno okolje za tak spoj. Do sem je segla slovanska poselitev; tu prihaja do mešanja germanskega in slovanskega prebivalstva, ki ga izpričujejo v mlajšemerovinškem obdobju zelo verjetno slovanski žgani grobovi na germanskem okostnem grobišču Dittenheim, in posamične posode drugačnega porekla v sicer germanskem okostnem grobišču Weißenburg (Losert 1991, 372 ss). Iz tega mešanega okolja je nekdo v prvi polovici ali sredi 8. stoletja prinesel daleč stran v Slovenj Gradec lonec, ki so ga nato položili po krajevni navadi v grob, skupaj s še enim, ki je bil narejen v kraju samem.

DROBNI PREDMETI - ČAS

Prazgodovina

Že prej smo navedli, da je vzhodnoalpska zaponka

z živalsko glavico (*t. 5: 29*) zanesljivo mlajšehalštatska, trakasti predmet (*t. 6: 30*) pa naj bi bil zgodnjelatenska trakasta zaponka (Teržan 1989, 370). Slednjega je avtorica morda tako opredelila zaradi kratkega ležišča za iglo, sicer pa je predmet unikaten. Zdi se nekakšen polizdelek. Podoben mu je še manjši odlomek (*t. 6: 31*). Prazgodovinska bi bila tudi odlomka narebrenih obročkov pasnega okovja. Podobni so npr. v okolici Boštanja na Klancu, Ravnah in v Kosmatcu pri Preski. M. Guštin spremno gradivo datira v 6. st. pr. n. š. (Guštin 1974, 94, T. 3: 26; T. 4: 19; T. 13: 5). Gr. 1, gomile XXI v Brusnicah na Dolenjskem s podobnima, vendar samo enostansko narebrenima pasnima obročkoma B. Teržan postavlja v prvo polovico 5. st. pr. n. š. (Teržan 1974, 45, T. 18: 6,8). Ali so prazgodovinska tudi vretenca (*t. 6: 20-22*) ter brus (*t. 6: 17*), je možno, vendar ne nujno, ker gre za časovno neizpovedne predmete. Ker na Puščavi najverjetneje, kot smo videli, ni bilo prazgodovinskih grobov, prazgodovinske najdbe zato pripadajo naselbinskim ostankom na mestu grobišča (*sl. 3: I,II*), ki jih je odkril Schmid.

Antika

Odlomek posode (*t. 6: 24*) je morda iz rimske dobe. Zelo podobno izdelan in okrašen odlomek je bil najden v grobu W8/1977 na pokopališču Colatia (Strmčnik-Gulič 1981, T. 12: 2).

Odlomek ustja steklene posode (*t. 5: 1*) se ujema z ustji rimskodobnih steklenih žar, kakršne so bile najdene npr. v grobovih Emone (Petru 1972, T. L: 19d; T. LVIII: 3; T. LXV: 11; T. CXV: 2; T. CXVI: 12). Takih ustij poznoantične steklene posode nimajo. Zato odlomek najverjetneje ne izvira s Puščave, ampak je bil najden med ostanki antičnega Colatia, ki ga je 1911 prav tako raziskoval Hans Winkler.

Pozna antika

Gradivo iz grobov 5 in 8 smo obravnavali že prej. Steklena čaša s Puščave iz gr. 26 (*t. 1: 9*) pripada po obliki in debelini sten oblikovnemu tipu 37b po razdelitvi Barkóczija in s tem njegovi peti časovni skupini, ki se začnejo okoli 380 in sega v prvo polovico 5. st. (Barkóczij 1988, 25; 74 ss). Za obdobje od 5. do 10. st. je Barkóczijevo delo dopolnil A. Kiss. Polkroglaste čaše je opredelil kot tip a in se pojavljajo od konca 4. st. do začetka 6. st. (Kiss 1997-1998).

Način izdelave povezuje glinene posode iz grobov 3, 11, 38, 66, 73, 87. Vse so bile izdelane na vrteči podlagi iz podobne gline, bile odrezane od podlage z vrstico in podobno žgane. Tako se zdijo delo iste

delavnice.

Lončke iz grobov 66 (*t.* 3: 14), 73 (*t.* 4: 9) in 86 (*t.* 4: 7) lahko uvrstimo v oblikovni tip 1, kot ga je nedavno definirala S. Ciglencečki. Zanj so značilna povsem kratka in neznatno izvihana ustja brez vratu. Pojavlja se konec 4. st. in v prvi polovici 5. st. (Ciglencečki 2000, 63; 139). Še zlasti odlomek z valovnico iz gr. 86 ima zelo dobre primerjave na Ančnikovem gradišču pri Jurišni vasi in na Kuzelinu (Ciglencečki 2000, Sl. 97: 2; Sl. 99: 2,3). Skleda (*t.* 3: 10) iz gr. 38 po obliki na skrajno poenostavljen način spominja na skledo iz prve polovice 4. st. (prim. Keller 1971, 115 s; Abb. 31: 8,11). Zelo podobna skleda je bila najdena na Brinjevi gori (Ciglencečki 2000, Sl. 96: 7). Ne samo način izdelave ampak celo enaka širina vrvice, s katero je bila odrezana od podlage, pa skledo iz gr. 38 časovno tesno vzporeja z lončkom iz groba 73 (*t.* 4: 9). Morda sta obe posodi delo iste osebe ob približno istem času. Puščavski lonček iz gr. 87 (*t.* 4: 10) ima primerjavo z naključno najdenim v Csákvárju (Salamon, Barkóczi 1971, Abb. 13: 6), tisti iz gr. 3 (*t.* 1: 1) pa v gr. 14 v Csákvárju (Salamon, Barkóczi 1971, Abb. 13: 10).

Časovno povezanost groba 86 s skupino grobov 3, 11, 38, 66, 73, 87 nakazuje tudi soseščina grobov 86 in 87. Oba sta enako usmerjena, ležita vzporedno drug ob drugem, v prvem je moški, v drugem ženska, oba imata prekržani roki, kar vse govori za to, da sta bila pokojnika nekoč mož in žena. Srčasti pasni jeziček iz gr. 73 potrjuje datacijo skupine v prvo polovico 5. st. Močno stilizirane glavice zapestnic v gr. 11 bi tako časovno uvrstitev potrjevale.

Vrček iz gr. 11 (*t.* 2: 9) lahko primerjamo s podobnima iz grobov 16 (Ruprechtsberger 1999, Abb. 64: 2), 33 (Ruprechtsberger 1999, Abb. 82: 1) v Tiefer Graben/Flügelhofgasse v Linzu. Po Ruprechtsbergerju gre za obliko, ki naj bi bila omejena samo na Panonijo in Obrežni Norik. Enako je z razprostranjenostjo lončkov iz linških grobov 1938/4 (Ruprechtsberger 1999, Abb. 40) in 23 (Ruprechtsberger 1999, Abb. 73: 1), ki sta podobna puščavskemu iz gr. 3 (*t.* 1: 1; Ruprechtsberger 1999, 58). Linški grob 16 ima novce iz 348-350 in po Ruprechtsbergerjevem mnenju bi grob lahko pripadal še zgodnjemu 5. st. (Ruprechtsberger 1999, 62). Puščavskemu (*t.* 2: 9) podoben vrček je v gr. 33 v Csákvárju (Salamon, Barkóczi 1971, Abb. 14: 3).

Zapestnice z živalskimi glavnicami so v pozni antiki zelo razširjene. Na Puščavi so najpogostejši nakit (*t.* 2: 5-7, *t.* 3: 4-7,11; *t.* 4: 39). So v gr. 11, 29, 42, 127. Kot skrajno geometrizirano obliko jim lahko prištejemo tudi zapestnico iz gr. 112 (*t.* 4: 38). Zapestnici iz gr. 29 (*t.* 3: 6,7) imata primerjavo v linškem grobu 35, kar pa je razvidno šele po fotografiji, ker je risba slaba. Vse zapestnice datira Ruprechtsberger

Sl. 8: Trakaste zapestnice z rombičnim okrasom. 1 - Rasa di Velate, gr. I20 (Agostini 1994-1999, Tav. XVI: 4); 2 - Pristava pri Bledu, gr. 206 (Knific 1983, T. 14: 9); 3 - Puščava, gr. 11; 4 - Smokuč, gr. 7 (Valič 1982, Sl. 66: 2).

Abb. 8: Bandarmringe mit rhombischem Dekor. 1 - Rasa di Velate, Grab I20 (Agostini 1994-1999, Tav. XVI: 4); 2 - Pristava bei Bled, Grab 206 (Knific 1983, T. 14: 9); 3 - Puščava, Grab 11; 4 - Smokuč, Grab 7 (Valič 1982, Sl. 66: 2).

enotno v čas po 340 do zgodnjega 5. st. (Ruprechtsberger 1999, 45, Tafel 22: 4; Abb. 84: 2). Drugi dve zapestnici iz gr. 29 (*t.* 3: 4,5) imata podobno v gr. 13 v Csákvárju (Salamon, Barkóczi 1971, Taf. XX: 5; Taf. XXI: 4). Avtorja datirata grobišče Csákvár v konec 4. in prvo četrtino 5. st. (Salamon, Barkóczi 1971, 74 s), dopuščata pa tudi še poznejše pokopavanje (Salamon, Barkóczi 1978-1979, 78). Število raziskanih grobov je tam danes že blizu 2000, pripadajo pa celotnemu 4. st. in segajo še vsaj v drugo polovico 5. st. (Nádorfői 1996).

Dve zlati zapestnici s kačastima glavnicama sta bili najdeni v Cibakházi na Madžarskem. É. Garam ju datira v zadnjo tretjino 7. st. (Garam 2000, 72 s). Vedno znova se pojavljajo tudi še mnogo pozneje, npr. v Vukovarju-Lijevi bari še v drugi polovici 10. in prvi polovici 11. st. (Demo 1996, 52, 57). Izdelovanje tako oblikovanih zapestnic je torej preživelo pozno antiko.

Prav tako so v pozni antiki pogoste različne trakaste zapestnice. Take z zakovičenima koncema so npr. v Csákvárju v grobovih 61 in 71 (Salamon, Barkóczi 1971, Abb. 10: 11-13; Abb. 11: 21). Trakasta zapestnica iz puščavskega gr. 11 (*t.* 2: 8) ima nekaj zanimivih primerjav (*sl.* 8). Prva je zapestnica z rombičnim okrasom, ki je bila najdena v severni Italiji v najdišču

Rasa di Velate v gr. I20. Njena konca sta konična, eden ima luknjico in drugi kaveljček. V grobu je bila še druga zapestnica, ki pa ima živalski glavici. Grob avtorica okvirno datira v 4. do 5. st. (Agostini 1994-1999, 321). V grobovih so bili številni novci, od katerih je bil najmlajši kovan med letoma 425 in 435 (Chiaravalle 1994-1999, 377). Druga je zapestnica z ravnoodrezanima koncema iz gr. 206 na Pristavi pri Bledu, v katerem je bil tudi uhan s košarico in odlomek latenske pasne spona. Grob T. Knific postavlja v drugo skupino pokopov (Knific 1983, 21 s). Glede na mozaične jagode skupina ni starejša od druge polovice 6. stoletja. Najbolj pa je puščavski podobna zapestnica iz Smokuča, ki ima povsem skladen okras, je prav tako speta z zakovico, razlika je samo v koničastem zaključku. Najdena je bila med ostanki uničenega groba. Vsi grobovi v soseščini so slovanskodobni (Valič 1962-1963; Sagadin 1981; Valič 1982. Slednji grobu pomotoma pripisuje tudi prstan). To odpira vprašanje, kako dolgo so bile take zapestnice v uporabi oziroma ali tudi v Smokuču obstaja skupno grobišče Vlahov in Slovanov.

Enaka locna spona kot tista iz gr. 17 (*t. I: 7*) imata sponi iz linških grobov 19 in 12. Slednjega Ruprechtsberger, ker je bil skupaj s stekleno čašo, z njeno pomočjo datira v 380-430 (Ruprechtsberger 1999, 39, Abb. 104: 2; Abb. 106: 2). Grob 74 (*t. 4: 13*) s preprosto železno spono ima primerjavo v linških grobovih 29 in 30 in v gr. 4 z najdišča Linz-Zizlau II (Ruprechtsberger 1999, Abb. 79: 2; Abb. 80: 1; Abb. 93: 1). Take preproste ovalne železne pasne spona so časovno neznačilne. Če je razširitev trna na pritrđišču namenska, bi šlo lahko za preprosto spono s kijastim trnom, kakršne so značilne za drugo polovico 5. st. in prvo tretjino 6. st. (Koch 2001, Abb. 19-21). Da gre res za poznoantično spono, potrjuje tudi njena lega v grobu pri levem stopalu. Gre torej za pridajanje predmeta in ne njegovo uporabnostno lego, kar je značilno za poznoantične pasne sestoje, ki so jih pogosto polagali k nogam (Ruprechtsberger 1999, 25). Lego pri nogah ima tudi spona iz gr. 70 (*t. 4: 2*). Ta se po obliki loči od spon 4. st. in prve polovice 5. st. (prim. Sommer 1984). Ozkoovalni razmeroma debeli locni se pojavijo šele v drugi polovici 5. st. in nato trajajo dalj časa (Koch 2001, Abb. 18-23). Pasna spona (*t. I: 4*) iz gr. 4 se po svoji obliki povsem ujema s podobnimi iz poznoantičnega obdobja (npr. Sommer 1984, Tafel 72: 5). Stanjšano pritrđišče pričča o okovu, ki pa se ni ohranil. Ali se je locen ob pritrđišču končeval z živalskima glavama, je mogoče, vendar zaradi rje povsem nerazvidno. Sponi iz gr. 4 in 17 sta bili najdeni na prsnem košu, kar bi lahko potrjevalo časovno razliko od spon iz gr. 70 in 74.

Pasnemu okovju pripada tudi srčasti pasni jeziček

iz gr. 73 (*t. 4: 8*). Po analizi M. Sommerja se tako oblikovani pasni jezički pojavljajo predvsem na prostoru rimskega cesarstva od Galije do Panonije. Časovno jih postavlja v svojo skupino 1 pasnih sestojev, ki naj bi v Podonavju obstajala v obdobju od 290 do 400 (Sommer 1984, 49 ss). Puščavski pasni jeziček se od njegovih primerkov loči po obliki, ki se je od začetne že precej oddaljila. Bolj je podoben srčastemu jezičku iz gr. 849 iz Bregenza, ki je datiran v prvo tretjino 5. st. (Konrad 1997, 52 s). Zato je datacija puščavskega jezička v prvo polovico 5. st. verjetnejša.

Prstani - ključi naj bi bili značilni za prvo polovico 3. st. (Riha 1990, 39 ss). Puščavski iz gr. 4 (*t. I: 3*) je drugače zasnovan in mu ni bilo mogoče najti sorodnega primerka. Po spremnem gradivu sta poznoantična tudi dva noža (*t. I: 2; t. 3: 8*) ter železni in bronasti odlomek iz gr. 74 (*t. 4: 11,12*).

Med raztresenimi najdbami je tudi obroček iz tanke žičke, kjer je bil en - danes pač poškodovani - konec zavit nazaj in ovit okoli locna (*t. 5: 37*). Taki se pri nas v slovanskodobnih grobovih ne pojavljajo, so pa pogosti v predhodnih stoletjih. Na Pristavi pri Bledu je bil podoben najden v grobu 249 skupaj z uhanom s kocko (Knific 1983, T. 17: 5). Zato je verjetnost, da tudi puščavski primerek izvira iz enega izmed grobov starejšega dela grobišča, precej velika.

Štiriropa ost (*t. 5: 16*) časovno ni značilna, ker pa podobnih iz zgodnjega srednjega veka pri nas ne poznamo, bi bila na Puščavi lahko iz antičnega obdobja (prim. Erdmann 1982), ali pa iz srednjega veka (Ruttkey 1976, Abb. 36: VIa; 302 ss).

Pred 8. st. bi lahko datirali tudi odlomek ustja (*t. 6: 29*), ki ima primerjavo na Rifniku (Ciglenceški 2000, Sl. 83: 8), ter odlomek ustja iz gr. 138 (*t. 5: 9*), ki z ostro zapognjenim vratom pripada poznoantičnemu oblikovnemu tipu 3 po Ciglenceškem (2000, 65, Sl. 78: 39).

Zgodnji srednji vek

Po izdelavi na mirujoči podlagi, dodelavi na počasnem kolesu, oblikah in okrasu tvorijo zgodnesrednjeveške posode iz gr. 28 (*t. 2: 10*), 16 (*t. 3: 3*), 44 (*t. 3: 12*) in 71 (*t. 4: 5,6*) razmeroma enotno skupino. Zato jih moremo tako kot sicer drugače oblikovani posodi iz gr. 6 in 16 (glej poglavje: Kaj povesta ...) postaviti v 8. st. Istemu času bi glede na okras in fakturo pripadal tudi odlomek zunaj groba (*t. 6: 25*). Zaradi bolj dodelanega ustja na hitrejšem kolesu so odlomki pri gr. 70 (*t. 4: 1,3,4*) pač nekoliko mlajši, najverjetneje iz 9. ali 10. stoletja. Starejša je videti posodica iz gr. 33 (*t. 3: 9*), ki je bila v celoti izdelana na mirujoči podlagi, glini je primešan zelo grob pesek. Podobne kroglaste posode z navpičnim vratom in komaj izvihanim ustjem so v zgodneslo-

vanskem obdobju na Slovaškem, npr. Nitra-Mikov dvor, objekt 16/61, objekt 197, Komjatice-Blatnica, S 3/6 (Fusek 1994, Tab. XVIII: 6; Tab. XXXVIII: 13,16; Tab. XLIV: 7). Zgornjo časovno mejo temu obdobju ugotavlja Fusek najpozneje na začetku 8. st. (Fusek 1994, 91 ss), zato bi tudi puščavski lonček iz gr. 33 težko postavili v mlajši čas, lahko pa bi bil še nekoliko starejši. Možnost zgodnje datacije kaže tudi odlomek zunaj grobov (*t. 6: 28*), ki je narejen na enak način kot lonček iz gr. 33, ima pa še povsem raven vrat in je skorajda brez ustja, s čimer se kaže kot t. i. praški tip slovanskodobnega posodja. Odlomek bi lahko prišel na Puščavo celo že v 7. stoletju. Zgoden je tudi odlomek (*t. 6: 26*), ki je bil narejen na počasnem kolesu; površino ima v celoti vodoravno glavničeno in preko tega pas valovnic. To ga postavlja v prehodno tehnološko skupino, ko na staro vlaško izdelavo posod že vpliva lončarstvo novonaseljenih Slovanov (prim. Pleterski, Belak 2002).

Ostrogi iz gr. 43 se razlikujeta samo v obliki trna, pri čemer gre pri preprostejšem (*t. 3: 15*) očitno za nadomestitev starejšega trna, ki je bil pač enak tistemu na parni ostrogi (*t. 3: 16*). Na spodnji strani locna so namreč še opazni sledovi drugotnega vstavljanja trna. Ostroga s podobno oblikovanima zaključkoma za pritržitev jermena je bila najdena na bližnji Rozaliji (Hemmberg) na avstrijskem Koroškem. Datirana je na konec 8. stoletja. Vendar je prerez njenega locna trikotast, trn pa nekoliko daljši in okroglega prereza (Szameit 1994, 86, T 4: 3). Zdi se preprostejši posnetek puščavskih. Zato je verjetno nekoliko mlajša. O tem bi pričal tudi daljši trn, ki se je v tem obdobju skozi čas daljšal. V zelo podrobnem klasifikacijskem sistemu zgodnj srednjeveških ostrog K. Wachowskega ne najdemo povsem ustrezne oblike za puščavska primerka. V grobem bi ju lahko zaradi načina pritrjevanja na jermen pripisali tipu VII, ki ga Wachowski datira od druge polovice 8. st. dalje (Wachowski 1986-1987, 62 ss, Abb. 5). Glede na njegovo klasifikacijo dolžine trna pa spada puščavska ostroga z originalno dolžino trna 16 mm v skupino najkrajših in s tem zanesljivo v 8. st. (Wachowski 1986-1987, 52, Abb. 7). Torej bi bil čas puščavskih ostrog najpozneje druga polovica 8. stoletja. Kot pritržišči je oblikovan tudi pridržnik jermena (*t. 3: 18*), ki tako z obema sponama (*t. 3: 17,19*) in ostrogama tvori uporabnostni sestoj: ostrogi in jermena za pritržitev.

Oblike kresil, ki so se razmeroma hitro menjale v 6. in 7. st., so se ustalile v 8. stoletju (prim. Stein 1967, T. 2: 10; T. 48: 8; Knific, Pleterski 1981, T. 14: 1; Tovornik 1985a, Taf. 3: 1-3, Taf. 9: 5). Taki obliki pripada kresilo iz gr. 17 (*t. 1: 6*). Zgornja časovna meja tako oblikovanih kresil še ni preučena. 8. stoletju lahko pripišemo tudi noža (*t. 1: 8; t. 5: 21*) s hrptom, ki se ravno zalomi proti konici. Na

Sedlu na Blejskem gradu so taki noži samo v najstarejši plasti grobov, nato jih zamenjajo drugačne oblike (Pleterski 1983). Iz istega stoletja je tudi pasna spona (*t. 2: 11*) z D-locnom in trakastim okovom z dvema zakovicama (prim. Stein 1967, T. 17: 25; T. 48: 3; Knific, Pleterski 1981, T. 14: 2,3). Pridržnik (*t. 2: 12*), ki je ob njej, je podobno narejen kot tisti pri ostrogah (glej prej).

Narebrena valjasta jagoda iz gr. 49 (*t. 3: 13*) je oblika, ki je zelo redka. Okrogle narebrene jagode so razmeroma pogoste in so časovno neznailne. Priljubljene so še zlasti v pozni antiki, vendar so tedaj izdelane iz steklene paste in zato neprozorne. Prozorno mehurčkasto steklo z jamičasto površino pa je pogosto pri vzhodnoalpskih jagodah 8. st. (npr. Knific, Pleterski 1993, 244 s; Sl. 17), preden tržišče v drugi polovici 8. st. preplavijo jagode z Bližnjega vzhoda (prim. Callmer 1996, 64). Zato je vsaj kot najpoznejši čas proizvodnje za puščavsko jagodo verjetnejša prva polovica 8. st. Tudi tri modre steklene jagode z očesci iz gr. 62 so bolj verjetne v drugi polovici 8. st. kot pa v pozni antiki. V poznoantičnih grobovih npr. Brigantia so steklene jagode razmeroma pogoste, vendar v nobenem okostnem grobu ni bilo modrih jagod z očesci (Konrad 1997, 72 ss; Tafel: 86-91). V drugi polovici 8. st. pa postanejo modre mozaične jagode po vsej Evropi iskan okras (Andrae 1973).

Starejši skupini nakita pripadajo naglavni obročki (uhani ali obsenčniki) iz tanke žice, ki se spenjajo z zanko in kaveljčki ter imajo obeske iz veržic in/ali pločevinastih jagod (*t. 3: 1; t. 5: 26,27,34-36,38; t. 6: 3,4*), ki jo P. Korošec postavlja okvirno v 7. in 8. st. (Korošec 1961). Relativno starost je potrdila prostorska analiza grobišča Pristava pri Bledu (Knific 1974), enako tudi stratigrafska analiza grobišča Sedlo na Blejskem gradu, ki je potrdila, da take predmete nehajo dajati v grobove na začetku 9. st. (Pleterski 1983). Naštete predmete s Puščave lahko zato okvirno postavimo v 8. stoletje. Mlajši so obsenčniki - morda so jih ženske natikale tudi na kite las, v gr. 94, 104, 110 so bili najdeni na prsah - iz debelejšje žice: s kovano S-zanko (*t. 4: 20,21,25,27,35,36*), z ravno zaključenimi konci (*t. 4: 14-16,23,29,30?*; *t. 5: 4*) ali z enojno odebelitvijo na konceh (*t. 4: 18,19,28,33,34; t. 6: 1,2,5-8*). Skupaj s temi predmeti so tudi prstani (*t. 4: 17,22,24,26,32,37; t. 5: 3,5; t. 6: 10,12*) in okrasna zaponka (*t. 4: 31*). Take predmete najdemo v 9. st. v drugi in tretji plasti grobov na Sedlu na Blejskem gradu (Pleterski 1983). Iz istega časa so tam kovani polmesečasti uhani, kot je na Puščavi iz gr. 96 (*t. 5: 2*). Vsekakor spadajo v zgodnji srednji vek tudi odlomki prstanov (*t. 6: 9,11,13,14*). Ni pa na Puščavi nakita, kakršen je v najmlajši plasti iz prve polovice 10. st. na Sedlu na Blejskem gradu: obsenčnikov iz debele žice z večkratnimi odebelitvami na konceh (Pleterski 1983). To kaže, da na Puščavi

pokopavanje preneha okoli leta 900.

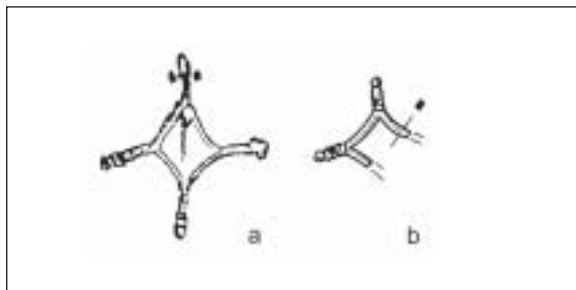
Med raztresenimi najdbami je tudi pločevinasta zaponka z dvignjenim srednjim delom (*t. 5: 25*). Zadnji je njihov pregled sestavil S. Spiong. Glede na izdelavo in okras jih deli na več skupin. Ker je v resnici meja med motivom štirilista in rozete nejasna, se jih zdi bolj smiselno obravnavati kot celoto, v katero spada tudi puščavski primerek. Najdišča tega tipa, ki jih Spiong navaja, so vsa iz vzhodnoalpskega območja, iz Westerlanda na Syltu ter iz Skandinavije (Spong 2000, 72 in 217 s). Datira jih v drugo polovico 10. in prvo polovico 11. st. Navidezno tako datacijo potrjujejo tudi najdbe v zakladih Skandinavije. Korošceva jih postavlja v prehodno in deloma mlajšo skupino svoje razdelitve nakita, kar bi pomenilo približno konec 8. st. in 9. st. (prim. Korošec 1961, Tab. II: 6,8; Tab. V: 10). Da ne pripadajo najmlajšemu, jugozahodnemu delu grobišča, je potrdila tudi lega na Pristavi pri Bledu (Knific 1974, Plan III). Zakaj so potem podobni predmeti v skandinavskih zakladih s konca 10. in 11. stoletja? Eden od možnih razlogov bi bila različna dolžina uporabe v različnih deželah. Verjetno pa gre tudi za metodološki nesporazum. Postavlja se namreč načelno vprašanje, ali datum zakopa zaklada pomeni tudi čas nastanka predmetov, ki jih vsebuje. Najboljši odgovor dajejo novci, za katere poznamo čas kovanja. Ta je pogosto mnogo starejši od datuma zakopa. Zakaj ne bi moglo biti tako tudi z drugimi predmeti v zakladu? Puščavski najpodobnejša zaponka je bila odkrita v zakladu iz Westerlanda v severni Friziji. Ni ohranjena v celoti, predvsem ji manjka spodnja ploščica s pritrđiščem za iglo. Najmlajši novci v zakladu je bil kovan v obdobju 1040-1042, najstarejši pa dvesto let prej v obdobju 840-860 (Wiechmann 1996, 515). Zaponka je torej mogla nastati tudi v 9. st. in je bila v zakladu pač star predmet, tako kot nekateri kovanci.

Zgodnesrednjeveška je tudi okrogla spona s koščenim locnom in železnim trnom (*t. 5: 24*). Takaj bila najdena tudi v gr. 13 na Hohenbergu na Zgornjem Štajerskem (Fischbach 1897, I: 14). Zaradi spremnega gradiva je iz 8. st. tudi žebelj iz gr. 28 (*t. 2: 13*).

Puščice z lastovičjim repom in zasukanim vratom (*t. 5: 14*) se pojavljajo v celotnem zgodnjem srednjem veku (Ruttkey 1976, Abb. 54: A1b; 328).

Visoki in pozni srednji vek

Puščice z ozkim rezilom rombičnega preseka (*t. 5: 7*) so razširjene po Evropi vsaj v času od 11. do 14. st. (Ruttkey 1976, Abb. 54: B11; 331 s). Prav tako je mlajšega nastanka podkovski žebliček (*t. 5: 8*). Zanesljive najdbe podkev izvirajo šele od 9. st. dalje (Steuer 2000). Po izdelavi na hitrem kolesu in

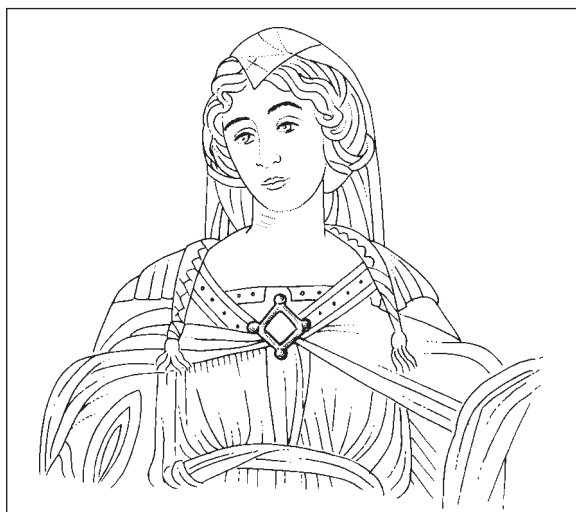

Sl. 9: Puščava. a - Rombična zaponka, kot jo je skiciral Schmid (vir 8), b - kot se je ohranila v muzeju.

Abb. 9: Puščava. a - Rhombische Fibel, wie sie Schmid skizzierte (Quelle 8), b - wie sie im Museum erhalten ist.

sljudi kot pustilu se povezujejo odlomki posodja (*t. 3: 20, t. 5: 11-13*). Trojna narebritev ustja (*t. 5: 11,12*) je značilna za 15. st. (prim. Pleterski 1980). Obliko, kakršno ima ustje iz gr. 138 (*t. 5: 13*), postavlja Losert v visoki srednji vek (Losert 1993, Abb. 6: 7b in 47). Na prostoru grobov 137 in 138 je torej prišlo v srednjem veku do vkopa, ki je poškodoval vsaj grob 138.

Zelo lep poznosrednjeveški predmet je rombična zaponka (*t. 5: 33 in sl. 9; 10*). Madžarski narodni muzej hrani z neznanega najdišča bronasto zaponko, veliko 5,3 cm. Avtorica kataloga jo datira v drugo polovico 13. st. (Lovag 1999, 90 s in Abb. 233). V kraju Majs (županija Baranya) so našli celo kalup za rombično zaponko. J. G. Ódor je zbral 21 sorodnih primerkov iz Panonije. Velike so od 2,5 do 8,5 cm. Lega v grobovih in na upodobitvah iz 14. in 15. st. kaže, da gre za zaponke, s kakršnimi so spenjali plašč. Na podlagi arheološkega in likovnega gradiva avtor

Sl. 10: Sienna, tlak v stolnici. Marmorna inkrustacija. Frigijska Sibila. Avtor: Benvenuto di Giovanni, 1483.

Abb. 10: Sienna, Boden im Dom. Marmorinkrustation. Phrygische Sybilla. Avtor: Benvenuto di Giovanni, 1483.

postavlja rombične zaponke v obdobje od 13. do 15. st. (Ódor 1998). Ob najdbi zlate zaponke na gradu Schrattenstein (Sp. Avstrija) je to vrsto predmetov podrobno obravnaval tudi W. Haider-Berky. Časovno jih uvršča podobno kot Ódor, poudarja pa, da naj bi šlo predvsem za nakit, s katerim so dosegli gubanje ogrinjala (Haider-Berky 2000). Tako možnost uporabe potrjuje tudi upodobitev frigijske Sibile iz 1483 (sl. 10). Locen zaponke s Schrattensteina je bil narejen iz štirih delov, kalup iz Majsja pa kaže vlivanje v enem kosu.

Nerazporejeno

Časovno neznačilna je romboidna ost (t. 5: 15). Prav tako obroček (t. 5: 6), železni odlomki (t. 5: 17-20,22,23). Časovno nismo mogli opredeliti še bronastih odlomkov (t. 5: 28,32) in odlomkov lončenine (t. 6: 19,23,27,30,31).

KAMNI IN STAVBNE OSTALINE

Ognjišče B

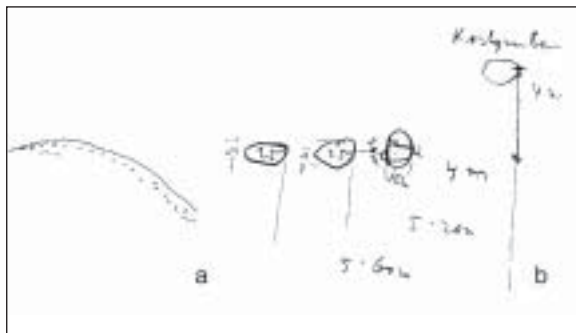
(sl. 5: B)

Ležalo je tik ob okopu in bilo veliko 1,55 m x 0,65 m. Tlakovano je bilo s prodniki, na vzhodni (dejansko jugovzhodni) strani je bil 0,2 m širok in 0,3 m visok suhozid. Na njem je bilo obilo pepela, oglja, belo žgane kosti, odlomki lončenine, rdeče žgana zemlja in lep. Lončenina naj bi bila po Schmidovem mnenju poznolatenska in zgodnjerska (Schmid 1924, 371). Glede na skice v terenskem dnevniku gre za prazgodovinsko in novoveško lončenino. Kurišče tako ostaja časovno neuvrščeno. Še najbolj verjetno ni sočasno z grobiščem.

Tlakovana vzpetina

(sl. 3: A; sl. 4: A; sl. 5: A; sl. 6: A; sl. 7; sl. 11: a)

Najvišji prostor je bil v dolžini 7,95 m in širini 3,05 m tlakovan z velikimi prodniki, visokimi do 0,4 m, do 0,32 m širokimi in do 0,2 m debelimi. Postavljeni so bili s konicami navzgor. Spodnji rob (pač jugozahodni) tlaka je bil ploskoovalno zaobljen in na vzdolžni vzhodni (v resnici jugovzhodni) strani nekoliko izbočen. Njegova površina je bila brez najdb, ob robovih ni bilo sledi morebitnih sten. Na jugovzhodni strani so se ob tlaku tesno gnetli grobovi, za katere Schmid pravi, da so močno škodovali prvotnemu videzu. Zdi se mu, da bi šlo za prostor, s katerega je bil dober razgled preko gradišča in pobočij hriba (Schmid 1924, 371). Po podatkih terenskega

Sl. 11: Puščava. a - Schmidova terenska skica prereza tlakovane kope (vir 2), b - Schmidova terenska skica treh kamnov (vir 12).
Abb. 11: Puščava. a - Schmid's Ausgrabungsskizze des Querschnitts der gepflasterten Kuppe (Quelle 2), b - Schmid's Geländeskizze der drei Steine (Quelle 12).

dnevnika so bili kamni položeni na skalnato osnovo.

Schmidova navedba, da so grobovi škodovali prvotnemu videzu, je mogoča samo, če je menil, da so vplivali na tlakovano površino. V tem primeru, bi bila lahko tudi starejša od grobov. Obstaja pa tudi možnost drugačne razlage. Če so hoteli tlak položiti na skalno osnovo, so morali najprej odstraniti plast, ki jo je pokrivala. Če so jo odmetali po bregu navzdol, kar je bilo najpreprosteje, se je vznožje kope nekoliko razširilo. Če to povežemo z opažanjem, da se meja globljih in plitvejših grobov na tem mestu ujema z mejo poznoantičnih in slovanskodobnih grobov (sl. 12: 5 in sl. 31), potem je mogoč sklep, da so vzpetino tlakovali potem, ko so tam že bili poznoantični grobovi in preden so nastali slovanskodobni grobovi. Poznoantični grobovi so bili pomaknjeni do prvotnega vznožja kope. Ko so jo predelovali, jih je deloma prekrilo razširjeno vznožje, ki so se mu slovanskodobni grobovi nato izognili.

Trije kamni na jugovzhodu grobišča

(sl. 11: b)

Schmid jih je izkopal leta 1915. Ležali so v vrsti 5-10 cm pod površino v bližini ognjišča B (vir 12). Majhna globina govori proti njihovi postavitvi v prazgodovini.

Ržen kamen

(sl. 7)

1 m severno (kar pri Schmidu lahko pomeni tudi severozahodno) od glave gr. 88 je Schmid 14. X. 1914 našel kamen, ki ga je označil kot "ržen kamen". Kot je dopisal, naj bi šlo za skrlnat kamen (vir 2).

Po pojasnilu slovenjegraških kolegic, naj bi bil "ržen

kamen" izraz za kamen, ki so ga uporabljali za mletje rži (Rapuc 1998, 58). Kamen je bil torej na grobišču prinesen s posebnim namenom.

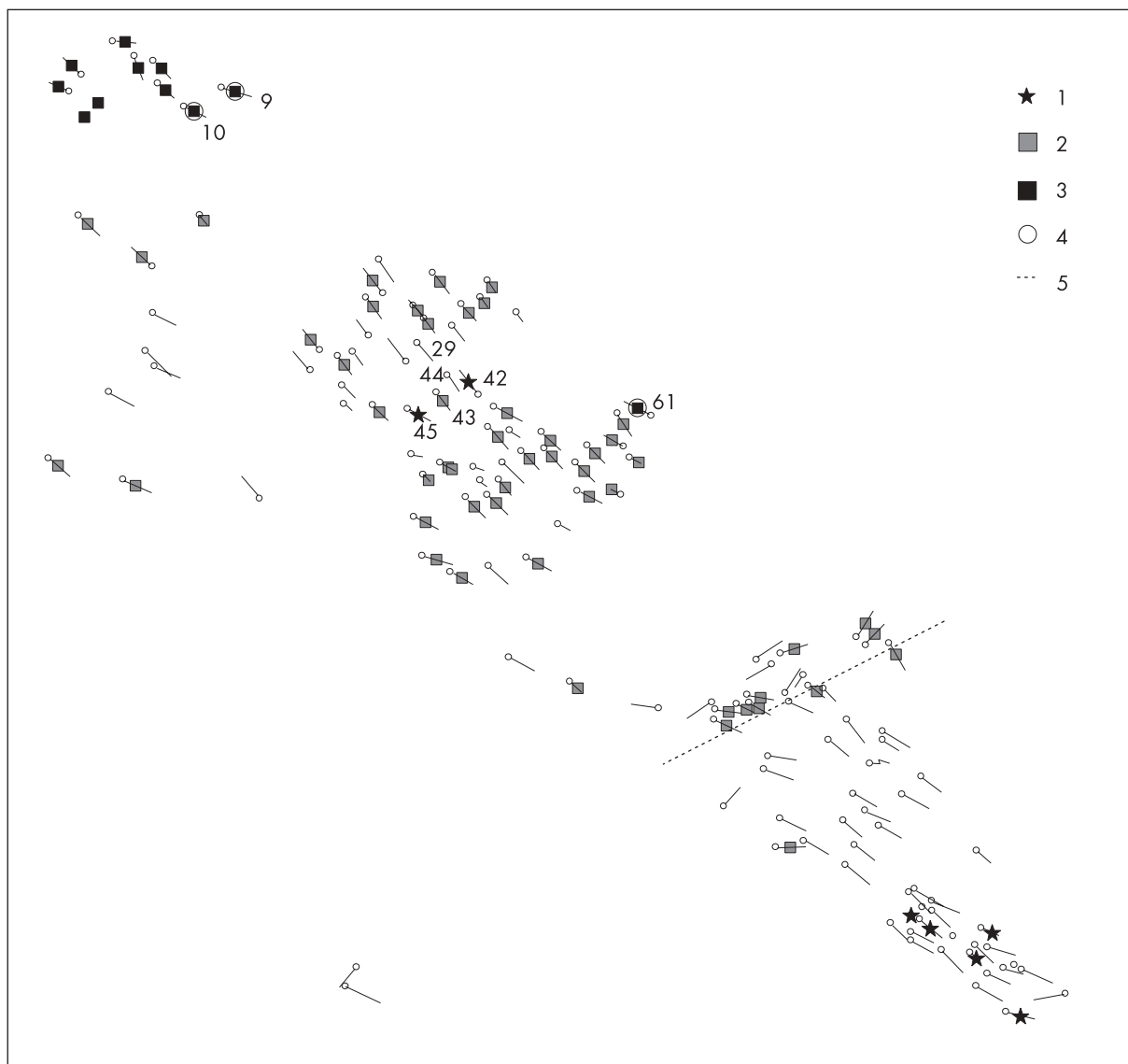
PREDMETI, GROBOVI IN POKOJNI - PODATKI V PROSTORU

Celotno izkopavanje Winklerja in Schmida je bilo izvedeno na način, ki ni omogočal opaziti obrisov grobnih jam. Opazili pa so močne in dobro ohranjene kamnite obloge ter tiste dele grobov, ki so bili vklesani

v skalnato osnovo. Ker so vsi deli nakita iz tanke žice ali tanke pločevine brez najdiščnih podatkov, je mogoče sklepati, da so v grobovih opazili samo večje in trdnjše predmete, ostale pa so našli šele pri premetavanju izkopane zemlje. Zato je verjetna misel, da številnih grobnih pridatkov niso opazili.

Meje grobišča

Ker se raziskana površina na severovzhodu že približa izredno strmemu severovzhodnemu pobočju, tam ne

Sl. 12: Puščava. Globine pokopov. 1 - 0,1-0,29 m; 2 - 0,61-1,2 m; 3 - 1,3-2,2 m; 4 - drugotno nasutje nad grobovi; 5 - meja globljih in plitvejših pokopov. Pokopi, globoki 0,3-0,6 m, niso posebej označeni, enako ne grobovi brez podatka o globini pokopa.

Abb. 12: Puščava. Grabtiefen. 1 - 0,1-0,29 m; 2 - 0,61-1,2m; 3 - 1,3-2,2 m; 4 - sekundäre Aufschüttung über den Gräbern; 5 - Grenze zwischen den tieferen und den flacheren Gräbern. Die von 0,3-0,6 m tiefen Gräber sind nicht eigens gekennzeichnet, desgleichen nicht die Gräber ohne Angabe der Grabtiefe.

more biti daleč od pravega roba grobišča. Kako daleč se je grobišče širilo proti jugovzhodu, ne vemo. Najdba iz leta 1995 kaže, da najmanj do sedanje poti. V neraziskanem jugozahodnem pobočju torej še lahko pričakujemo grobove. Proti severozahodu segajo grobovi do izjemno strmih pobočij obrambnega jarka. Ker tam zemljišče proti severozahodu močno pade (*sl. 4: prerez A-B*), je najverjetneje, da so pri kopanju jarka izrabili naravni padec zemljišča. Zato ni posebno verjetno, da bi pri tem uničili del grobišča. Severni vogal grobišča je bil torej raziskan. Na jugovzhodu se greben Puščave naravno zoži. Malo verjetno je, da bi pokopavali še na ožini, ki jo je pozneje uničil obrambni jarek, ki je ločil cerkveni grič. Zato so tudi grobovi na jugovzhodu verjetno blizu meje grobišča.

Globina pokopa

(*sl. 12*)

Grobnih jam zaradi načina izkopavanja niso opazili. Tako so nam na voljo predvsem podatki o globini pokopa. Iz terenskega dnevnika je razvidno, da so merili globino glave od površine v času izkopavanja. Večina pokopov je bila v globini od 0,4 do 0,9 m, povprečna globina 0,72 m. Vendar obstaja na severu skupina izrazito globokih pokopov od 1,3 do 2,2 m. To je posledica mlajšega nasutja nad njimi, kot kažejo opisi plasti nad grobovi 9, 10, 61 in prerez (*sl. 4: prerez A-B*). Že Schmid je menil, da gre za nasutje iz srednjega veka. Pojasniti ga je mogoče s kopanjem prečnega jarka čez greben, ki loči Vahtarjevo njivo od Puščave (*sl. 4: prerez A-B*). Samo od tam je bilo mogoče pridobiti tolikšno količino zemljine. Plasti nad gr. 61 kažejo, da so tedaj nasuli tudi okop na severovzhodnem robu Puščave (*sl. 3: Hw; sl. 4: sl. 6: Hw; sl. 7*). Izrazito plitvi grobovi so na jugu. Ker tam zemljišče sicer povsod razmeroma enakomerno pada, skupinica plitvih grobov najverjetneje označuje prostor, s katerega so vzeli gradivo za južni del severovzhodnega okopa. Ker gre za najmlajše grobove, je datacija okopa v poznejši srednji vek ponovno potrjena. Ločeno ležita zelo plitva pokopa v grobovih 42 in 45. Njunjo majhno globino na tem mestu lahko pojasnimo s tem, da ležita na pobočju med vzpetinico severovzhodno in dolinico jugovzhodno. Sosednja grobova 43 in 44 sta bila pač pri glavi vkopana globlje v pobočje kot pri nogah in sta zato pokopa navidezno globlja. Ker je v gr. 42 pokojnica pokopana z glavo pri "nogah" groba, se je mera spremenila v plitev pokop. V grobu 45 pa je truplo ležalo poševno, kar kaže, da grobna jama ni bila nič globlje vkopana v pobočje kot pri nogah. Pobočje na tistem mestu potrjuje tudi pripomba terenskega dnevnika h globini sosednjega groba 29, da ima glavo 0,3 m globlje.

Pobočje je na opisanem mestu zato starejše od grobišča. V luči zgornjih opažanj postane povedna tudi skupina srednje globokih grobov na sicer plitvem jugovzhodnem delu grobišča. Ležijo strnjeno ob južnem vznožju osrednje kope, ki deli grobišče. Njihovo večjo globino v času izkopavanja bi bilo mogoče pojasniti s tem, da so bili nekoč pozneje še dodatno zasuti (glej opis tlakovane vzpetine).

Smer pokopa

(*sl. 13*)

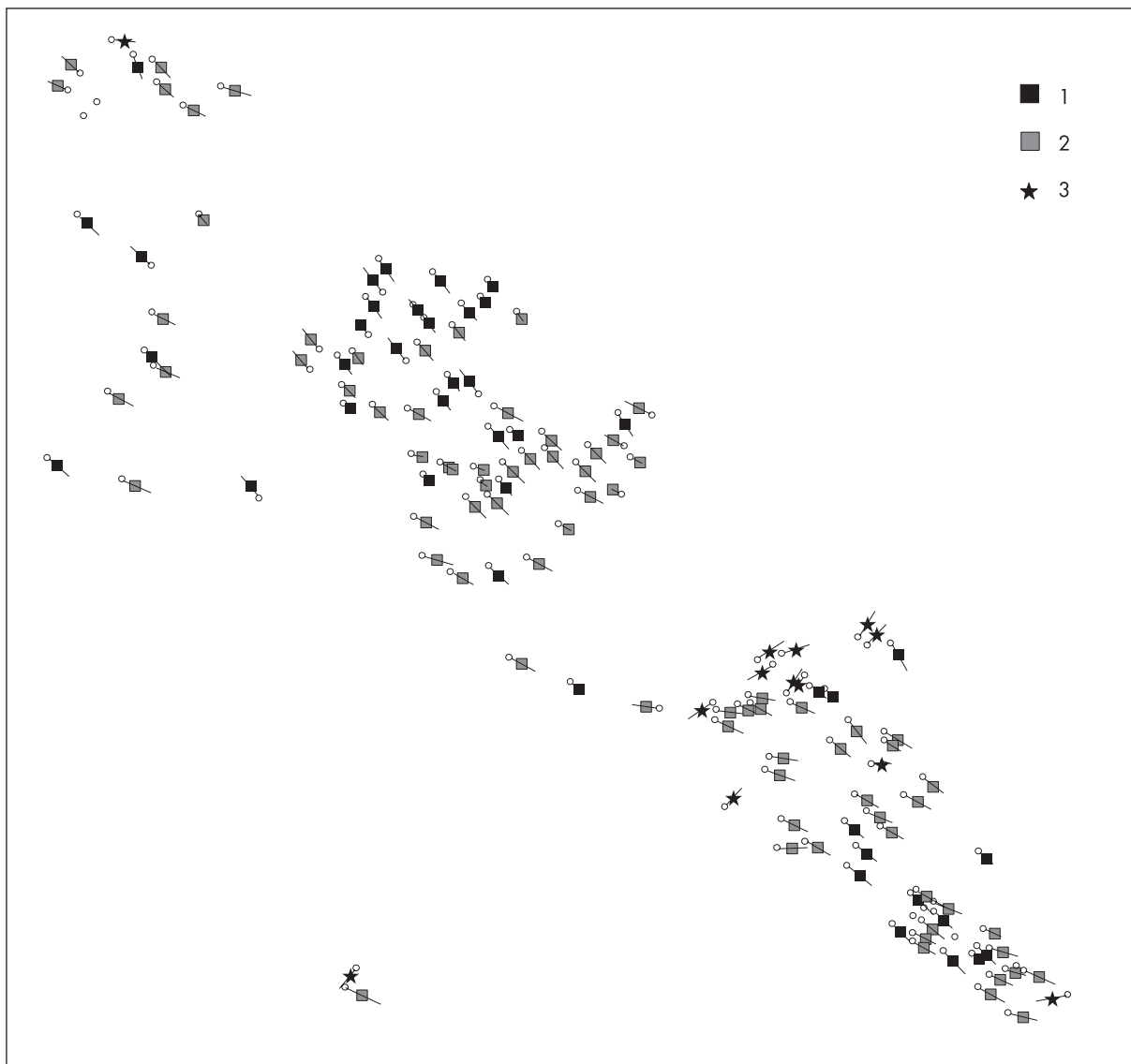
Ker grobnih jam niso opazili, lahko preučujemo samo smer pokopa pokojnih. Ker pa je bila smer odvisna od grobne jame, v katero so jih položili in od katere ni mogla bistveno odstopati, se mora smer pokopa v grobem ujemati s smerjo grobov. Za potrebe skupne karte smo kot smer pokopa vedno upoštevali smer proti vzhodu, čeprav je bil pokojnik v grob lahko položen tudi v obratni - zahodni smeri. Za slednje smo izdelali posebno sliko (*sl. 14*), ki kaže, da jih je na jugovzhodu nekoliko manj, kar se ujema z opažanjem, da jih je manj v zgodnjem srednjem veku kot v pozni antiki. Pojasnila, kaj je bil vzrok obratnih pokopov na Puščavi, trenutno še ni mogoče dati, zanesljivo pa ne gre za razliko med spoloma, ker so bili tako pokopani moški kot tudi ženske.

Winkler smeri najverjetneje ni meril, saj bi jo Schmid v svoj opis grobov gotovo vključil, ker si je zelo prizadeval za poenotenje zajemanja podatkov. Je pa moral imeti Winkler neke terenske skice lege grobov, na podlagi katerih je izdelal načrt, ki ga je poslal Schlosserju. Ker je bila podlaga, ki sta mu jo pripravila Schmid in Schlosser slaba, je imel pri vrisovanju smeri težave, kar je razvidno iz številnih popravkov na tej podlagi. Zato so smeri njegovih grobov, kot smo jih lahko izmerili na načrtih, za podrobnejšo analizo neuporabne.

Schmid je vestno meril smeri. Očitno s kompasom. Vendar je samo prvi dan izmeril dva grobova z natančnostjo odčitka 1°. Šlo je za smer 132° in obkraj ji je pripisal: natančno jugovzhod (ki seveda znaša 135°). Zato tudi vse njegove poznejše oznake "natančno" jugovzhod ali severovzhod lahko pomenijo tudi zgolj približke. Da njegovih smeri tudi sicer ne smemo razumeti drugače, kaže okoliščina, da so vse ostale smeri izmerjene samo še z natančnostjo odčitka 10°.

Tako smo se odločili, da najprej ločeno obravnavamo grobove, katerih smer je bila izmerjena s kompasom (*sl. 15*)

Da gre za najmanj tri prevladujoče smeri (A, B, C) je očitno. Smer C je zelo blizu smeri 128°, ki jo določata Puščava in Marijina cerkev na Homcu (*sl. 16: 3*). Da sta smeri s Puščave proti sv. Mariji na Homcu in sv. Juriju na Legnu del kultne strukture iz

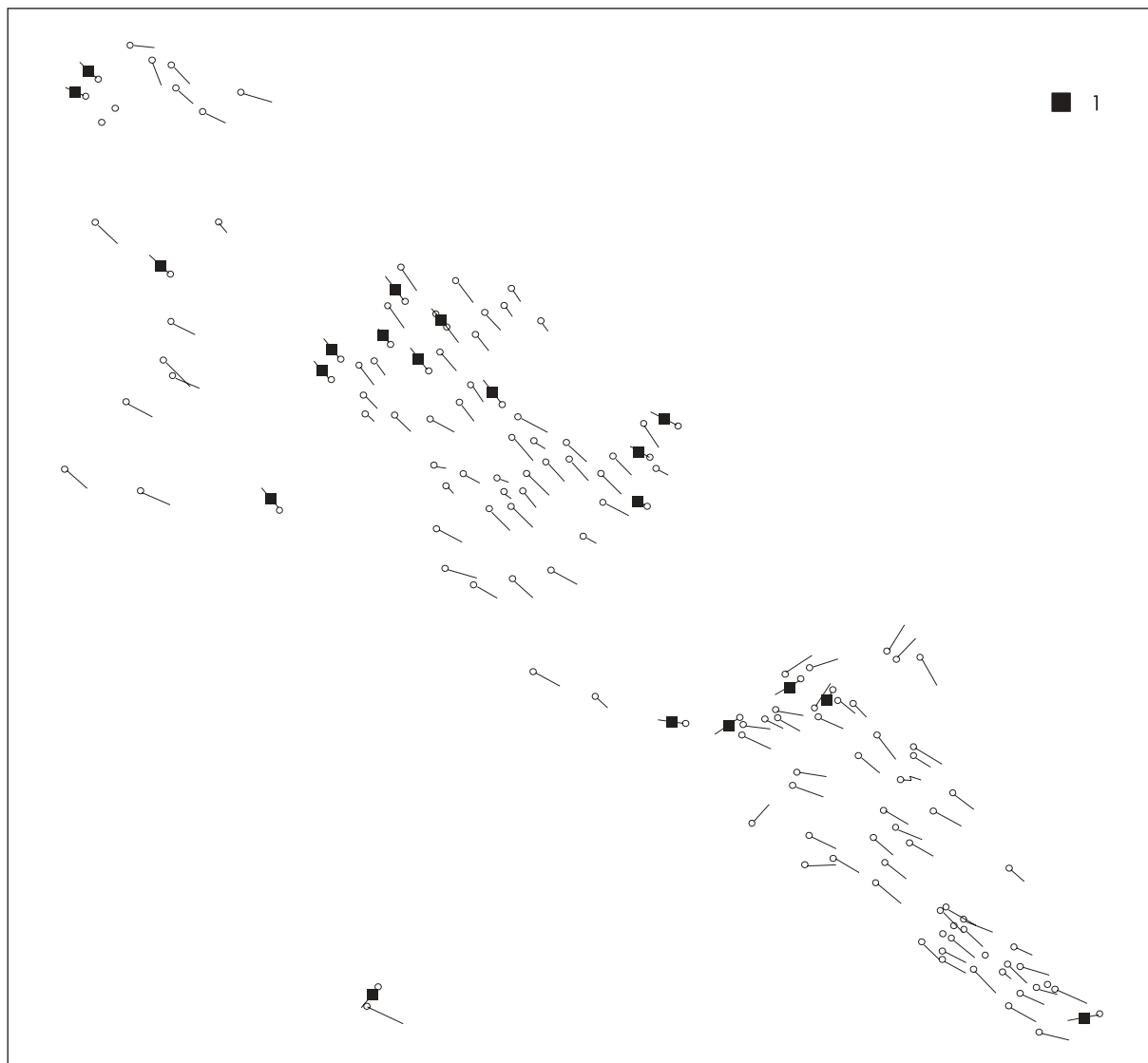
Sl. 13: Puščava. Smeri grobov. 1 - $> 127^\circ$, 2 - $90^\circ-127^\circ$, 3 $< 90^\circ$.

Abb. 13: Puščava. Richtungen der Gräber. 1 - $> 127^\circ$, 2 - $90^\circ-127^\circ$, 3 - $< 90^\circ$.

staroslovanskega obdobja, je bilo pred časom že pokazano (Pleterski 1996, 167 s in Sl. 3-5). Da bi bila smer 105° s Puščave proti sv. Juriju (sl. 16: 1) povod za skupino smeri B, je manj verjetno, ker bi pri tem pričakovali, da bi prevladovala smeri 100° in 110° , ne pa tako izrazito smer 120° . Zdi se, da je povod skupini smeri B smer, ki leži med 110° in 120° . Zdaj postane vpadljiva cerkev sv. Martina v Šmartnem (sl. 16: 2), ki s Puščavo določa smer 117° . Če držijo tiste razlage pisnih virov, ki vidijo v Sv. Martinu župnijo, ki je obstajala že v drugi polovici 10. st., njen okoliš pa je obsegal obširno ozemlje od Kotelj na zahodu in Drave na severu vse do Vitanja na jugovzhodu (Skuk 1997, 9 ss), se zastavi vprašanje, zakaj je prav ta cerkev dobila osrednjo vlogo. Danes namreč vemo,

da je vsaj okrog leta 900 stala že tudi sosednja cerkev sv. Jurija na Legnu (Strmčnik-Gulič 1994).

Če skupina smeri B na Puščavi res pomeni usmeritev proti Martinovi cerkvi, potem bi bila potrjena domneva o njenem obstoju v zgodnjem srednjem veku, ki jo nakazujejo pisni viri. Še več. Ker je proti njej usmerjen tudi dovršen del poznoantičnih grobov na Puščavi (sl. 13 in sl. 29), se kaže kot zelo verjetna misel, da je na njenem mestu, ali bližini že v pozni antiki bilo kulturno mesto. Potem bi imeli podoben primer, kot se kaže v Šmartnu v Tuhinjski dolini, kjer so bili pri sedanji vasi odkriti ostanki najverjetneje zgodnjekršćanske cerkve (Božič 1995, 47 s). S tem pa bi dobili tudi smiselni odgovor na zgornje vprašanje: zgodnje-srednjeveško cerkveno središče se je naslonilo na poznoantično.

Sl. 14: Puščava. 1 - smer pokopa $> 180^\circ$.

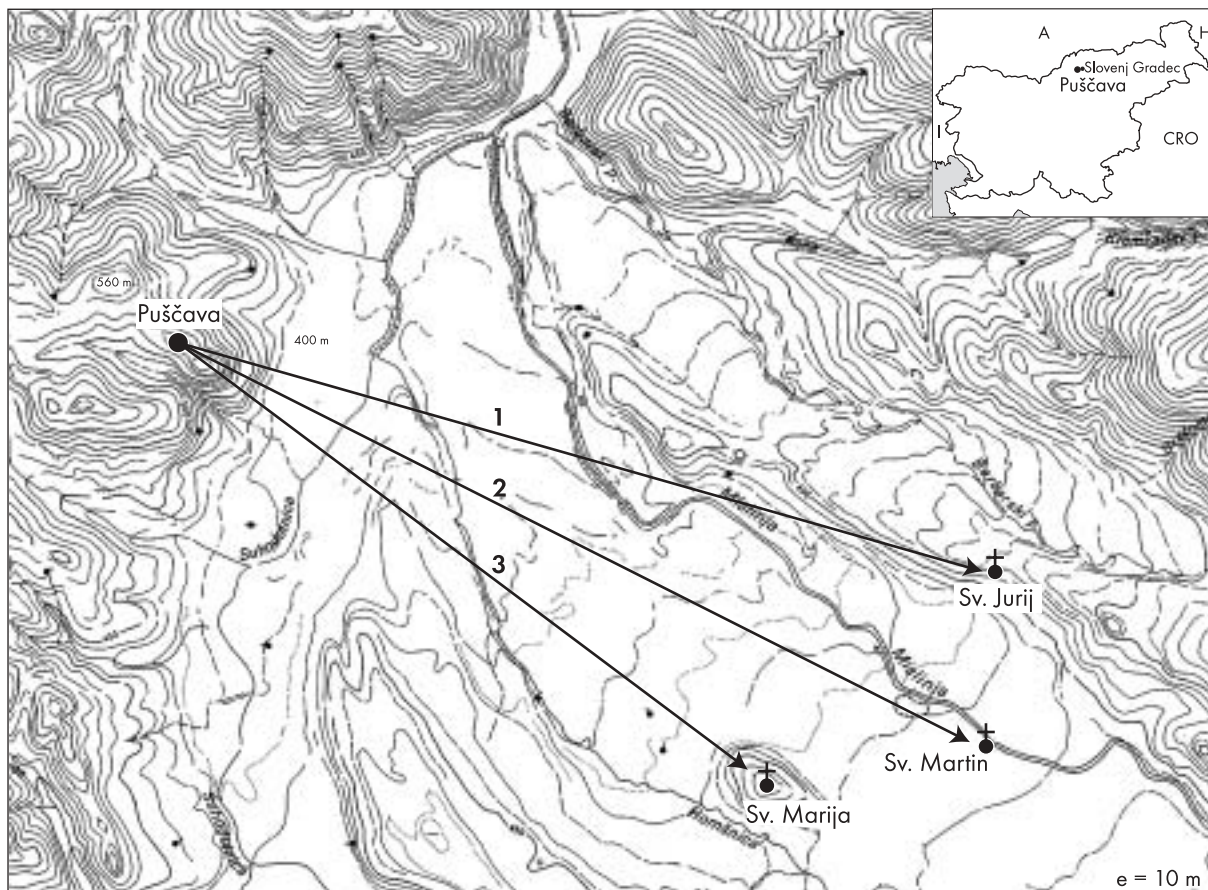
Abb. 14: Puščava. 1 - Grabrichtung $> 180^\circ$.

Zanimivo dopolnilo daje koledarski vidik navedenih smeri. Smer 128° s Puščave se ujema z vzhodom božičnega sonca. Tudi to smer so upoštevali grobovi v poznoantični dobi in zgodnjem srednjem veku. Smer 117° se ujema s sončnim vzhodom 2. februarja ± 3 dni in 9. novembra ± 3 dni. Oba sta enako zanimiva. Prvi pomeni krščanski praznik svečnico, ki je leta 494 nadomestil praznik rimskih luperkalij, hkrati je

po keltskem koledarju 1. februar začetek pomladi; drugi je po eni strani zelo blizu 1. novembru in keltskemu začetku zime, ter s svojo tolerančno širino zajema tudi 11. november, dan sv. Martina, ki je živel v 4. st., in ki mu je cerkev v Šmartnem posvečena (prim. Kuret 1989, 92 ss, 108 ss, 524 ss; Eisenhut 1969). Ob tem smer 105° s Puščave pomeni razmeroma nepomembna datuma: 27. februar ± 3 dni in 14.

I	31	40	45	60	70	80	90	100	110	120	122	130	132	135	140	150
II	1	4	1	3	1	1	1	6	6	35	1	3	2	13	5	1
III			A						B			C				

Sl. 15: Puščava. Smeri grobov, izmerjene s kompasom. I - smer, II - število pokopov posamezne smeri, III - območje prevladujočih smeri.
Abb. 15: Puščava. Mit dem Kompass gemessene Grabrichtungen. I - Richtung, II - Zahl der Gräber der einzelnen Richtungen, III - Bereich vorherrschender Richtungen.

Sl. 16: Smeri s Puščave. 1 - proti cerkvi sv. Jurija na Legnu, 2 - proti cerkvi sv. Martina v Šmartnem, 3 - proti Marijini cerkvi na Homcu.

Abb. 16: Richtungen von Puščava. 1 - zur St. Georgskirche in Legen, 2 - zur St. Martinskirche in Šmartno, 3 - zur Marienkirche auf dem Homec.

oktober \pm 3 dni. Zato je razumljivo, da je pokopi niso upoštevali.

Skupina smeri A ima premalo pokopov, da bi jo podrobneje opredelili. Morda pa dva njena vrhova pri 40° in 60° pomenita dvoje: grobove, ki so bili pokopani pravokotno na smer proti vzhodu božičnega sonca, ter grobove, ki so bili pokopani proti vzhodu kresnega sonca. Nobenega od grobov te skupine smeri ne moremo z gotovostjo postaviti v zgodnji srednji vek, najmanj dva (gr. 86, 87) pa sta zanesljivo poznoantična. V celoti bi tako grobovi smeri A in C lahko pomenili pokope, ki upoštevajo dva najpomembnejša datuma v ciklu sončnega leta, skupina B pa grobove, ki sta jim pomembnejša bolj arbitrarno

postavljena začetek in konec zime.

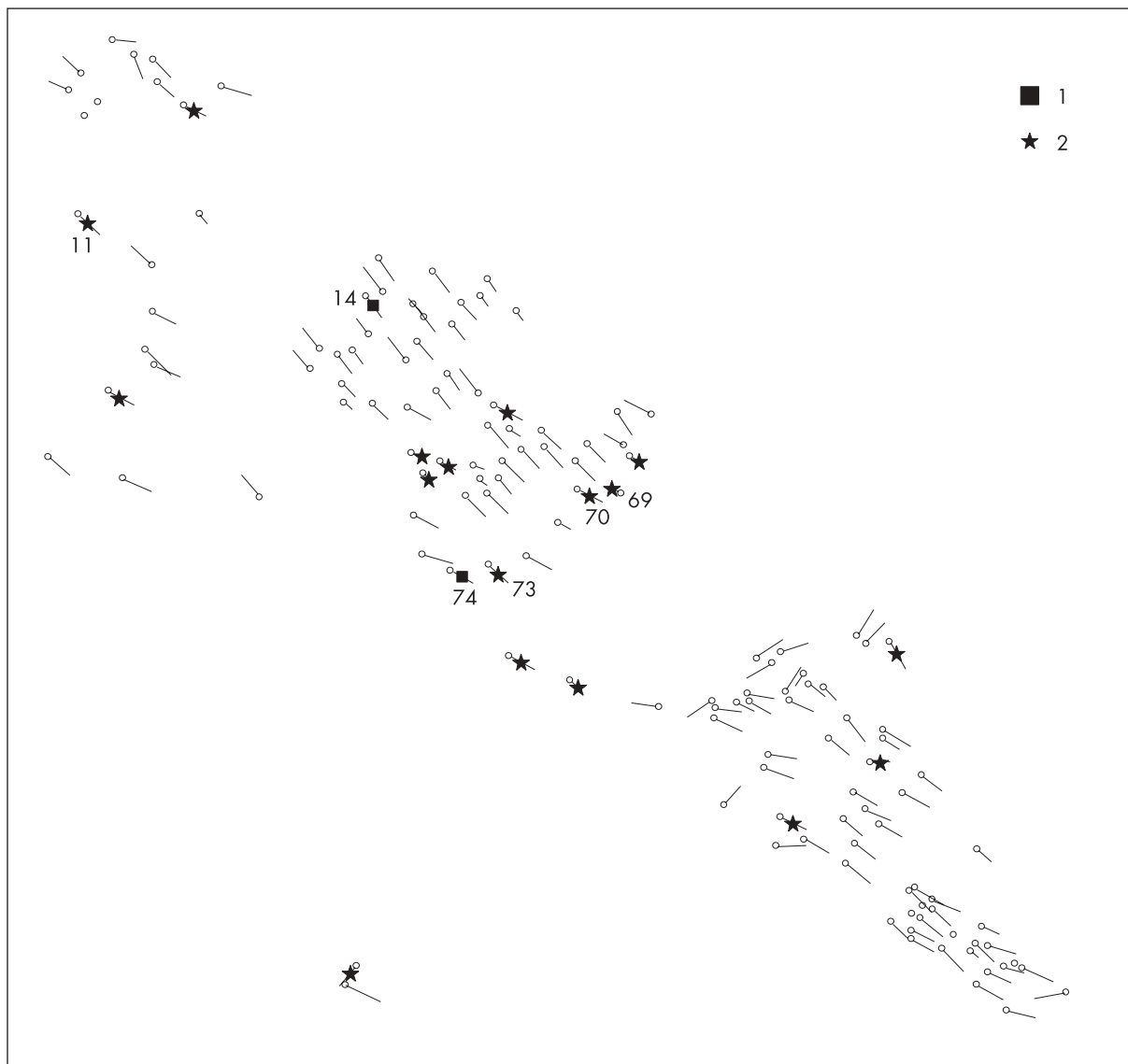
Na koncu smo pregledali še smeri Winklerjevih grobov. Pri teh smo vnaprej upoštevali popravek 3° , ki je bil nujen, da smo načrta Winklerjevih in Schmidovih grobov sploh lahko sestavili. Ker sta oba izkopavalca kopala po celotnem grobišču, bi moral biti vzorec grobov pri obeh primerljiv. Povprečni odklon Schmidovih grobov in tistih iz leta 1995 je $121,7^\circ$, Winklerjevih (popravljenih za omenjene 3°) pa 134° . Razlika med obojimi je torej približno 12° .

Preglednica smeri Winklerjevih grobov (sl. 17) je po pričakovanju manj izrazita od Schmidovih. V njej ni severovzhodnih grobov. Slutiti pa je vendarle dve skupini smeri, ki imata mejo nekako pri 139° . Če

I	82	98	110	111	119	120	122	123	124	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	160
II	1	1	1	1	1	1	2	1	1	2	2	2	4	3	4	2	3	1	4	4	3	3	1	1	1

Sl. 17: Puščava. Smeri grobov, izmerjene na načrtih. I - odklon od severa, II - število pokopov posamezne smeri.

Abb. 17: Puščava. Auf den Plänen gemessene Grabrichtungen. I - Azimut, II - Zahl der Gräber der einzelnen Richtung.

Sl. 18: Puščava. 1 - krsta ali deska v grobu, 2 - kamnita obloga grobne jame.

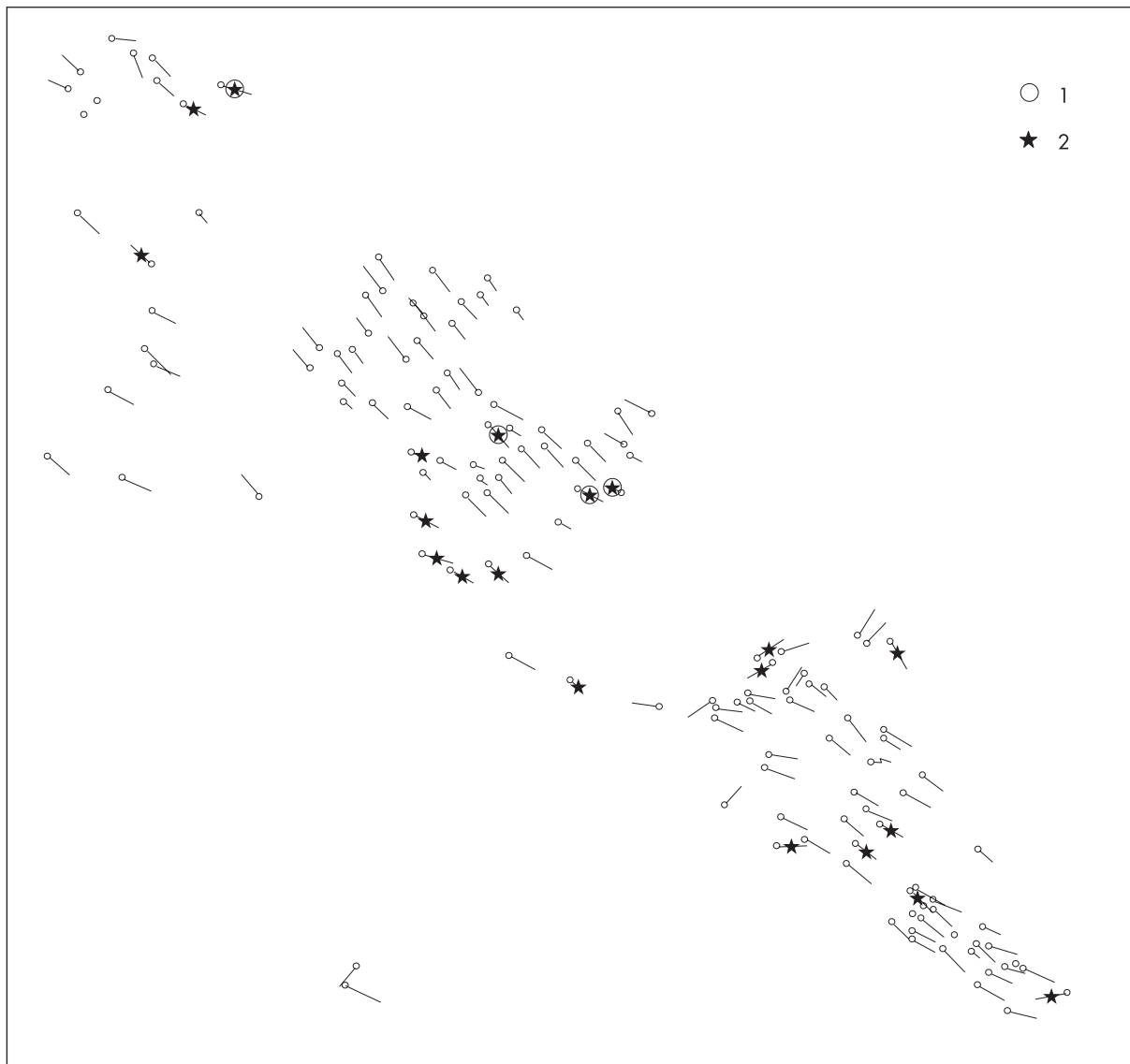
Abb. 18: Puščava. 1 - Sarg oder Brett in Grab, 2 - Steinfassung der Grabgrube.

zdaj vse Winklerjeve smeri zmanjšamo še za 12° , da odpravimo razliko med dvema načinoma merjenja, potem dobimo izhodišče, ki ga predstavljamo na sliki (sl. 13). Smeri grobov 90° - 127° ter večje od 127° so enakomerno razporejene po celotnem grobišču, lahko tvorijo manjše skupine, ki pa niso časovno pogojene. Grobovi smeri manjše od 90° so predvsem na jugu tlakovane vzpetine. Obe iztegnjeni in obe zapognjeni roki imajo grobovi vseh prevladujočih skupin smeri.

Krste, kamnite obloge grobov (sl. 18)

V dveh časovno podrobneje neopredeljivih grobovih

(14, 74) so bile sledi lesenih desk, morda preproste krste. V 17 grobovih so izkopavalci ugotovili sledi obloge iz kamnitih plošč ali zloženih kamnov. Ker jo je Winkler našel samo enkrat, se poraja sum, da je bilo takih oblog morda več, a jih ni opazil. V vseh primerih, kjer imajo taki grobovi pridanke, gre za poznoantične grobove (gr. 11, 73, 70). Nadalje je pomenljivo, da ima v grobovih z oblogo samo en pokojnik obe roki iztegnjeni. To je grob 69, v katerem je bil novorojenček. Zato se poraja vprašanje, ali so bile kosti njegovih rok sploh ohranjene v celoti. Vsekakor pa je imel obratno, zahodno smer, ki je bolj pogosta v pozni antiki. Zato lahko s precejšnjo verjetnostjo domnevamo, da so grobovi s kamnito oblogo značilni za poznoantične pokope na Puščavi.

Sl. 19: Puščava. 1 - oglje, 2 - odlomki lončenine.

Abb. 19: Puščava. 1 - Holzkohle, 2 - Keramikfragmente.

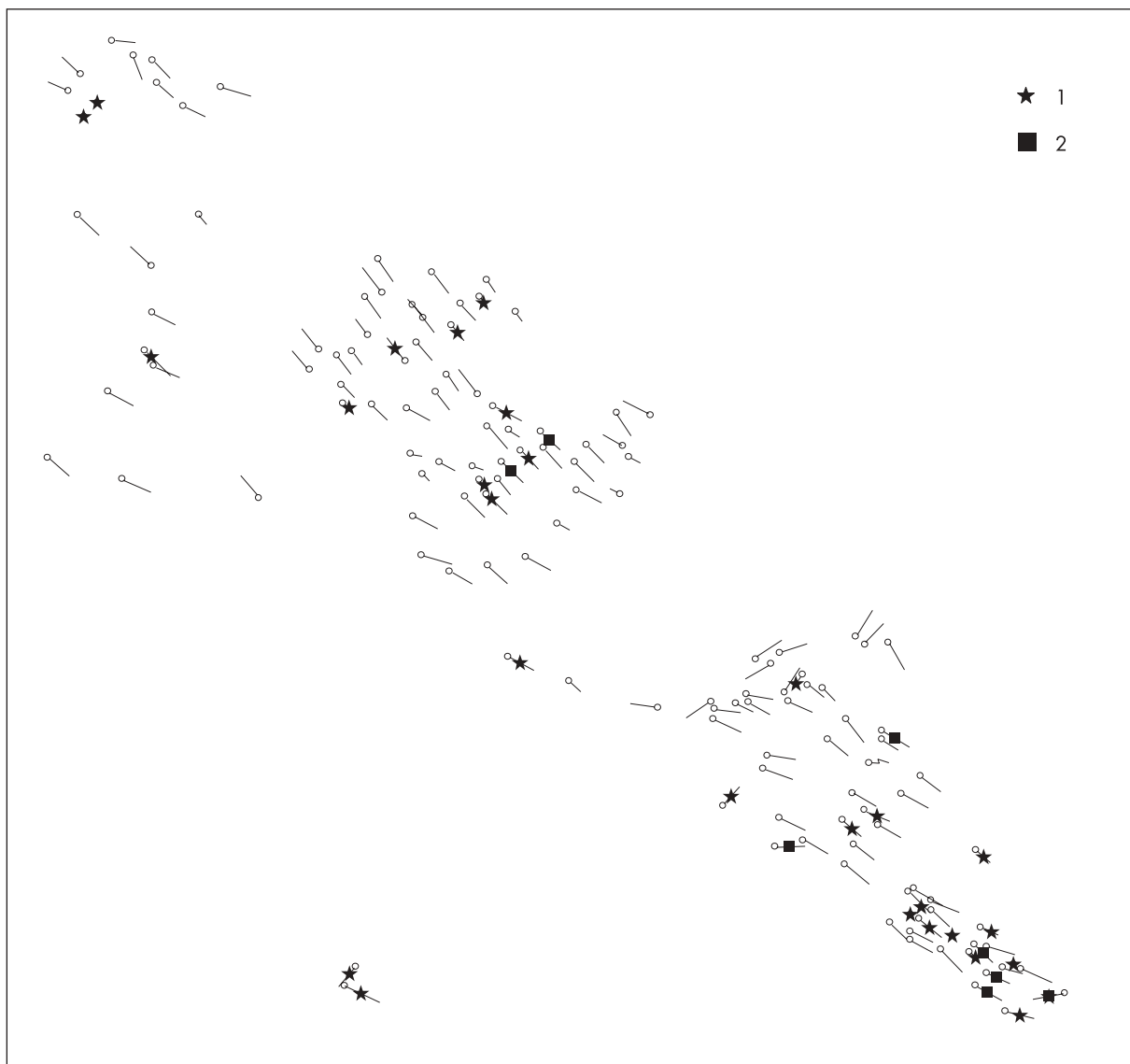
Zasutje grobov

(sl. 19; sl. 20)

Ker pri izkopavanjih niso razločili grobnih jam, je tudi podatek, da je bil predmet najden v grobu, odvisen predvsem od njegove bližine okostju. Prav tako niso opazili morebitnih poznejših vkopov. Tako lahko najdbe iz t. i. zasutja pripadajo starejšim plastem zunaj grobne jame, pravemu zasutju groba in mlajšim plastem na mestu groba. Pri štirih grobovih so bili najdeni kosi oglja (sl. 19: 1). Kar trije od njih so skupaj v dolinici sredi grobišča. Ker je to mesto, na katerem je Schmid pozneje našel stavbo I (sl. 3: I), ji zelo verjetno pripada tudi oglje pri grobovih. Podobno je z odlomki lončenine (sl. 19: 2), ki je pogosta na

istem mestu, vendar jo je najti tu in tam tudi drugod po grobišču. Večinoma gre najverjetneje za predmete iz starejših ali mlajših plasti. Za noben grob ni mogoče z gotovostjo trditi, da bi odlomki lončenine prišli vanj namenoma med pogrebom.

V "zasutju" grobov so pogosto opazili tudi dele predvsem človeških okostij. Ta podatek se dobro ujema s podatkom o manjkajočih delih okostij pokojnih oz. s podatkom o delno ali v celoti premaknjenih okostjih (sl. 20). Vidni sta dve večji skupini takih grobov: sredi grobišča in na njegovem jugovzhodu, ki se ujemata s območji velike gostote grobov. To je posledica večkratnega pokopavanja na istem mestu. Zakaj je isti pojav viden tudi pri nekaterih osamljeno ležečih grobovih, pa obstaja več možnosti: da je bilo tam

Sl. 20: Puščava. 1 - pokojni pri katerih manjkajo deli okostij, oziroma so njihove kosti delno ali v celoti premaknjene, 2 - kosti v zasutju.

Abb. 20: Puščava. 1 - Verstorbene, bei denen Skeletteile fehlen oder deren Knochen zum Teil oder vollständig verlagert sind, 2 - Knochen in der Grabfüllung.

več grobov, a jih izkopavalci niso opazili, da so izkopavalci grobove sami nehote poškodovali, da so jih poškodovala dejavnosti, ki so potekale na zemljišču potem, ko ga niso več uporabljali za pokopališče.

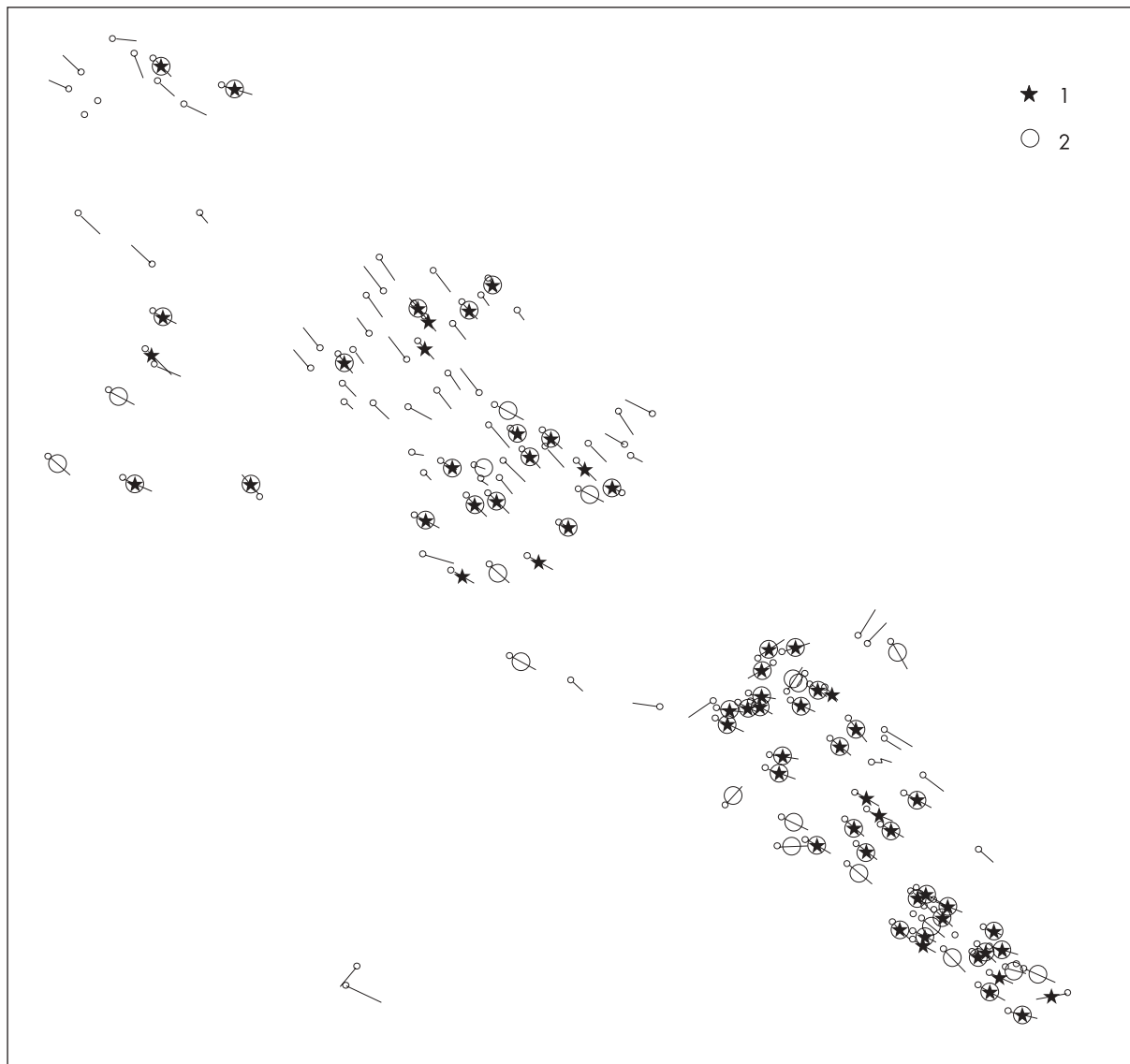
Drža rok

(sl. 21; sl. 22)

Schmid je bil posebno pozoren na držo rok in se je trudil dobiti te podatke tudi od Winklerja. V podrobnostih imajo pokojni roke položene na zelo raznolike načine, vendar lahko določimo dve skupini, ki obsegata vse. V eni so grobovi, ki imajo zapognjeno

eno ali obe roki (sl. 21), v drugi tisti, ki imajo iztegnjeni obe roki (sl. 22). Ker večkrat ni znana lega ene ali celo obeh rok, se moramo pri presoji lastnosti opreti predvsem na tiste primere, kjer sta obe roki iztegnjeni ali zapognjeni.

Na severozahodni polovici grobišča je razmerje obojih uravnoteženo, na jugovzhodni pa močno prevladujejo pokojni z obema iztegnjenima rokama. Tisti z obema zapognjenima rokama so tam pokopani predvsem ob južnem vznožju kope s tlakovano površino. Gledano s časovnega vidika imajo obe držji rok tako poznoantični kot tudi zgodnj srednjeveški grobovi. Vendar pri zgodnj srednjeveških prevladujejo iztegnjene roke, pri poznoantičnih pa zapognjene.

Sl. 21: Puščava. 1 - zapognjena levica, 2 - zapognjena desnica.

Abb. 21: Puščava. 1 - angewinkelter linker Arm, 2 - angewinkelter rechter Arm.

Prav tako noben grob, ki ga je mogoče datirati v 9. st., nima prekržanih rok. Obe drži rok imajo grobovi vseh smeri.

Držo rok poznoantičnih grobov je na primeru grobišča Tiefer Graben/Flügelhofgasse v Linzu (Zg. Avstrija) pred nedavnim analiziral E. Ruprechtsberger. Tam noben pokojnik nima povsem iztegnjenih obeh rok, ampak zapognjeno vsaj eno, velika večina pa obe. Pokojni z zapognjenimi rokami so imeli v Lauriacumu prdatke s kristogramom. Zato Ruprechtsberger meni, da taka drža rok nakazuje kristjane, navzgor prepognjena roka pa naj bi posnemala gesto oranta (Ruprechtsberger 1999, 22). Kako bi bilo s takim tolmačenjem zapognjenih rok na Puščavi, si bomo ogledali v nadaljevanju.

Spol in starost

(sl. 23)

Otroške grobove sta zanesljivo prepoznala že na terenu Winkler in Schmid. Toldtove podatke o spolu smo za bolj zaokroženo podobo dopolnili še na dva načina: po značilnih prdatkih in glede na ohranjeno dolžino okostja. Noben ženski grob namreč nima ohranjene dolžine nad 1,68 m. Zato smo večje dolžine opredelili kot moške. To so gr. 9 (rekonstruirana dolžina), 21, 23, 27, 28, 48, 59a, 65, 67, 75 (rekonstruirana dolžina), 100a, 102. Kot značilno moške prdatke smo upoštevali ostrogo, sulico in kresilo, kot značilno ženske pa uhane, prstane, zapestnice in jagode.

Sl. 22: Puščava. 1 - iztegnjena levica, 2 - iztegnjena desnica.

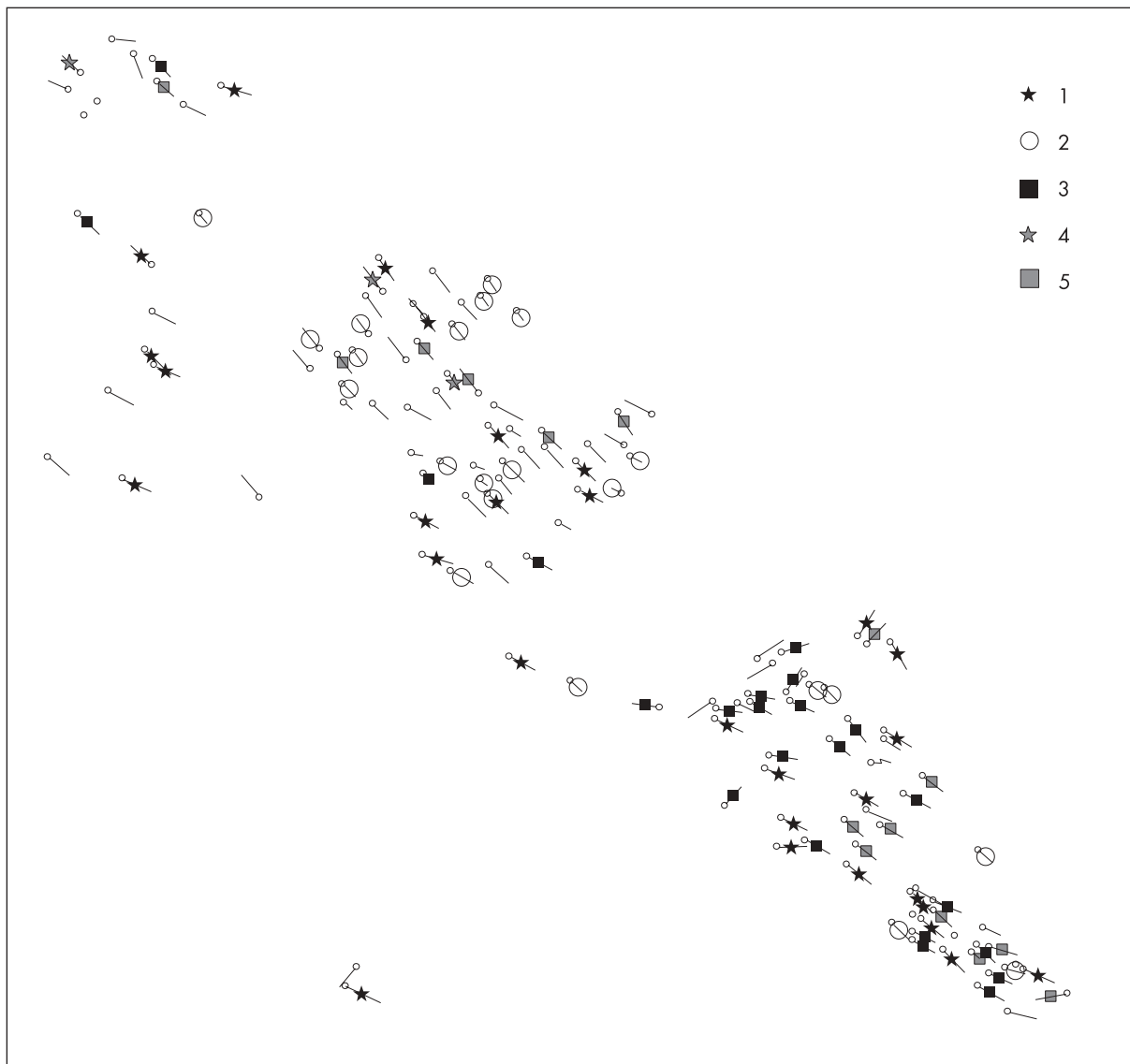
Abb. 22: Puščava. 1 - ausgestreckter linker Arm, 2 - ausgestreckter rechter Arm.

Na celotnem grobišču ženski, moški in otroški grobovi tvorijo majše skupine. Na severozahodu je zelo veliko otroških grobov, na jugovzhodu pa samo pet, kar je najverjetneje posledica slabe raziskanosti tega dela grobišča. Na severozahodu je navidezno nekaj več moških kot žensk, a verjetno se razlika skriva v neopredeljenih okostjih, ki jih je tam precej. Nedvomno pa je precej več žensk (28) kot moških (14) na jugovzhodu. Za to sta dve možni razlagi: da vsi moški grobovi niso bili izkopani, ali da je del moških pokopan že drugod. Slednji pojav je dobro viden na Dlescu pri Bodeščah v času premeščanja pokopavanja k cerkvenim pokopališčem (Pleterski 1986, 35). Posebnost predstavlja gr. 8, ki ima tako moške prdatke (tul s puščicami) kot tudi ženske (zapestnica in ogrlica

iz jantarnih jagod). Ker gre za dobro dokumentirano grobno celoto (*t. 2*), gre za izbor predmetov, ki očitno namenoma poudarjajo simbolno dvospolnost pokojnika. Tudi zakrivljeni nož s koščnim držajem, na katerem so vrezani krožci, ni vsakdanji predmet. Zakaj je imel Winkler vtis, da gre za pokop v skrčeni legi, iz risbe ni razvidno. Simbolika prdatkov zasluži posebno obravnavo. Tu naj opozorimo vsaj na moško-ženski videz mitskih junakov, ki premagujejo sile teme, mraza in smrti (Pleterski 1989).

Pridatki

Samo v dobri tretjini grobov (49) so izkopavalci

Sl. 23: Puščava. 1 - moški, glede na okostje; 2 - otrok, glede na okostje; 3 - ženska, glede na okostje; 4 - moški, glede na prdatke; 5 - ženska, glede na prdatke.

Abb. 23: Puščava. 1 - Mann, hinsichtlich des Skeletts; 2 - Kind, hinsichtlich des Skeletts; 3 - Frau, hinsichtlich des Skeletts; 4 - Mann, hinsichtlich der Beigaben; 5 - Frau, hinsichtlich der Beigaben.

opazili prdatke. Nekatere posamične najdbe so sicer res lahko tudi posledica prekopavanja grobov že v času uporabe grobišča, a dobršen del so jih nedvomno spregledali tudi pri izkopavanjih. Značilno je, da v grobu niso opazili nobenega predmeta iz tanke žičke ali pločevine. To govori o načinu izkopavanja, ki je omogočal, da so opazili samo dobro ohranjene predmete. Grobovi s prdatki so precej enakomerno razporejeni po grobišču (sl. 24), kar kaže, da ni razlike med Winklerjevimi in Schmidovimi izkopavanji. Morda sta celo oba delala z istimi delavci.

Majhno število razmeroma raznovrstnih predmetov zahteva pri kartiranju njihovo združevanje v večje

skupine. Zato smo se odločili, da jih razvrstimo po njihovi uporabnosti. Kljub tolaki posplošitvi se je pokazalo nekaj prostorskih skupin.

Grobovi, v katerih so noži ali sulična ost ali kresilo ali puščična ost ali ostroga, tvorijo dve skupini na severovzhodu grobišča (sl. 25). Skupina grobov 4, 5, 8 je poznoantična. V drugi skupini pa zgodnje-srednjeveški grobovi 13, 25, 43 obkrožajo poznoantični grob 29. Najsi to okolnost razložimo kot naključje, ali pa gre morda vendarle za nepretrgan obstoj védenja, kdo sme kje koga pokopavati? Prav tako so samo na severozahodu grobišča grobovi s sponami različnih vrst ter grobovi z jagodami. Gre tako za poznoantične

Sl. 24: Puščava. 1 - pridatek.

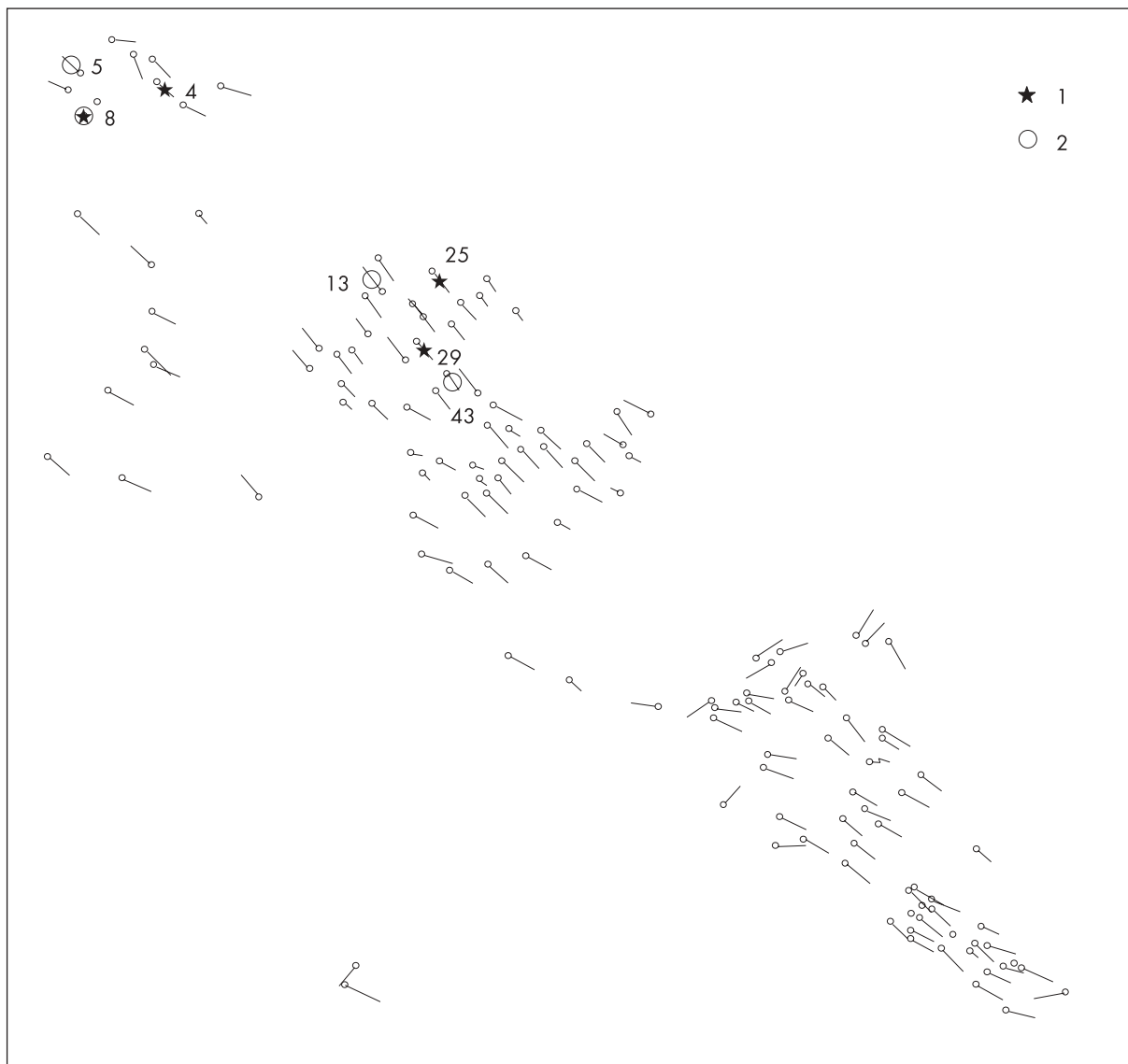
Abb. 24: Puščava. 1 - Beigabe.

kot tudi zgodnj srednjeveške grobove. Samo poznoantične pokojnice so imele zapestnice (sl. 26). Slednje ležijo na severozahodni polovici grobišča, a tudi na njegovi jugozahodni strani. S tem dokazujejo, da je bil celotni prostor grobišča v uporabi že v pozni antiki. Prav tako ležijo poznoantični grobovi s posodami na celotnem prostoru (sl. 27). Zgodnj srednjeveške posode (gr. 6, 16, 28, 33, 44, 71) so samo na severozahodnem delu grobišča.

Povsem obratno sliko kažejo prstani in uhani (sl. 28). Z izjemo v gr. 4 in 16 na severozahodnem delu grobišča so vsi na njegovi jugovzhodni polovici. Tam so samo v enem poznoantičnem grobu (87), vsi drugi so zgodnj srednjeveški. V okviru slednjih se na obrobju skupine nakazuje mlajša lega obsenčnikov z odebe-

litvami na koncih (gr. 91, 94, 110, 120).

V celoti kažejo predmeti, da je bilo vse območje grobišča v uporabi že v poznoantičnem času. Pri tem ležita pasni sponi (gr. 4, 17) s konca 4. ali prve polovice 5. st. na severozahodu, pasni sponi (gr. 70, 74) iz druge polovice 5. st. pa bolj proti jugovzhodu (sl. 26: 1). To nakazuje možnost, da je grobišče že v pozni antiki tudi prostorsko raslo. Vsi zgodnj srednjeveški predmeti 8. st. ležijo na severozahodni polovici grobišča (sl. 25 in sl. 27), vsi tisti iz 9. st. pa na njegovi jugovzhodni polovici (sl. 28). Prostorska rast grobišča v zgodnjem srednjem veku od severozahoda proti jugovzhodu je tako povsem očitna. Hkrati potrjuje časovno členitev zgodnje-srednjeveškega gradiva na starejše in mlajše, kot jo je pokazal že prostor grobišča Pristava pri

Sl. 25: Puščava. 1 - nož, 2 - sulica ali kresilo ali puščica ali ostroga.

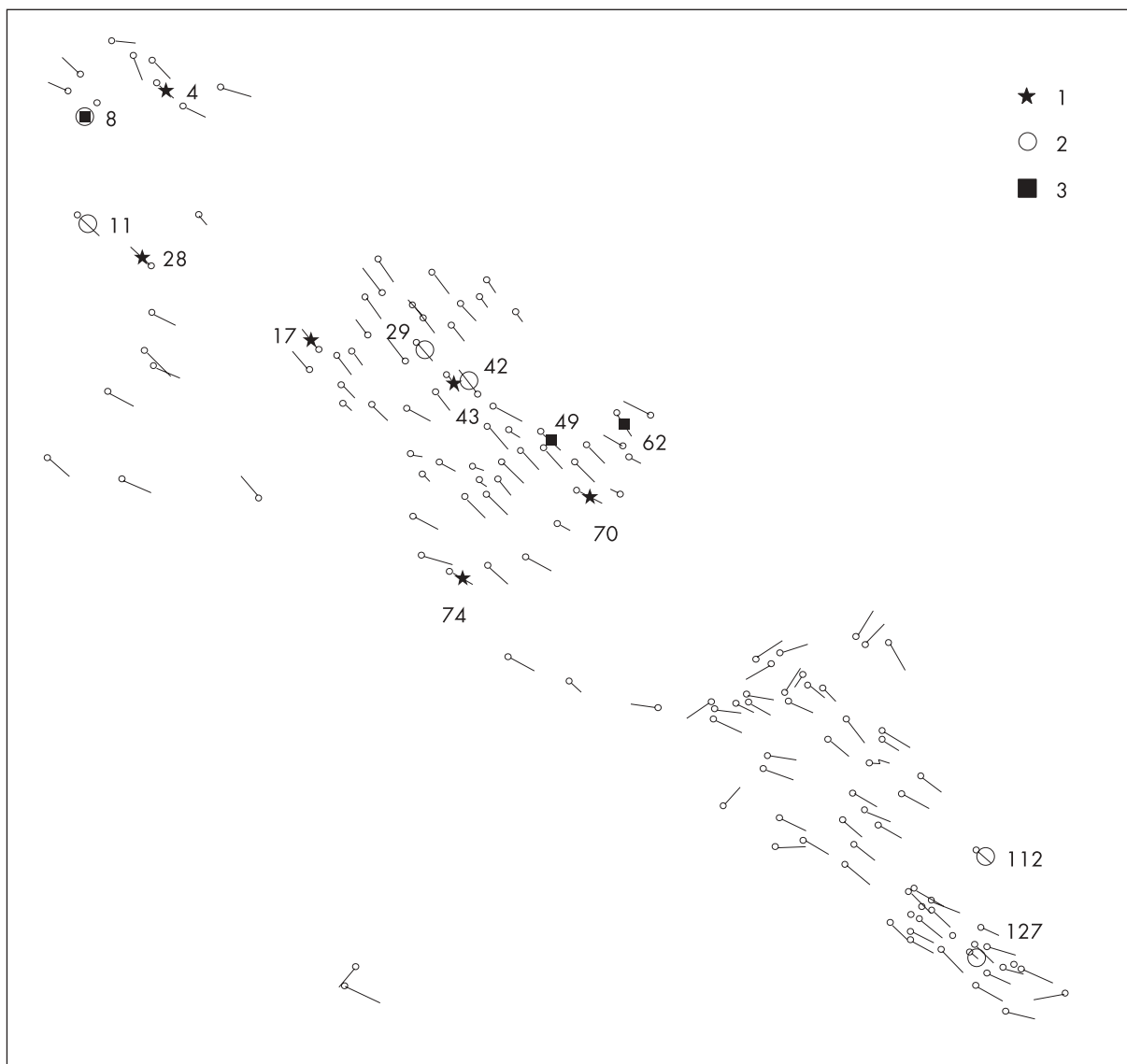
Abb. 25: Puščava. 1 - Messer, 2 - Schwert oder Feuerstahl oder Pfeil oder Sporn.

Bledu (Knific 1974). Novost v primerjavi s Pristavo je ta, da so v starejšem obdobju na Puščavi dobro zastopani tudi grobovi s posodami. Tu so sestavni del tvarne kulture 8. st. in niso nikakršen poseben kulturni fenomen, kot se je dozdevalo nekoč (npr. Korošec 1979, 32 ss). Puščava nakazuje proces spreminjanja strukture pridatkov v grobovih, ki je sicer zelo dobro razviden na zgornjeavstrijskih grobiščih Auhof, Gusen in Micheldorf (Tovornik 1985; 1985a; 1986): najprej so polagali v grobove samo posode (gr. 6), pozneje posode in nakit (gr. 16), nato je v grobovih ostal zgolj še nakit (grobovi na jugovzhodu). Ta proces je v različnih prostorih potekal različno hitro, zato je mogoč tudi sočasen obstoj vseh treh razvojnih stopenj hkrati.

Poznoantični grobovi

(sl. 29)

Za določitev poznoantičnih grobov imamo na voljo poleg pridatkov še nekaj pokazateljev. Omenili smo že kamnite obloge grobov. Prav tako se zdijo zaokrožena skupina grobovi, ki so od severa odklonjeni manj kot 80°. Pripadata ji grobova 86 in 87, ki ju pridatki postavljajo v prvo polovico 5. st. Če smemo tej skupini prišteti tudi grob 138 na jugozahodu grobišča, potem je verjetno, da dovršen del skupine še ni bil izkopan. Hkrati ta grob, ki je, kot se zdi, stratigrafsko mlajši od groba 137, s tem nakazuje, da je njegova skupina nastala šele potem, ko je grobišče že nekaj časa obstajalo. Prav tako sta grobova 137

Sl. 26: Puščava. 1 - spona, 2 - zapestnica, 3 - jagoda.

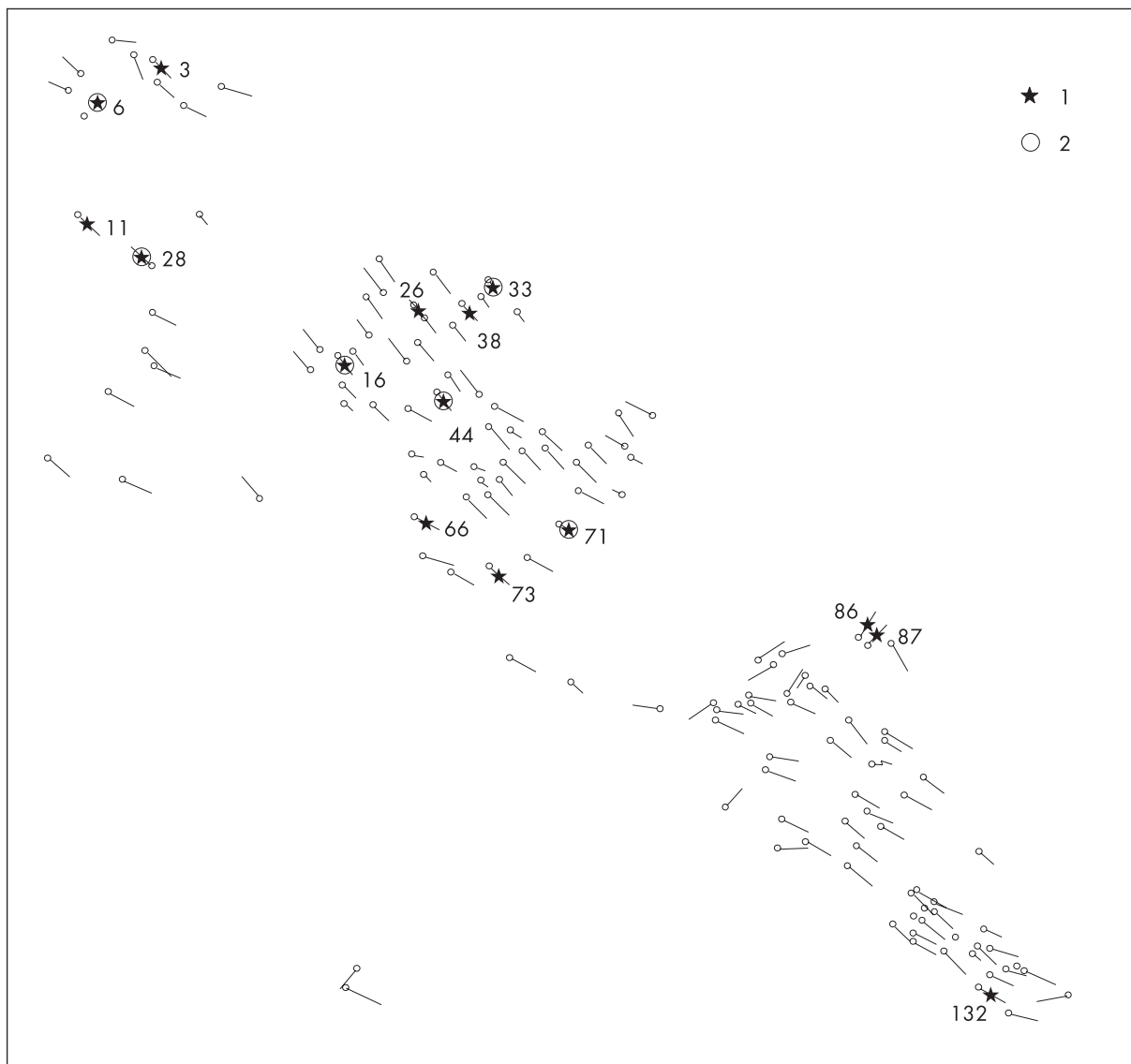
Abb. 26: Puščava. 1 - Schnalle, 2 - Armring, 3 - Perle.

in 138 dokaz, da je bil raziskan samo del grobišča, velik del pa na raziskavo še čaka. Pri podobi grobišča imamo tako opraviti z močno okrnjeno strukturo. Poznoantični grobovi so razmeroma raztreseno razporejeni po celi raziskani površini grobišča. Bolj na gosto so v osrednjem delu, še zlasti ob južnem vznožju osrednje kope. Samo tu srečamo neki skupinski koncept uporabe prostora, drugod je očitna močna individualizacija.

Med predmeti v grobovih nismo mogli določiti takih, ki bi bili značilni samo za 4. st., in enako ne takih, ki bi bili značilni samo za 6. st. Čeprav je nekatere predmete mogoče postaviti tudi vsaj že v zadnjo četrtino 4. st., to še ne pomeni nujnosti, da so prvi grobovi tedaj že nastali. Vendar to ostaja možnost, ki jo je

treba upoštevati. Vsekakor je vzrok za nastanek grobišča splošen, saj je tedaj na vzhodnoalpskem območju nastala še vrsta podobnih grobišč, v bližini npr. Brezje pri Zrečah (Pahič 1969). Zelo verjetno gre za prebivalce Colatia. Ali se je hkrati s prestavitvijo mesta pokopavanja na pobočja grajskega hriba prestavila tudi naselbina, bi lahko pokazala že analiza najdb Schmidovih izkopavnaj.

Samo dva predmeta, ki ju je bilo mogoče z večjo zanesljivostjo postaviti v drugo polovico 5. ali celo na začetek 6. st., nakazujeta, da se je tudi na Puščavi odvil proces, ki je običajen na drugih poznoantičnih najdiščih cesarstva - v teku 5. st. iz grobov izginejo pridatki. Zato je verjetno, da so še nekateri grobovi brez pridatkov prav tako poznoantični. Vsekakor na

Sl. 27: Puščava. 1 - posoda, 2 - zgodnjesrednjeveška posoda.
Abb. 27: Puščava. 1 - Gefäß, 2 - frühmittelalterliches Gefäß.

grobišču doslej niso bili najdeni predmeti, ki bi jih z gotovostjo lahko postavili v 6. in 7. st. Ali to pomeni, da je življenje v naselbini ljudi, ki so pokopavali na Puščavi, prenehalo? Nikakor to ni edina možnost. Morda so preprosto opustili staro pokopališče in ga preselili na nov prostor (bliže cerkvi?). Če prekrizane roke morda res pomenijo kristjane, različne smeri grobov pa različne oblike verovanja, in srečamo vse drže rok pri vseh smereh, bi si to lahko razložili vsaj na dva načina. Prvi je, da sta na Puščavi pokopavali vsaj dve različni krščanski ločini (solsticijalne smeri ter smer začetka in konca zime). Druga možnost je, da gre za vsaj dve različni skupini poganskega verovanja, ki se hkrati začenjata pokristjanjevati. Ta možnost je trenutno verjetnejša, saj je prav 4. st. čas,

ko krščanstvo postaja množična vera, cena, ki jo je moralo za to plačati, pa je bila visoka stopnja poganizacije (o procesu prežemanja krščanstva s poganstvom: MacMullen 1997).

Zgodnjesrednjeveški grobovi (sl. 30)

Za razliko od poznoantičnih grobov, kjer smo za arheološko časovno določitev imeli na voljo več kriterijev, nam za določitev zgodnjesrednjeveških grobov preostajajo samo predmeti. Podoba, ki jo dobimo, je okrnjena že zato, ker izkopavalci nekaterih predmetov v grobovih niso opazili. Prav tako ni verjetno, da v

Sl. 28: Puščava. 1 - uhan ali obsenčni obroček, 2 - prstan.

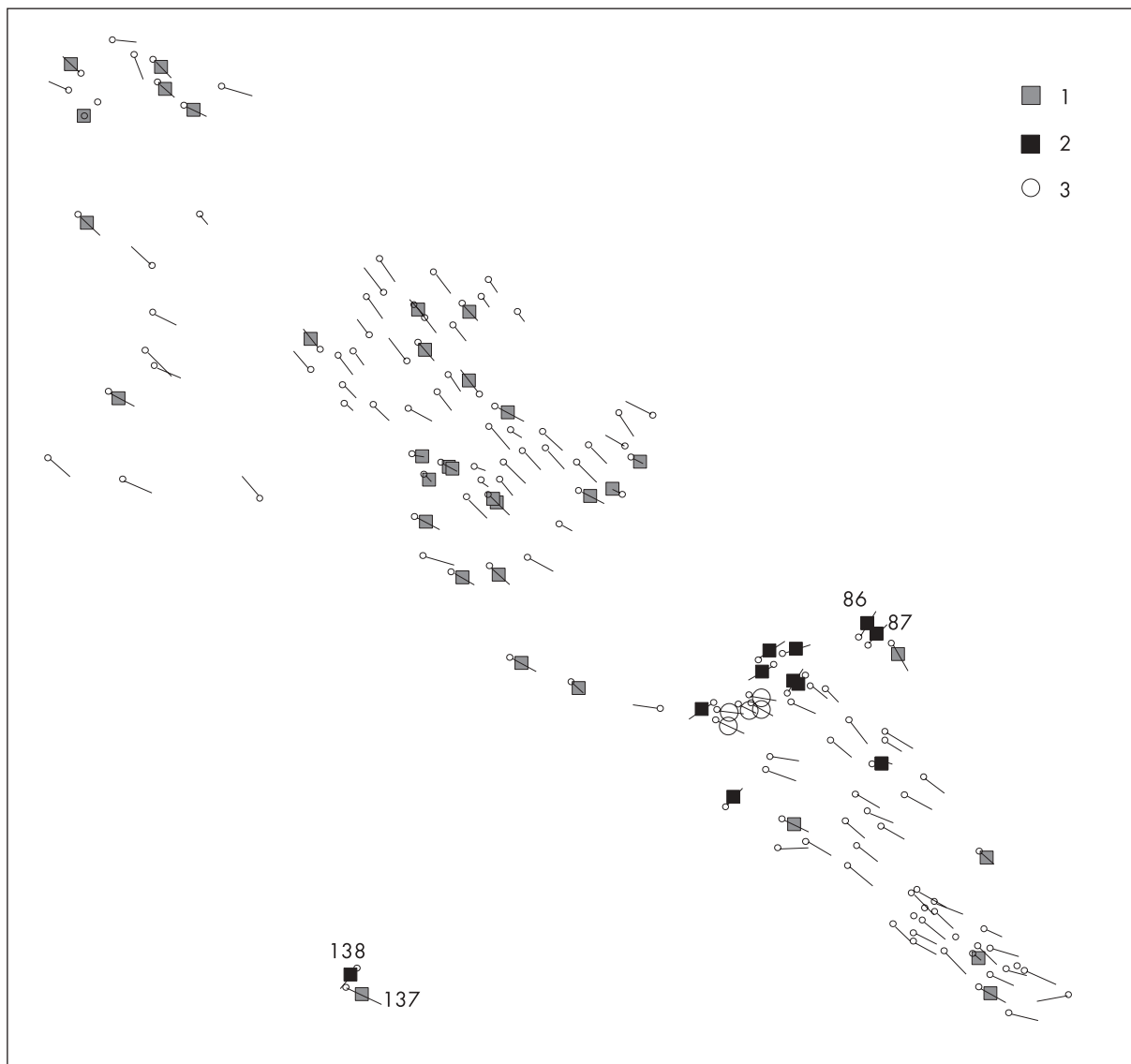
Abb. 28: Puščava. 1 - Kopfschmuckring, 2 - Fingerring.

tem obdobju ne bi bilo grobov brez pridakov. Kljub tem omejitvam nam je na voljo obris, ki je izpoveden.

Tudi v zgodnjem srednjem veku so pokopavali po celotni raziskani dolžini grobišča. Vendar se po dosedanjih raziskavah zdi, da niso izrabili celotne širine, ampak samo ožji pas, predvsem na vrhu grebena. Vsi predmeti, ki jih je mogoče postaviti v 8. st., so samo na severozahodni polovici, ki jo od jugovzhodne loči kopa s tlakovano površino. Na severozahodni polovici ni nobenega predmeta, ki bi ga z gotovostjo mogli datirati samo v 9. st., zato je mogoč sklep, da so tam pokopavali samo v 8. stoletju. Vse predmete na jugovzhodnem delu je mogoče postaviti v 9. st. in nobenega samo v 8. st., kar kaže, da so tam pokopavali predvsem v 9. stoletju. Odgovor na vprašanje,

zakaj je do prostorskega premika prišlo, pa ni preprost.

Pomanjkanje pokopališkega prostora bi moglo biti vzrok samo za primer, da so tudi po najmanj dvestoletni prekinitvi pokopavanja natančno vedeli za lego posameznih starejših grobov. Da ta možnost ni povsem zanemarljiva, kaže okoliščina, da noben zanesljivo zgodnesrednjeveški grob na tem predelu ne poškoduje kakega poznoantičnega, ampak smiselno izkoriščajo prazne prostore (sl. 31). Podobno je na jugovzhodnem delu grobišča, kjer samo za groba 94 in 89 obstaja možnost, da je zanesljivo zgodnesrednjeveški grob poškodoval poznoantičnega. Vendar bi še to poškodbo lahko razložili s tem, da grob 89 leži na območju, kjer je grobove zelo verjetno prekrilo mlajše nasutje (sl. 12: 5) in niso bili več vidni. Poškodbe poznoantičnih

Sl. 29: Puščava. Poznoantični grobovi. 1 - po pridakih, kamniti oblogi groba in stratigrafsko; 2 - smer groba $< 80^\circ$; 3 - skupina globljih grobov ob vznožju osrednje kope.

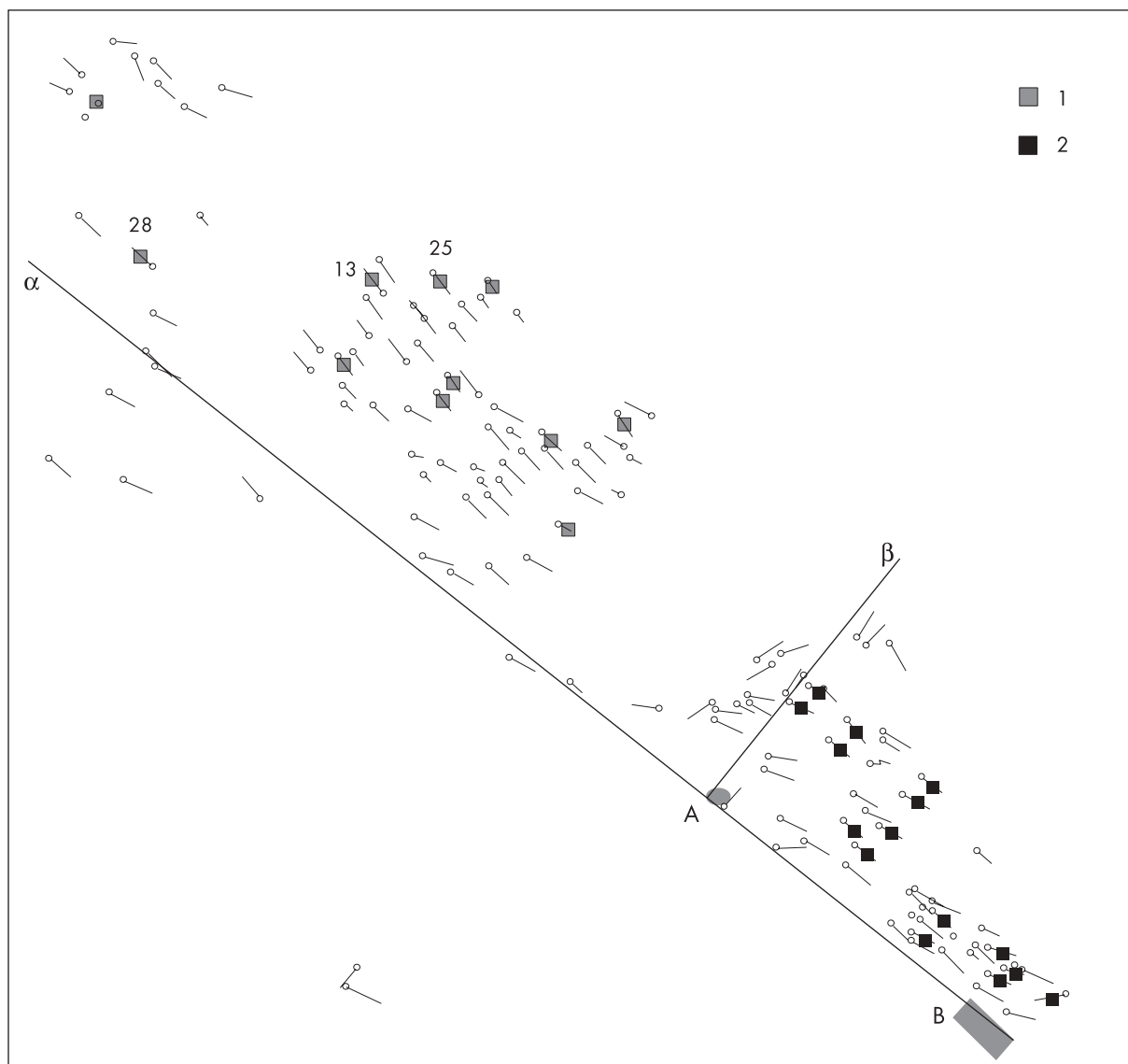
Abb. 29: Puščava. Spätantike Gräber. 1 - nach Beigaben, Steinfassung des Grabes und stratigrafisch; 2 - Grabrichtung $< 80^\circ$; 3 - Gruppe der tiefer gelegenen Gräber am Fuße der zentralen Kuppe.

grobov so bile sicer mogoče že v pozni antiki, kot kažeta groba 137 in 138. Če so pri kopanju zgodnje-srednjeveških grobov res upoštevali poznoantične, potem je morala biti njihova natančna lega znana: bodisi zaradi sledov na površju bodisi izročila bodisi obojega. Vendar tesne gruče grobov na jugovzhodu kažejo, da so tam v 9. st. dlje časa pokopavali na istem mestu. Zakaj tega niso počeli že v 8. st.? S tem postanemo pozorni na nadaljnje razlike v načinu pokopavanja v 8. st. in 9. stoletju.

Grobovi 8. st. so neurejeno razpršeni, grobovi 9. st. so tesno drug poleg drugega. Kaže se celo poskus pokopavanja v vrstah v bolj ali manj pravilnih razmakh. Podrobnejša modularna analiza grobiščnega prostora

bi bila zaradi ne dovolj natančnega načrta tvegana. Razporeditev grobov 8. st. je v neurejeni razpršenosti podobna razporeditvi dela poznoantičnih grobov. Podobnost pa ni samo v tem. Grobovi 13, 25, 28 imajo obe roki zapognjeni, 13 in 28 sta pri tem celo pokopana v obratni smeri, kar je pogosto pri poznoantičnih grobovih. Velika večina grobov 8. st. je usmerjena proti Marijini cerkvi na Homcu, velika večina grobov 9. st. pa proti Martinovi cerkvi v Šmartnem. Grobovi 9. st. imajo iztegnjene roke, izjema sta gr. 130 in 133, ki imata zapognjeno po eno roko.

Zdi se verjetno, da je smer proti Marijini cerkvi na Homcu (sl. 30: α) pomagala urejati pokopavanje tudi v 9. stoletju. Če jo postavimo na črto, ki jo določata

Sl. 30: Puščava. 1 - grobovi 8. st., 2 - grobovi 9. st., A - prostor rženega kamna, B - prostor treh kamnov, α - smer proti Marijini cerkvi na Homcu, β - pravokotnica na smer α .

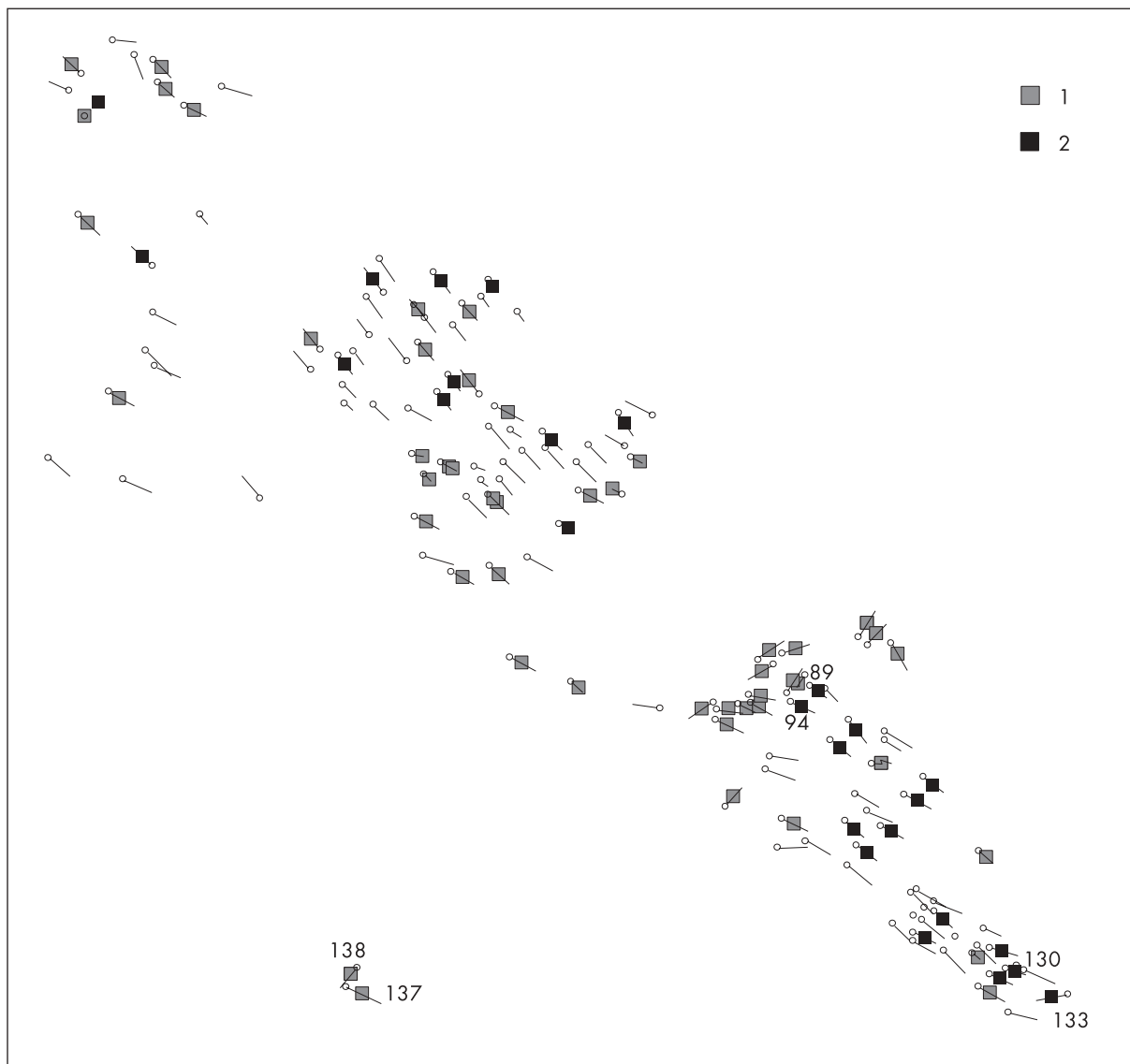
Abb. 30: Puščava. 1 - Gräber des 8. Jh., 2 - Gräber des 9. Jh., A - Stelle des rhen kamen, B - Stelle der drei Steine, α - Richtung zur Marienkirche auf dem Homec, β - Senkrechte zur Richtung α .

rženi kamen (sl. 30: A) in trije kamni na jugovzhodu grobišča (sl. 30: B), vidimo, da noben zgodnjersrednjeveški grob ne leži jugozahodno od nje. Pravokotnica nanjo pri rženem kamnu (sl. 30: β) je severozahodna meja grobov 9. stoletja. Mogoč je tudi ugovor, da naštetni kamni nimajo nikakršne zveze s pokopi, da je vse le igra naključij. Vtisa, da gre pri grobovih 9. st. za enoten, urejen koncept, pri pokopih 8. st pa za individualističnega, tudi tak ugovor ne spodbije.

Zelo podobno označevanje merskih točk kažeta zgodnjersrednjeveški grobišči Dlesc pri Bodeščah in Žale pri Zasipu. Pri prvem so pomembne merske točke označili s tremi koli na eni strani in enim kolom na drugi, pri drugem s kamnom in dvema koloma

na eni strani ter kamnom na drugi (Pleterski 1996, 175 ss, Sl. 11 in 12). Tlakovana kopa se vklaplja v pokrajinsko mrežo kulturnih mest (Pleterski 1996, 167 s in Slika 3). Morda je imela kulturni pomen že v pozni antiki, kar bi bilo pojasnilo, zakaj se ob njej tedaj gnetejo grobovi. V zgodnjem srednjem veku so jo tlakovali s kamni (glej pogl. Kamni in stavbne ostaline), kar se je zgodilo pred 9. st. (glej zgoraj). S tem bi lahko bilo simbolno poudarjeno npr. Perunovo stojišče (prim. Pleterski 1996, 181).

Poskusimo lahko z delovno razlago naštetih pojavov. Predlagamo model, po katerem obstaja na slovenje-graškem tudi grobišče Vlahov iz 6. in 7. st. in vsaj od druge polovice 7. st. dalje tudi grobišče novo-

Sl. 31: Puščava. 1 - poznoantični grobovi, 2 - zgodnj srednjeveški grobovi.

Abb. 31: Puščava. 1 - spätantike Gräber, 2 - frühmittelalterliche Gräber.

naseljenih Slovanov, ki pa ni na Puščavi. V 8. st. se del, tedaj že pomešanega prebivalstva, začne vračati h grobovom prednikov na Puščavi. Zakaj tedaj samo na njen severozahodni del? Morda zato, ker je najbolj skrit, morda zato, ker je bil od tam tisti rod, ki je preživel 6. in 7. stoletje. Poznavanje starega prostora nakazuje tudi sl. 25. Glede verovanja v 8. st. pokopanih na Puščavi je misliti na sinkretizem poganstva in zgodnjega krščanstva. Prvega bolj kot pridatki v grobovih nakazuje smer proti poganskemu kulturnemu mestu na Homcu (Pleterski 1996, 167 s), drugega prekrizane roke in žebelj v loncu gr. 28, ki bi ga prav tako lahko imeli za krščanski simbol (prim. Weidemann 1982, 252; Dungworth 1998). Bivališča navednih pokojnikov, so bila lahko še v dolini.

Sprememba v 9. st. bi bila posledica nastanka županovega gradišča na cerkvenem griču. Urejeno grobišče na jugovzhodu Puščave, ki je cerkvenemu griču najbližje, bi pripadalo prebivalcem gradišča. Pomen pokojnice nakazuje razkošna zaponka v gr. 120 (t. 4: 31), ohranili pa so se ostanki vsaj še ene nadaljnje (t. 5: 25). V poznejših stoletjih je gradišče preraslo v fevdalni grad. To je proces, ki je arheološko dobro dokumentiran na kamniškem Malem gradu (Sagadin 2001), se pa vsaj pri soseščini grobišča in poznejšega gradu kaže še večkrat, npr. Blejski grad, Ptujski grad, Flaschberg na Koroškem (Valič 1964; Korošec 1999; Karpf et al. 1995). Tudi za to vprašanje bi bila pomembna analiza Schmidovih najdb s cerkvenega griča.

Ker v 9. st. postane prevladujoča smer proti Martinovi cerkvi v Šmartnem, lahko predvidevamo, da so tedaj tam (ponovno?) postavili cerkev. Vendar pokopavanje na Puščavi poteka še naprej. Preneha šele, ko na Legnu zgradijo cerkev sv. Jurija. Tamkajšnji grobovi vsebujejo predmete, ki jih na Puščavi še ni: prevladujejo masivni obsenčniki z odebelitvami, pojavijo se obsenčniki s S-zanko brez kaveljčka in emajlirane zaponke brez dvignjenega srednjega dela (prim. Strmčnik-Gulič 1994). V tej cerkvi lahko vidimo lastniško cerkev slovenjegraškega župana, kjer so naši svoj večni pokoj on in njegovi. Grobišče na Puščavi je dokončno prenehalo.

PREGLED UPORABE PROSTORA PUŠČAVE

S Schmidom (1924) se strinjamo, da je na grebenu grajskega hriba nekoč stalo prazgodovinsko gradišče. Bolj smiselna je misel Teržanove, da je šlo za eno samo gradišče (Teržan 1989, 369 s). Od njegovih utrdb se je ohranil del severovzhodnega okopa, njegov jugovzhodni rob je bil na cerkvenem griču, severozahodni pa nekje med Puščavo in Vahtarjevo njivo. Morda pot vzdolž grebena (*sl. 4*) teče približno po prostoru jugozahodnega okopa. V pozni antiki in zgodnjem srednjem veku je bilo na Puščavi pokopališče, konec 8. ali na začetku 9. st. je na cerkvenem griču nastalo gradišče slovenjegraškega župana (glej zgoraj). V visokem srednjem veku je preraslo v grad z dvema predgradjema. Prvo je bilo od gradu ločeno z jarkom med cerkvenim gričem in Puščavo, drugo od prvega s prečnim jarkom med Puščavo in Vahtarjevo njivo. Severovzhodni okop je bil ponovno nasut in naredili so še zunanji obrambni nasip, okop na jugozahodu je bil najverjetneje tam, kjer danes poteka pot. Zunanje, drugo predgradje je imelo na severozahodu obrambni jarek pod Vahtarjevo hišo v Grajski vesi. Pri urejanju prostora drugega predgradja so greben nekoliko izravnali in nanj postavili stavbo III (*sl. 4*). Ko so se graščaki preselili v dolino, je sčasoma stavba III opustela, drugo predgradje je bilo spremenjeno v njivo, Puščavo pa je zarasel redek gozd.

KATALOG

Predmeti z oznako KPM SG so spravljeni v Koroškem pokrajinskem muzeju v Slovenj Gradcu, vse ostale - inventarizirane in neinventarizirane - predmete hrani Štajerski deženi muzej Joanneum v Gradcu (Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz) v Avstriji.

Okostje iz groba 137 hrani Koroški pokrajinski muzej v Slovenj Gradcu, vse ostalo ohranjeno antropološko gradivo je v Štajerskem deželni muzeju. Celovita antropološka

obravnavna ohranjenih okostij bo predmet posebne obravnave.

Izpisiki iz pisnih virov **1-12**, katalog grobov v digitalni obliki ter zbirka klasificiranih podatkov o grobovih in njihovi vsebini so na voljo na spletni strani www.zrc-sazu.si/iza/puscava.

Raztresene najdbe

- (T. 3: 12) Inv. št. 11224. Glej grob 44.
 (T. 4: 5) Inv. št. 11217. Glej grob 71.
 (T. 4: 6) Inv. št. 11220. Glej grob 71.
 (T. 4: 7) Inv. št. 11218. Glej grob 86.
 (T. 5: 14) Inv. št. 11205. Železna puščična ost. Ohranjena dolžina 7,27 cm.
 (T. 5: 15) Inv. št. 11211. Železna puščična ost. Dolžina 6,54 cm.
 (T. 5: 16) Inv. št. 11213. Železna puščična ost. Dolžina 8,14 cm. V tulu so bili v času inventarizacije še ostanki lesa.
 Inv. št. 11214. Podolgovat odlomek železa. Ohranjena dolžina ob inventarizaciji 6,6 cm. 13. VIII. 1951 pripis, da je razpadel. Neohranjen.
 (T. 5: 17) Inv. št. 11215. Podolgovat odlomek železa. Ohranjena dolžina 6,2 cm.
 (T. 5: 18) Inv. št. 11206. Odlomek železne konice. Ohranjena dolžina 6,77 cm.
 (T. 5: 19) Inv. št. 11216. Paličast odlomek iz železa. Dolžina 6,45 cm.
 (T. 5: 20) Inv. št. 11207. Železen žebelj. Danes razlomljen v dva dela, ki ju ni mogoče sestaviti. Ob inventarizaciji dolg 9,4 cm.
 (T. 5: 21) Inv. št. 11208. Železen nož. Konica trna in konica rezila sta odlomljeni. Ohranjena dolžina 11,9 cm.
 (T. 5: 22) Inv. št. 11209. Odlomek rezila železnega noža. Ohranjena dolžina 12,6 cm. Na eni strani rezila je vzdolž hrpta v dolžini 4,5 cm ohranjen kanal za kri.
 Inv. št. 11210. Zakrivljen železen nožiček. Že v času inventarizacije poškodovan, tedaj dolg 10,1 cm. Pogrešan.
 (T. 5: 23) Inv. št. 11212. Odlomek rezila železnega noža. Zelo slabo ohranjeno. Na širšem ohranjenem delu je rezilo preluknjano, tam je na eni strani rezila trikotasta vdolbina, ki pa je lahko zgolj posledica razpadanja. Zdi se, da je luknja mlajša od rezila.
 (T. 5: 29) Inv. št. 11201. Bronasta zaponka. Dolžina 5,22 cm.
 (T. 5: 30) Inv. št. 11202. Bronasta zaponka. Dolžina 8,12 cm.
 (T. 5: 32) Inv. št. 11204. Bronast obroček s trnastimi izrastki. Največji premer 1,2 cm.
 (T. 5: 33) Inv. št. 11231. Odlomek okrasne zaponke. Pozlačen bron. Ohranjena širina 1,65 cm. Spoja stranice imata drobni prečni luknjici. Po navedbi inventarne knjige je nekoč merila 2,3 cm v premeru. Po skici, ki je bila narejena še pred preštevilčenjem grobov (torej pred januarjema 1912), je bila cela, z iglo za pripenjanje in dvema steklenima jagodama ob pritrdišču igle (*sl. 9: a*). Danes je ohranjena samo še polovica zaponke, brez pozlate, igle in jagod (*sl. 9: b*). Pri ogledu 1989 je bila spravljena med neinventariziranimi najdbami pri predmetih, ki naj bi bili pri grobovih s starima številčkama 121 in 125 (glej spodaj), 1998 pogrešana.
Komentar: morda sta luknjici služili za pritrditev steklenih jagod.
 (T. 5: 35) Odlomek bronastega obsenčnika. Ohranjena dolžina 4,2 cm. En konec je zakrivljen v pravokoten kaveljček, drugi je odlomljen in manjka. Debelina locna 0,2 cm.
 (T. 5: 37) Inv. št. 11203. Bronast obroček. Največji premer 1,35 cm. Debelina locna 0,1 cm. En konec je raven, drugi zapognjen v zanko, tam je locen trikrat ovit z žico enake debeline.
 (T. 6: 17) Inv. št. 11229. Odlomek kamnitega brusa. Dolžina 10,9 cm. Sledove brušenja imata obe ožji vzdolžni stranici,

ena prečna in ena širša stranica, druga je odlomljena.

(T. 6: 18) Inv. št. 11230. Prodnik iz peščenjaka. Dolžina 8,6 cm. Prepričljivih sledov uporabe ni opaziti.

(T. 6: 19) Inv. št. 11225. Odlomek paličastega glinenega predmeta. Ohranjena dolžina 3,05 cm. Rdeča površina, pustila ni opaziti. Predmet je bil preluknjan, ko je bila glina še mehka. Na eni strani dva odtisa nohta.

(T. 6: 20) Inv. št. 1127. Glineno vretence. Širina 3,57 cm. Površina je črna in svetlorjava. Pustilo je apnen pesek (debelina zrn do 0,3 cm).

(T. 6: 21) Inv. št. 1126. Glineno vretence. Širina 4,14 cm. Površina je črnorjava. Pustilo je kremenov in apnen pesek (debelina zrn do 0,2 cm).

(T. 6: 22) Inv. št. 1128. Glineno vretence. Širina 2,44 cm. Površina je črna. V glini je bilo nekaj večjih kamenčkov (debelina zrn do 0,5 cm), ki pa se na površini niso ohranili. Površino deloma pokriva železna rja.

Komentar: železna rja kaže, da je vretence ležalo v zemlji skupaj z nekim železnim predmetom, verjetneje v grobu kot izven njega.

(T. 6: 24) Inv. št. 11222. Odlomek glinene posode. Velikost 4,4 cm. Površina je temnosiva in svetlorjava, prelom je temnosiv, svetlosiv in svetlorjav. Pustilo je različen pesek, sljuda, zdrobljena opeka. Pesek je zelo droben, le nekaj zrn je debelih do 0,2 cm. Zunanja površina je križno razbrazdana.

(T. 6: 25) Inv. št. 11219. Odlomek ramena glinene posode. Površina je temnorjava, prelom rdečerrjav in temnorjav. Pustilo je grob kremenov in apnen pesek (zrna debela do 0,25 cm). Površina je "mastno" svetleča. Izdelano na mirujoči podlagi. Valovnica narejena z najmanj štirizobim glavnikom.

(T. 6: 27) Inv. št. 11221. Odlomek ustja glinenega lonca. Velikost 4 cm. Površina je svetlorjava, prelom svetlorjav in siv. Pustilo je droben apnen pesek (zrna debela do 0,1 cm). Prelomi so močno zglateni. Na ramenu dva snopa polkrožnih vrezov. Premer ustja pribl. 14 cm.

(T. 6: 31) Inv. št. 11223. Odlomek glinene posode. Velikost 4,8 cm. Površina je temnosiva, prelom je temnosiv in črn. Pustilo je droben apnen pesek in zdrobljena opeka (zrna debela do 0,2 cm). Na zunanji površini sta dve vrsti koničastih bradavic in dva vodoravna žlebiča.

V škatlici z veliko modro številko 74 in napisom "Windisch-Graz. Schloßberg"

Komentar: številka 74 se ne nanaša na nobenega od grobov s Puščave, niti po starem, niti po novem oštevilčenju ne.

(T. 6: 1) Bronast obsenčnik. Največji premer 5 cm. Konca se presegata, eden ima enojno odebelitev, obliko drugega zakriva debel korozijski sloj. Debelina locna je do 0,3 cm.

(T. 6: 10) Odlomek bronastega prstana. Najširši premer je 2 cm. En konec se pravokotasto zaključuje, drugi je odlomljen in manjka. Na zunanji strani locna je okras vtisnjen z zobatim kolescem. Debelina locna je 0,04 cm.

Predmeti opremljeni z dvema listkoma: "zu Grab 125 in der unteren Humusschichte keltische Ueberreste. Wg 18/10 1911", "Grab 121 Wg 18/10 1911"

Komentar: grob 125 je dobil novo številko 10, 121 pa 70. V škatlici so pomešane najdbe z različnih delov grobišča, od njihovih oznak pa sta se ohranila samo dva listka.

(T. 3: 9) Glej grob 33.

(T. 4: 1) Glej grob 70.

(T. 4: 3) Glej grob 70.

(T. 4: 4) Glej grob 70.

(T. 6: 5) Odlomek bronastega obsenčnika. Ohranjena dolžina 3,3 cm. Oba konca sta odlomljena in manjkata. Debelina locna 0,22 cm.

(T. 6: 6) Odlomek bronastega obsenčnika. Ohranjena dolžina

4,2 cm. En konec je zaobljen, drugi je odlomljen in manjka. Debelina locna 0,22 cm.

(T. 6: 23) Odlomek vratu in ramena glinene posode. Ohranjena velikost 6 cm. Sivorjava površina, prelom črn. Pustilo sljuda in posamezna zrna apnenca. Na ramenu bradavičasta izboklina. Izdelan na mirujoči podlagi, vrat (in pač tudi ustje) dodelan na počasi vrtečem se lončarskem kolesu.

Komentar: Schmid ga omenja v svojih zapiskih kot raztreseno najdbo (vir 11).

(T. 6: 26) Odlomek glinene posode. Ohranjena velikost 4,1 cm. Površina je svetlorjava, prelom je svetlorjav in črn. Pustilo je apnen pesek (debelina zrn do 0,2 cm). Dva vodoravna robova na notranji strani kažeta izdelavo na vrtečem se lončarskem kolesu. Zunanja površina je vodoravno razbrazdana, preko tega je bila z najmanj šestzobim glavnikom narejena valovnica.

(T. 6: 28) Odlomek ustja glinene posode. Ohranjena velikost 5 cm. Površina in prelom sta svetlorjava. Pustilo so posamezni tudi zelo veliki apneni kamenčki (debelina zrn do 0,8 cm). V celoti izdelano na mirujoči podlagi.

(T. 6: 29) Odlomek ustja glinenega lonca. Ohranjena velikost 4,6 cm. Površina je temnosiva, prelom temnosiv. Pustilo je apnen pesek (debelina zrn do 0,25 cm). Izdelan na mirujoči podlagi.

(T. 6: 30) Odlomek ustja glinene posode. Ohranjena velikost 2,9 cm. Površina in prelom rjava. Prelomi močno zaobljeni. Glini je primešanih le nekaj posamičnih apnenih kamnečkov (debelina do 0,4 cm).

V kartonu "Altenmarkt" škatlica z napisom "Nicht eruierbare Bruchstücke, vermutlich karantanisch"

(T. 3: 1) Glej grob 16.

(T. 5: 24) Odlomka spona. Največji premer locna 4,4 cm. Ohranjena sta dva odlomka koščenega locna. Večjega ovijajo ostanki železnega trna. Na nasprotni strani locna so sledovi rje, zadnji ostanek konice trna.

(T. 5: 25) Odlomka zaponke ali gumba. Ohranjeni premer izbočenega osrednjega dela pribl. 3,4 cm. Na spodnji strani rjasta podlaga z ostanki železne pločevine in zakovice, zgoraj bronasta pločevina, okrašena s tresočim vrezom. Krajci niso ohranjeni. Debelina bronaste pločevine 0,05 cm.

(T. 5: 26) Odlomek bronaste pločevinaste jagode. Ohranjena velikost 1,45 cm. Jagoda je bila zapolnjena z nedoločljivim polnilom. Ohranjena polovica na vrhu nima predrtine. Debelina pločevine 0,05 cm.

(T. 5: 27) Odlomek bronaste pločevinaste jagode. Ohranjeni premer 0,98 cm. Na vrhu nima predrtine, pač pa sledi odtisa sosednje jagode. Debelina pločevine 0,02 cm.

(T. 5: 28) Odlomek bronaste pločevine. Ohranjena velikost 2 cm. Debelina pločevina 0,03 cm. Predrtine ustvarjajo videz figuralnega prizora.

(T. 5: 31) Odlomek bronastega traku. Ohranjena dolžina 2,9 cm. Na eni strani je ostanek dveh vzdolžnih reber. Debelina traku je 0,11 cm.

(T. 5: 34) Odlomek bronastega obsenčnika. Ohranjena velikost 3,8 cm. Oba konca locna sta odlomljena in manjkata. Debelina locna je 0,2 cm.

(T. 5: 36) Odlomek bronastega obsenčnika. Ohranjena velikost 2,5 cm. Oba konca locna sta odlomljena in manjkata. Debelina locna 0,14 cm.

(T. 5: 38) Odlomki bronastega obsenčnika. Polovica votle pločevinaste jagode in odlomka obeska iz prepognjene in zvite žičke. Slednja ima na eni strani delno poškodovano zanko, na drugi kapljico sive steklene(?) paste. Debelina pločevine 0,04 cm, debelina žičke 0,06 cm.

(T. 6: 2) Odlomka bronastega obsenčnika. Največji premer 4,35 cm. Konca nista bila v isti ravnini, levi je više. Konca sta odlomljena in manjkata. Na prelomu je videti, da se žica rahlo tanjša. Debelina locna je 0,2 cm.

Komentar: obsenčnik je imel, glede na stanjšanje locna

pri prelomih, konca z najmanj po eno odebelitvijo.

(T. 6: 3) Odlomka bronastega obsenčnika. Največji premer pribl. 4,2 cm. En konec locna je zapognjen v kaveljček, drugi je odlomljen in manjka. Debelina locna je 0,1 cm.

(T. 6: 4) Odlomek bronastega obsenčnika. Ohranjena velikost 3,3 cm. En konec locna je zapognjen v kaveljček, drugi je odlomljen in manjka. Debelina locna je 0,16 cm.

(T. 6: 7) Odlomek bronastega obsenčnika. Ohranjena velikost 3,6 cm. En konec locna ima enojno odebelitev, drugi je odlomljen in manjka. Debelina locna je 0,18 cm.

(T. 6: 8) Odlomek bronastega obsenčnika. Ohranjena velikost 4,4 cm. En konec locna ima enojno odebelitev, drugi je odlomljen in manjka. Debelina locna je 0,22 cm.

(t. 6: 9) Bronast prstan. Razlomljen na dva dela. Največji premer 2,2 cm. Konca sta ravno odrezana. D-prerez locna. Debelina locna 0,16 cm.

(T. 6: 11) Odlomek bronastega prstana. Ohranjena velikost 2,2 cm. En konec locna je zaobljen, drugi je odlomljen in manjka. Debelina locna je 0,12 cm. D-prerez.

(T. 6: 12) Odlomek bronastega prstana. Ohranjena velikost 1,7 cm. Konca locna sta odlomljena in manjkata. Debelina locna je do 0,13 cm. D-prerez.

(T. 6: 13) Odlomek bronastega prstana. Ohranjena velikost 1,6 cm. En konec locna je trikotast, drugi je odlomljen in manjka. Debelina locna je do 0,12 cm. D-prerez.

(T. 6: 14) Odlomek bronastega prstana. Največji premer je 1,9 cm. Konca se presegata, stikata in sestavljata rombično razširitev. Tam je obod raven in je verjetno služil kot podlaga nekemu okrasnemu dodatku. Debelina locna je 0,07 cm.

(T. 6: 15) Odlomek bronastega obročka. Največji premer 2,2 cm. Locen je na obeh zunanjih ploskvah prečno, poševno narebren.

(T. 6: 16) Odlomek bronastega obročka. Ohranjena velikost 1,5 cm. Locen je na obeh zunanjih ploskvah prečno, poševno narebren.

Med neinventariziranimi najdbami v škatli z napisom "Windisch Graz"

(T. 5: 1) Odlomek votlega roba ustja steklene posode. Dolžina odlomka 6,5 cm. Svetlozeleno mehurčkasto steklo. Zunanji premer ustja 12 cm.

Grobovi

Opisi grobov so narejeni po podatkih iz Schmidovega terenskega dnevnika (vir 2) in njegovega čistopisa (vira 6 in 8). Temu so dodane še smeri grobov, ki smo jih izmerili na Winklerjevem načrtu (sl. 1), in smeri grobov 95, 96, 100, 101, 107, ki smo jih izmerili na Schlosserjevem načrtu (sl. 3). Podatki o spolu in starosti so povzeti po Toldtu (vira 4 in 10 ter Toldt 1912), razen za grob 137, ki ga je določila Petra Leben Seljak. Izrazite otroške grobove sta pri izkopavanju določila tudi Winkler in Schmid.

Grob 1: Smer pokopa 101°. Globina pokopa 2 m. Človeško okostje.

Grob 2: Smer pokopa 163°. Globina pokopa 2 m. Človeško okostje je ležalo na desno stran, roki prekrižani na prsiah

Grob 3: Smer pokopa 137°. Globina pokopa 2 m. Ženska, maturus. Roki iztegnjeni ob telesu, dlani na stegnih.

Lega predmetov: desno poleg obraza lonček (1).

1. Inv. št. 11121. Glinast lonček. Višina 10 cm. Površina je lisasta, svetlorjava do črna, pustilo je droben apnen pesek (le nekaj zrn debelih do 0,03 cm). Izdelan na lončarskem kolesu. Stojna ploskev dna je rahlo vbočena, na njej so krožni sledovi vrvice, s katero so odrezali lonček od podlage (t. 1: 1).

Grob 4: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 2 m. Človeško okostje.

Lega predmetov: na prsiah prstan-ključ (1) in spona (2) z ostanki tkanine (3), na prsiah pri desni roki nož (4).

1. Inv. št. 11122. Prstan-ključ ulit v bronu. 3,7 cm dolg. Eden od zobčkov brade je odlomljen (t. 1: 3).

2. Inv. št. 11122. Železna spona. Široka 3,8 cm. Močno zarjavela, oblika prereza locna zato ni razvidna. Pritrdišče tanjše od locna in okroglastega prereza. Trn se ni ohranil. Na obeh straneh spona ostanki tkanine (t. 1: 4).

3. V rji spona ohranjeni ostanki tkanine. Platno (prim. Kostoniková 1972, 14), 14 vozlov na cm.

4. Inv. št. 11123. Železen nož. Ohranjena dolžina 10 cm. Konica odlomljena. Vzдолž hrbtna na eni strani rezila en kanal za odtok krvi, na drugi strani rezila dva (t. 1: 2).

Komentar: lega predmetov kaže, da je bila vsaj desna roka zapognjena in položena na prsi. Spona in prstan sta bila spojena z rjo ter zato inventarizirana s skupno inventarno številko. Lega spona na prsiah, poleg prstana, govori za to, da ni bila uporabljena na obleki, ampak so jo verjetno dali pokojni osebi v roko.

Grob 5: Smer pokopa 319°. Globina pokopa 2 m. Človeško okostje.

Lega predmetov: poleg desne roke sulična ost (1).

1. Inv. št. 11124. Železna sulična ost. Dolžina 32,6 cm. List rezila ima obojestranski vzdolžni greben, ki je v prerezu trikotast. Tulasto nasadišče je spodaj nesklepljeno in v njem še tičijo ostanki lesenega kopjišča (t. 1: 10,10 a).

Komentar: ost je bila slabo ohranjena, konservacija in restavracija je zabrisala trikotasto obliko prereza grebena.

Grob 6: Globina pokopa 2 m. Človeške kosti, ki so se križale in ležale na kupu.

Lega predmetov: pod okostjem razbit lonec (1).

1. Inv. št. 11125. Glinen lonec. Višina 15,5 cm. Nepravilnih oblik, površina je gubasta. Črno žgan. Glina je močno mešana s kremenovim peskom (zrna velika do 0,4 cm). Notranja in zunanja površina sta "mastno" svetleči. Dno je rahlo vbočeno, viden je odtis podložne ploščice, ki je merila v premeru 8,7 cm. Prostoročno izdelan na mirujoči podlagi in dodelan na počasnem kolesu. Okras je bil narejen s petzobim (širina 0,95 cm) in trizobim (širina 0,9 cm) lončarskim glavnikom: s prvim poševni vbodi pod vratom in pod njimi pas vodoravnih črt, z drugim valovnica na trebuhu in pas vodoravnih črt pod njo (t. 1: 5).

Komentar: po Schmidovem mnenju naj bi šlo za pokop v skrčeni legi, opis lege kosti pa bolj spominja na razmere v grobu 8. Zato bi tudi pri grobu 6 lahko mislili na dodaten poznejši poseg v okostje. Zato je tudi negotovo, kdaj je bil lonec razbit: že pri pogrebu, ali šele ob poznejšem posegu v grob.

Grob 7: Smer pokopa 293°. Globina pokopa 2 m. Človeško okostje.

Grob 8: Globina pokopa 2 m. Človeško okostje. Vpadljivo dolga lobanja (t. 2).

Lega predmetov: na desni podlakti zapestnica (1), okrog vratu ogrlica (2), na območju medenice nož (3), v grobu še ostanki puščic (4) in železnega okova (5).

1. Inv. št. 11126. Bronasta zapestnica. Zunanji premer 7,2 cm (t. 2: 1).

2. Inv. št. 11127. Ob odkritju 70 jantarnih jagod, ob inventarizaciji 69 in odlomki. 3. VI. 1998 je bilo ohranjenih še 66 jagod. Velike so 0,36-0,83 x 0,8-1,16 cm (t. 2: 4).

3. Inv. št. 11128. Železen nož. Celotna dolžina 20,2 cm. 4,9 cm dolg trn je trakast s pravokotnim zaključkom, v rezilo prehaja stopničasto. Držaj ima koščeno oblogo iz dveh platnic. Njuna ohranjena dolžina je 11,6 cm. Na trn sta pritrjeni z dvema železnima zakovicama, na ravni del rezila še s tremi. Okrašeni sta s krožnimi očesci (t. 2: 2).

4. Več tulastih ostankov. Neohranjeno.

5. Inv. št. 11129. Pravokotasta železna ploščica, 11,7 x 6,1 cm. Na vogalih ohranjene tri zakovice, s katerimi je bila ploščica pritrjena na podlago, ki se ni ohranila. Ob eni vzdolžni stranici

na njeni sredini luknjica brez zakovice. (t. 2: 3).

Komentar: po Schmidovem mnenju naj bi šlo za pokop v skrčeni legi. Winklerjeva risba kaže delno neanatomsko ležeče kosti ter zapestnico poleg glave. Okostje je bilo torej vsaj delno prekopano. K vpisu jantarne ogrlice je v inventarni knjigi opomba, da sem spada še več odlomkov jagod in en kovanec. Slednji je verjetneje iz groba 26 (glej poglavje Grobne celote).

G r o b 9: Smer pokopa 100°. Globina pokopa 2,2 m. Ohranjena dolžina okostja brez glave 1,6 m. Roki iztegnjeni ob telesu, dlani pod robom medenice. Okostje kot pokrito z odlomki posod in drobci oglja. Ležalo je pod 0,75 m debelo plastjo humusa, nad njo je bila 1,45 m debela plast nasutja iz kamnov in rdeče zemlje. Schmid dopušča možnost, da bi bilo oglje ostanek tkanine.

Komentar: iz zasutja sta ohranjena odlomka lončenine prazgodovinske izdelave. To govori za to, da omenjeni odlomki posodja pripadajo starejši plasti, v katero je bil grob vkopan.

G r o b 10: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 1,87 m. Ohranjena dolžina okostja 1,46 m. Roki prekržani visoko na prsih. Okostje obdano s kamnito oblogo. Pri glavi desno polkrožen cilindričen kamen. Plasti nad okostjem: zgoraj 0,35 m novodobnega humusa, pod njim 0,35 m rumenkastorjave, z rumenkastim peskom premešane zemlje, pod njo 50 cm debela plast grušča, pod njo humus z odlomki posod in hišnega lepa. Schmid meni, da so lončeni odlomki prazgodovinski, zgornje nasutje pa srednjeveško.

G r o b 11: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,72 m. Ženska, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,68 m. Desnica zapognjena in položena na srce, levica zapognjena v naročje. Okostje obdano s kamnito oblogo iz ene vrste neobdelanih kamnov. Obloga je do 0,1 m široka in do 0,25 m visoka. Manjka pri stopalih. Širina groba znotraj obloge je 0,58 m. Dno groba je na konglomeratni osnovi.

Leg a predmetov: na levici 4 zapestnice (1-4), nad koleni vrček (5).

1. Inv. št. 11130. Bronasta zapestnica. Največji premer 6,25 cm. Razlomljena na dva dela (t. 2: 7).

2. Inv. št. 11131. Bronasta zapestnica. Največji premer 6,27 cm (t. 2: 5).

3. Inv. št. 11132. Bronasta zapestnica. Največji premer 6,5 cm (t. 2: 6).

4. Inv. št. 11133. Bronasta trakasta zapestnica. Konca speta z zakovico, locen nasilno razlomljen na tri kose. Okras: vtolčene vdolbine v obliki črke V sestavljajo mrežast vzorec (t. 2: 8).

5. Inv. št. 11134. Glinast vrček. Višina 9 cm. Sivo žgana glina brez opaznega pustila. Izdelan na hitrem lončarskem kolesu. Dno je rahlo vbočeno. Na stojni ploskvi so krožni sledovi vrvice, s katero so odrezali lonček od podlage (t. 2: 9).

G r o b 12: Smer pokopa 147°. Moški, adultus. Iz zemlje vzeta samo lobanja.

G r o b 13: Smer pokopa 326°. Globina pokopa 0,65 m. Človeško okostje, roki prekržani v naročju.

Leg a predmetov: pod glavo železno kresilo (1).

1. Inv. št. 11135. Železno kresilo. Dolgo 7,1 cm (t. 1: 6).

G r o b 14: Smer pokopa 145°. Globina pokopa 1 m. Človeško okostje, nad in pod njim ostanke desk.

G r o b 15: Smer pokopa 327°. Okostje otroka.

G r o b 16: Smer pokopa 144°. Globina pokopa 0,8 m. Človeško okostje z rokama iztegnjenima ob trupu, dlani preko stegen.

Leg a predmetov: na vsaki strani trupla, nekoliko nad njim, po en lonec (2, 3), leva ličnica zeleno obarvana, tam ostanke nakitnega predmeta (1).

1. Ostanke tkanine, v njej drobna bronasta žica. Neohranjeno.

2. Inv. št. 11136. Lonec iz gline. 14,4 cm visok. Nepravilnih oblik, površina je gubasta. Temnorjava žgan. Glina pomešana z drobnim apnenim peskom (zrna velika do največ 0,2 cm). Dno je ravno, stojna ploskev je drobno peskana. Narejen je

bil na mirujoči podlagi, ustje je bilo dodelano na počasno vrtečem kolesu. Okras je bil delan z vsaj štirizobim lončarskim glavnikom. Površina je bila z njim razbrazdana od vratu do spodnjega dela trebuha, nato na ramenu narejena valovnica (t. 3: 2).

3. Inv. št. 11137. Lonec iz gline. 11,5 cm visok. Je nepravilnih oblik, površina je gubasta, v notranjščini so vidni navpični potegi prstov. Rjavo lisat. Glina je pomešana z grobim kremenčevim peskom (zrna velika do 0,4 cm). Površina je zunaj in znotraj "mastno" svetleča. Na stojni ploskvi dna je odtis podložne ploščice s premerom 5,7 cm. Narejen je bil na mirujoči podlagi, ustje in vrat dodelana na počasni vrtečem se kolesu. Okras je bil delan z najmanj trizobim lončarskim glavnikom. Z desnico sta bili narejeni dve valovnici, ki ponekod visita v levo (t. 3: 3).

4. Odlomka bronastega obsenčnika. Največji premer 3 cm. Prelomljen locen ima na enem koncu kaveljček, na drugem zanko. Na ravnem, spodnjem delu locna so ostanke žičke, ki ga je ovijala. Debelina locna je 0,12 cm, debelina žičke 0,03 cm (t. 3: 1).

Komentar: predmet 1 je pri izkopu očitno razpadel. Po opisu gre za uhan/obsenčnik s priveski iz tanke žičke. Predstavljeni je bil shranjen med neinventariziranimi najdbami. Ustreza opisu.

G r o b 17: Smer pokopa 321°. Globina pokopa 0,7 m. Otrok. Desnica zapognjena in položena v naročje, levica zapognjena in položena na prsi proti glavi.

Leg a predmetov: na rami spona (1).

1. Inv. št. 11138. Bronasta spona. Široka 3,3 cm. Pritrdišče je prelomljeno in močno poškodovano, tam je ohranjeno samo jedro (t. 1: 7).

G r o b 18: Smer pokopa 321°. Globina pokopa 0,4 m. Človeško okostje. Roki sta prekržani na prsih.

G r o b 19: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,54 m. Ohranjena dolžina okostja 1,42 m. Roki sta iztegnjeni ob trupu.

G r o b 20: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,46 m. Star moški, na kosteh sledovi kroničnega vnetja in gnojenja. Ohranjena dolžina okostja 1,57 m. Roki sta prekržani v naročju (t. 6).

G r o b 21: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,38 m. Človeško okostje. Ohranjena dolžina 2 m. Spodnji del telesa je premetan, ker leži grob 20 tesno poleg in skoraj na njem. Desna noga leži preko leve, medenica manjka. Levica je iztegnjena in položena na medenico, desnica je upognjena in položena na prsi (t. 6).

Komentar: grob 20 je očitno poškodoval okostje v grobu 21, zato je slednji starejši.

G r o b 22: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,54 m. Človeško okostje. Ohranjena dolžina 1,56 m. Desnica iztegnjena, levica zapognjena v naročje. Okostje je obloženo s srednje velikimi neobdelanimi kamni, ki jih pri stopalih ni.

G r o b 23: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,63 m. Grobna jama vklesana 0,4 m globoko v konglomeratno skalo. Človeško okostje. Ohranjena dolžina 1,76 m. Roki iztegnjeni.

G r o b 24: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,72 m. Grobna jama vklesana 0,26 m globoko v konglomeratno skalo. Človeško okostje. Ohranjena dolžina 1,49 m. Desnica iztegnjena, levica zapognjena in položena na prsi.

G r o b 25: Smer pokopa 145°. Globina pokopa 0,8 m. Človeško okostje. Roki sta prekržani na prsih (t. 1).

Leg a predmetov: nož (1) na desnem stegnu.

1. Inv. št. 11139. Železen nož. Celotna dolžina 13,85 cm (t. 1: 8).

G r o b 26: Smer pokopa 325°. Globina pokopa 0,9 m. Človeško okostje. Roki iztegnjeni, desna dlan pod medenico, leva na njej, levo stopalo upognjeno navzven, desno naravnost.

Leg a predmetov: desno poleg glave steklena čaša (1), sredi spodnje čeljusti kovanec (2).

1. Inv. št. 11142. Steklena čaša. Močno poškodovana. Višina 7,2 cm. Rumenkasto prozorno steklo, v njem posamezni mehurčki (*t. 1: 9*).

2. As, Tiberius (Divus Augustus), 15-16, Rom, RIC¹ 95/2, RIC² 72. Ni bil inventariziran.

Grob 27: Smer pokopa 145°. Globina pokopa 0,8 m. Ohranjena dolžina okostja 1,86 m. Lobanja spada v kategorijo dolgoglavih, gledala je navzgor in bila naslonjena na levo ramo. Levica iztegnjena preko medenice, desnica zapognjena in položena v naročje, nogi iztegnjeni. Pod medenico glava okostja v grobu 26.

Komentar: grob 27 je ležal nad grobom 26 in je od slednjega mlajši.

Grob 28: Smer pokopa 315°. Globina pokopa 0,8 m. Ohranjena dolžina okostja 1,7 m. Roki prekržani na prsih. Grobna jama je pri glavi vkopana v konglomeratno skalo, pri nogah v glino, nad tem 20 cm humusa, pomešanega z odlomki konglomerata, na vrhu 20-23 cm debela plast humusa.

Legi predmetov: nad telesom nekaj črepij posod, na pasu spona (1) in pridržnik (2), med stopali lonček (3), v njem žebelj (4).

1. Inv. št. 11143. Železna spona. Širina 2,67 cm. Trn manjka, čez pritrdišče je ovit trakast okov iz železne pločevine, spet z dvema železnima zakovicama, vidne so sledi še dveh luknjic. Pritrdišče objema tudi pridržnik (*t. 2: 12*).

2. Inv. št. 11143. Železen pridržnik. Širina 2,83 cm. Čelna stranica je trikotasto razširjena in prečno narebrena (*t. 2: 13*).

3. Inv. št. 11141. Lonček iz gline. Višina 9,6 cm. Gubasta površina je črno do svetlorjavno lisasta. Prelom je črn. Pustilo je kremenov pesek (zrna do 0,3 cm). Lonček je bil narejen na mirujoči podlagi, ustje in vrat sta bila dodelana na počasi vrtečem se kolesu. Na ramenu dve enojni valovnici. Na stojni ploskvi dna je odtis podložne ploščice s premerom 6,4 cm. Na zunanosti ostanki prismojene hrane. Lonček je bil najden najverjetneje nerazbit (*t. 2: 10*).

4. Inv. št. 11144. Železen žebelj. Ohranjena dolžina 2,64 cm. Konica odlomljena. Zdi se, da ima glava obliko štiristranične piramide (*t. 2: 11*).

Komentar: črepije v zasutju najverjetneje pripadajo starejši stavbi, ki naj bi stala na tem mestu (*sl. 3: II*).

Grob 29: Smer pokopa 142°. Globina pokopa 0,5 m, vendar glava še 0,3 m globlje. Človeško okostje. Levica iztegnjena, desnica pravokotno zapognjena in položena na prsi.

Legi predmetov: na vsakem zapestju po dve zapestnici (2-5), pri desni dlani železen nožič (1).

1. Inv. št. 11146. Železen nož. Ohranjena dolžina 10,5 cm. Konica trna je odlomljena, enako konica rezila. Zdi se, da sta se hrbet in ostrina stikala v konico bliže hrbtu. Na vsaki strani rezila je vzdolž ostrine po en širok kanal za odtok krvi (*t. 3: 8*).

2. Inv. št. 11147. Bronasta zapestnica. Največji premer 6,5 cm. Sredi notranje površine je vzdolžen žlebič, ki pa je ponekod že povsem izlizan. Enako je z žlebičem na zgornjem in spodnjem robu locna (*t. 3: 4*).

3. Inv. št. 11148. Bronasta zapestnica. Največji premer 6,6 cm. Vzdolž zunanje površine potekata dva vzporedna žlebiča (*t. 3: 5*).

4. Inv. št. 11149. Bronasta zapestnica. Največji premer 6,6 cm (*t. 3: 6*).

5. Inv. št. 11150. Bronasta zapestnica. Največji premer 6,8 cm (*t. 3: 7*).

Komentar: ker je bila desnica zapognjena, je imela pokojnica nož najverjetneje položen v dlan.

Grob 30: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,42 m. Ohranjena dolžina okostja 0,48 cm, samo še glava in nadlaktnici.

Grob 31: Smer pokopa 142°. Otroško okostje.

Grob 32: Smer pokopa 324°. Globina pokopa 0,6 m. Ohranjena dolžina okostja (od glave do kolen) 1,2 m. Desna

roka prepognjena navzgor, podpirala je glavo, levica zapognjena in položena na prsi navzgor kot v spanju (*t. 6*). Stopali uničeni.

Grob 33: Smer pokopa 146°. Globina pokopa 0,8 m. Otrok. Roki iztegnjeni ob trupu.

Legi predmetov: ob strani razbit lonec (1).

1. Glinen lonec. Neinventariziran. Med neinventariziranimi nadbami sta bila tudi odlomka glinenega lončka. Premer ustja pribl. 8,3 cm. Površina svetlorjava in temnorjava, prelom svetlorjav. Pustilo so maloštevilna, vendar zelo velika zrna apnenca (debela do 0,6 cm). Površina je gubasta, vidni navpični potegi prstov. V celoti izdelan na mirujoči podlagi (*t. 3: 9*).

Komentar: odlomka sicer nista sestavljiva, vendar nedvomno pripadata isti posodi. To nakazuje veliko verjetnost, da je bil lonček najden v grobu. Gre najverjetneje za posodo iz groba 33 (glej poglavje: Grobne celote).

Grob 34: Smer pokopa 140°. Globina pokopa 0,7 m. Otrok.

Grob 35: Smer pokopa 135°. Razkrojeno otroško okostje.

Grob 36: Smer pokopa 139°. Globina pokopa 0,7 m. Človeško okostje.

Grob 37: Smer pokopa 144°. Globina pokopa 0,7 m. Močno razkrojeno otroško okostje, ohranjeni samo deli glave.

Grob 38: Smer pokopa 143°. Globina pokopa 1 m. Človeško okostje. Roki iztegnjeni, dlani položeni na stegni, obraz obrnjen navzgor.

Legi predmetov: pod glavo skleda (1), med stopali lonček (2).

1. Inv. št. 11140. Glinasta skleda. Največja širina 14,5 cm. Črnosiva površina. Pustilo je droben apnen pesek in nekaj večjih zrn kremenca (do 0,2 cm). Dno je rahlo vbočeno. Na stojni ploskvi so krožni sledovi vrvice, s katero so odrezali lonček od podlage. Pod robom ustja sta na zunanji strani dva vodoravna žlebiča (*t. 3: 10*).

2. Glinast lonček. Neinventariziran, pogrešan.

Grob 39: Smer pokopa 140°. Močno razkrojeno otroško okostje, vidna samo glava.

Grob 40: Smer pokopa 142°. Otroško okostje.

Grob 41: Smer pokopa 320°. Globina pokopa 0,42 m. Ohranjena dolžina okostja 1,53 m. Roki iztegnjeni.

Grob 42: Smer pokopa 328°. Globina pokopa 0,25 m. Človeško okostje.

Legi predmetov: na levi podlakti zapestnica (1).

1. Inv. št. 11151. Bronasta zapestnica. Največji premer 6,64 cm. Za živalskima glavicama na koncih so na zunanji strani locna tri vrste kratkih vrezov (*t. 3: 11*).

Grob 43: Smer pokopa 146°. Globina pokopa 0,5 m. Človeško okostje.

Legi predmetov: na stopalih ostrogi (1, 2) s sponama (3, 4) in pridržnikom (5).

1. Inv. št. 11152. Posrebrena železna ostroga. Dolžina 12,55 cm. Na enem pritrdišču je ena železna zakovica, na drugem se ni ohranila v celoti (*t. 3: 16*).

2. Inv. št. 11153. Posrebrena železna ostroga. Dolžina 13,43 cm. Na vsakem pritrdišču je po ena železna zakovica. Trn je videti dodan drugotno, prvotno je imela ostroga najverjetneje enak trn kot sosednja (*t. 3: 15*).

3. Inv. št. 11154. Železna spona, po Schmidovi navedbi prav tako posrebrena. Široka 2,22 cm. Trn ni ohranjen, locen poškodovan (*t. 3: 19*).

4. Inv. št. 11155. Železna spona, po Schmidovi navedbi prav tako posrebrena. Široka 2,33 cm. Trn ni ohranjen (*t. 3: 17*).

5. Inv. št. 11156. Železen pridržnik, po Schmidovi navedbi prav tako posrebren. Širok 1,58 cm. Locen poškodovan (*t. 3: 18*).

Grob 44: Smer pokopa 144°. Globina pokopa 0,65 m. Človeško okostje.

Legi predmetov: na desni strani glave razbita posoda (1).

1. Inv. št. 11224. Dno glinenega lonca. Površina je rjava do črna. Prelom je črn in rjav. Pustilo je kremenast pesek (zrna do 0,2 cm). Površina je komaj opazno "mastno" svetleča.

Na stojni ploskvi dna je izbočen znak, dvojni križ v krogu (*t. 3: 12*).

Komentar: poudarjanje razbitosti kaže, da je bil lonec razbit že pred izkopavanjem. Terenski dnevnik, njegov čistopis in skica opozarjajo na znak na dnu posode. Ta je v celotnem ohranjenem gradivu edini tak. Zato ga lahko poistovetimo z dnom lonca, ki ga hranijo v graškem muzeju, čeprav tam v inventarni knjigi nima navedene številke groba. Ostale dele lonca je, kot lahko sklepamo po opombi v terenskem dnevniku, odnesel nadučitelj Peitler s Sv. Primoža na Pohorju.

Grob 45: Smer pokopa 114°. Globina pokopa tik pod površino. Človeško okostje je ležalo na pobočju, tako da je glava ležala navkreber, telo po bregu navzdol.

Komentar: lega okostja kaže, da je bilo dno groba poševno, kar bi govorilo za to, da je bilo tam pobočje, še preden so izkopali grob.

Grob 46: Smer pokopa 130°. Globina pokopa 0,48 m. Ohranjena dolžina okostja 0,74 m, močno razkrojeno. Roki iztegnjeni.

Grob 47: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,78 m. Ohranjena dolžina okostja 1,72 m. Desnica iztegnjena, levica v naročju. Truplo vzdolžno obdano s kamni, prečni stranici brez kamnov. Prostor med obema vrstama kamnov širok 0,5 m.

Grob 48: Smer pokopa 140°. Globina pokopa 0,93 m. Ohranjena dolžina okostja 1,74 m. Roki zapognjeni in položeni v naročje.

Lega predmetov: truplo potreseno s črepinjami posod in pokrito z ogljem.

Komentar: črepinje bi lahko pripadale tudi starejši stavbi, ki je pred grobom stala na istem mestu (*sl. 3: I*), za oglje Schmid ugiba, ali bi lahko šlo za ostanke blaga obleke.

Grob 49: Smer pokopa 138°. Globina pokopa 0,9 m. Ohranjena dolžina okostja 1,4 m. Roki iztegnjeni, glava nagnjena v levo.

Lega predmetov: poševno preko goleni je ležala 24 cm dolga kost neznane pripadnosti, ki je razpadla (1), na prsih jagoda (2).

2. Inv. št. 11157. Narebrena jagoda iz prozornega modrega stekla, ki je močno mehurčkasto. Površina je močno jamičasta. Velikost 1,5 x 1,4 cm (*t. 3: 13*).

Grob 50: Smer pokopa 100°. Globina pokopa 0,51 m. Ohranjena dolžina okostja 0,67 m. Levica zapognjena in položena na trebuh, desnica iztegnjena.

Grob 51: Smer pokopa 136°. Na dnu groba otroška lobanja z drugimi kostmi telesa, nad tem dve človeški lobanji.

Komentar: ker je za eno lobanjo izrecno poudarjeno, da je bila otroška, sta drugi dve najverjetneje pripadali odraslim osebam.

Grob 52a: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,67 m. Otrok. Ohranjena dolžina okostja 1 m. Desnica iztegnjena ob trupu, levica pravokotno zapognjena in položena na prsi. Telo okrog in okrog obdano z vrsto neobdelanih kamnov. Širina groba med kamni 0,28 m.

Grob je ležal nad grobom 52b.

Grob 52b: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,93 m. Ohranjena dolžina okostja 1,67 m. Levica iztegnjena, desnica pravokotno zapognjena. Grob je ležal pod grobom 52a.

Grob 53: Smer pokopa 137°. Globina pokopa 0,9 m. Ohranjena dolžina okostja 1,5 m. Glava nagnjena v desno, desnica iztegnjena, levica iztegnjena z dlanjo pod medenico. Desna golen je manjkala, desna stegnenica se je dotikala levega kolena.

Komentar: lega kosti desne noge kaže na poznejši vkop v grob.

Grob 54: Smer pokopa 110°. Globina pokopa 0,57 m. Ohranjena dolžina okostja 0,57 m. Roki prekržani na prsih. Za glavo kamnita obloga iz neobdelanih kamnov. Pod glavo lončene črepinje.

Komentar: črepinje morda pripadajo starejši stavbi, ki naj

bi stala na istem mestu (*sl. 3: I*).

Grob 55: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,77 m. Ženska?, adultus. Ohranjena dolžina okostja 0,63 m. Roki iztegnjeni. Na levi strani telesa je bil grob vkopan v konglomeratno skalo, na desni strani in za glavo je bilo truplo obdano z neobdelanimi kamni.

Komentar: ohranjena dolžina kaže, da je bila pokojnica ohranjena samo do komolcev. Podatek o iztegnjenih rokah zato velja samo za nadlakti, podlakti sta bili lahko položeni ob telesu ali nanj.

Grob 56: Smer pokopa 138°. Globina pokopa 0,9 m. Ohranjena dolžina okostja 1,65 m. Majhna spodnja čeljust, glede na zobe mlada oseba. Roki prekržani v naročju.

Grob 57: Smer pokopa 149°. Globina pokopa 0,65 m. Človeško okostje.

Grob 58: Smer pokopa 136°. Globina pokopa 0,6 m. Otrok. Močno razkrojeno okostje, ohranjeni samo deli glave.

Grob 59a: Smer pokopa 138°. Globina pokopa 0,9 m. Ohranjena dolžina okostja 1,7 m. Roki iztegnjeni in položeni ob stegna. Nad okostjem ostanke otroške lobanje.

Grob 59b: Ostanke otroške lobanje nad okostjem v grobu 59a.

Komentar: morda gre za dvojni pokop odrasle osebe in majhnega otroka, možen je tudi kasnejši pokop otroka v starejši grob odrasle osebe. Po Schmidovem dnevniškem zapisu naj bi bil grob 59 enako usmerjen kot grob 45, po Winklerjevem načrtu pa je njuna smer različna.

Grob 60: Smer pokopa 139°. Globina pokopa 0,7 m. Ohranjena dolžina okostja 1,65 m. Roki iztegnjeni z dlanmi pod robom medenice. Nogi se tesno stikata, spodnji del telesa je zasukan na levo.

Komentar: terenski dnevnik pripominja, da sta grobova 59 in 60 tesno drug ob drugem. Je to vplivalo na zasuk telesa v grobu 60? Po Schmidovem dnevniškem zapisu naj bi bil grob enako usmerjen kot grob 45, po Winklerjevem načrtu pa je njuna smer različna.

Grob 61: Smer pokopa 302°. Globina pokopa 1,7 m. Človeško okostje. Grobna jama je bila vkopana 0,5 m globoko v preperelo konglomeratno skalo, na tej je bila 0,5 m debela plast temnega humusa, na njej pa še 0,7 m debela plast grušč.

Komentar: gruščnato nasutje je mlajše od groba in najverjetneje v povezavi z obrambnimi gradnjami v poznejših stoletjih.

Grob 62: Smer pokopa 147°. Globina pokopa 1 m. Človeško okostje.

Lega predmetov: na območju vratu tri jagode (1).

1. Inv. št. 11158. Tri modre steklene jagode z očesi. Pogrešane.

Grob 63: Smer pokopa 303°. Globina pokopa 1,2 m. Človeško okostje.

Grob 64: Smer pokopa 140°. Globina pokopa 0,9 m. Človeško okostje.

Grob 65: Smer pokopa 138°. Globina pokopa 1 m. Ohranjena dolžina okostja 1,7 m. Glava obrnjena proti desni, levica iztegnjena, desnica skoraj pravokotno zapognjena (*t. 6*).

Grob 66: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 1,14 m. Moški, adultus. Lobanja ima metopični šiv. Ohranjena dolžina okostja 1,53 m. Levica iztegnjena, desnica položena na medenico.

Lega predmetov: poleg glave 30 cm pod površino lonček (1), poleg glave (nekoliko oddaljeno) glinast omet in črepinje posod, nad koleno dno neke posode.

1. Inv. št. 11145. Glinast lonček. Višina 9,2 cm. Izdelan na hitrem lončarskem kolesu. Siva površina, prelom je siv in svetlosiv. Pustilo je droben apneni pesek (zrna do 0,2 cm). Stojna ploskev dna je poškodovana, zato njena prvotna površina ni ohranjena (*t. 3: 14*).

Komentar: lep in črepinje posod lahko pripadajo starejši ali mlajši stavbi na mestu groba ali njegovi bližini. Vprašljivo je, ali lonček, ki je bil 0,8 m nad okostjem, pripada grobu.

Grob 67: Smer pokopa 110°. Globina pokopa 0,87 m. Ohranjena dolžina okostja 1,78 m. Roki prekržani na prsih.

Lega predmetov: pod glavo tri črepinje posod, več črepinj preko telesa.

Komentar: črepinje posod lahko pripadajo starejši stavbi na mestu groba ali njegovi bližini.

G r o b 68: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,91 m. Otrok. Ohranjena dolžina okostja 0,8 m. Roki prekržani in položeni v naročje. Pri glavi je bilo truplo obdano s kamni. Širina grobne jame znotraj obloge 0,29 m. Pri nogah obloge ni.

G r o b 69: Smer pokopa 300°. Globina pokopa 0,88 m. Novorojenček ali nekaj tednov star otrok. Ohranjena dolžina okostja 0,66 m. Roki iztegnjeni. Truplo je bilo obdano s pokončno postavljenimi kamni, od katerih je bil samo eden 15 cm visok in 10 cm širok. Širina grobne jame znotraj obloge 0,29 m, dolžina 0,7 m. Kamni so bili položeni tudi pod glavo.

Lega predmetov: okostje je bilo posuto s pepelom, ogljem in maloštevilnimi črepinjami.

G r o b 70: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,77 m. Moški?, juvenis. Ohranjena dolžina okostja 1,51 m. Desnica iztegnjena vzdolž telesa, levica upognjena in položena na desno stran medenice. Truplo je bilo vzdolžno obdano z vrsto kamnov. Prečne obloge pri glavi in stopalih ni bilo. Širina grobne jame znotraj obloge 0,42 m.

Lega predmetov: okostje je bilo posuto z ogljem in črepinjami. Tik pod levim kolonom bronasta spona (1). Pri grobu črepinje (2, 3, 4).

1. Inv. št. 11159. Bronasta spona. Širina 2,3 cm. V času vpisa v inventarno knjigo je imela še močno zarjavel železen trn, od katerega so se ohranili samo še rjasti sledovi na pritrdišču. Zgornji in spodnji rob locna je rahlo sploščen (t. 4: 2).

2. Odlomek ustja glinenega lonca. Zunanji premer 12,3 cm. Površina je svetlorjava in temnorjava, enako prelom. Pustilo je grob apnen in kremenov pesek (zrna do 0,4 cm). Ustje in vrat izdelana na hitro vrtečem se lončarskem kolesu. Na ramenu ostanek valovnice, ki je bila narejena z najmanj trizobim glavnikom. Zunanji rob ustja ima dva vodoravna žlebiča (t. 4: 1).

3. Odlomek ustja glinenega lonca. Zunanji premer ustja 16,1 cm. Površina in prelom črna. Pustilo je apnenčast pesek (zrna do 0,2 cm). Površina je "mastno" svetleča. Posoda izdelana na mirujoči podlagi, ustje nato dodelano na vrtečem se lončarskem kolesu (t. 4: 3).

4. Odlomek ustja glinenega lonca. Zunanji premer ustja 16,1 cm. Površina in prelom črna. Pustilo je apnenčast pesek (zrna do 0,3 cm). Površina je "mastno" svetleča (t. 4: 4).

Komentar: Schmid omenja pol metra stran od glave še železno žilindro in odlomek železnega predmeta, kar pa je bilo vse očitno že izven grobne jame in verjetneje pripada starejši ali mlajši stavbi na tem mestu. Črepinje (2, 3, 4) je mogoče poistovetiti s pomočjo Schmidovih skic (t. 6: Gr. 70) in so bile najverjetneje najdene izven groba. Lega spona pri kolenu je nenavadna. Tam ni v uporabni legi. Predmet je bil dan v grob posebej, bodisi kot pridatek truplu, bodisi kot sestavina zasutja.

G r o b 71: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,6 m. Ohranjena dolžina okostja 0,73 m. Roki iztegnjeni.

Lega predmetov: poleg glave levo črepinje lonca (1), od njega nekoliko oddaljene, poleg prsi, črepinje druge posode (2).

1 in 2 neinventarizirano pod oznako groba.

Inv. št. 11217. Odlomek ramena glinenega lonca. Velikost 8,8 cm. Površina črna in temnorjava, prelom črn. Pustilo je grob kremenov pesek (zrna debela do 0,3 cm). Notranja površina je rahlo "mastno" svetleča. Okras na ramenu je narejen z najmanj trizobim glavnikom: dve valovnici in vodoraven pas (t. 4: 5).

Inv. št. 11220. Odlomek ramena in vratu glinenega lonca. Velikost 7,6 cm. Površina je črna, prelom črn. Pustilo je grob apnen pesek (zrna debela do 0,3 cm). Gubasta površina govori za izdelavo na mirujoči podlagi, ustje in vrat sta bila dodelana

na počasi vretečem se lončarskem kolesu. Notranja površina je močno "mastno" svetleča, zunanja komaj opazna. Na ramenu pas poševnih vbodov s petzobim glavnikom, pod njimi še valovnica, narejena s tem glavnikom (t. 4: 6).

Komentar: gre najverjetneje za posodi iz groba 71 (glej poglavje: Grobne celote).

G r o b 72: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,83 m. Ženska, senilis. Ohranjena dolžina okostja 1,52 m. Levica položena pod medenico, desnica v naročje.

G r o b 73: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,56 m. Ohranjena dolžina okostja 1,62 m. Desnica iztegnjena in položena na medenico, levica prepognjena in je podpirala glavo. Okostje je bilo obdano z gradbo iz pobranih kamnov, le za glavo je ni bilo opaziti. Vzdolžni stranici suhozidu sta bili 0,32 m visoki, prečna pri stopalih pa 0,38 m. Suhozid je bil spodaj širok 0,22 m. Širina prostora znotraj suhozidu je bila zgoraj 0,6 m.

Lega predmetov: tesno ob desnem kolenu lonček (1), proti severu 0,3 m nad goleni črepinja posode, ob desnem stopalu pasni jeziček (2).

1. Inv. št. 11161. Lonček iz gline. Višina 9,5 cm. Površina je črna, pustilo apneni pesek (zrna do 0,25 cm). Izdelan na hitro vretečem se lončarskem kolesu. Dno je rahlo vbočeno. Na stojni ploskvi so krožni sledovi vrvice, s katero so odrezali lonček od podlage (t. 4: 9).

2. Inv. št. 11160. Bronast pasni jeziček. Dolžina 3,3 cm. Na jermen je bil pritrjen s pomočjo dveh votlih zakovic iz zvite pločevine. Okrašen s krožnimi očesci in vtolčenimi pikami (t. 4: 8).

Komentar: širina vrvice, s katero je bil odrezan lonček, je enaka tisti pri lončku v grobu 38.

G r o b 74: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 1 m. Otrok, približno 7 let. Ohranjena dolžina okostja 1,38 m. Desnica položena v naročje, levica na rob medenice. Nad okostjem in pod njim je bila črna plast.

Lega predmetov: pri levem stopalu spona (1), bronasta ploščica (2), košček železa (3) in črepinja.

1. Inv. št. 11162. Železna spona. Širina 2,7 cm. Močno zarjavela. Locen je v prerezu pravokotast, trn proti konici trikotast (t. 4: 13).

2. Inv. št. 11164. Spojena odlomka bronaste pločevine (debelina 0,04 cm). Dolžina 2,2 cm. Na pločevini so ostanki železne rje (t. 4: 12).

3. Inv. št. 11163. Železen odlomek nepravilnih oblik. Dolžina 2,5 cm. Močno zarjavel (t. 4: 11).

Komentar: na pločevini so sledovi rje najverjetneje zato, ker se je tiščala enega od železnih predmetov.

G r o b 75: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,57 m. Ohranjena dolžina okostja 1,66 m. Okostje zelo uničeno. Levica in stopali manjkajo. Desnica iztegnjena. Grobna jama je vkopana 0,15 m v konglomeratno osnovo. Vrhnja plast je 0,29 m humusa. Okostje je obdano s kamni, razen pri stopalih. Za glavo je obloga rahlo upognjena. Široka je 0,16 m in 0,35 m visoka. Prostor znotraj obloge je pri nogah 0,38 m širok.

G r o b 76: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,66 m. Otrok. Ohranjena dolžina okostja 0,88 m. Okostje je pri zgornjem delu telesa obdano s kamni.

Lega predmetov: pri glavi odlomki lončenih črepinj (1).

1. Schmid jih opisuje kot "domačo" lončenino. Neinventarizirani, nedoločljivi.

Komentar: Schmid ne navaja, da bi šlo za odlomke lonca, torej se mu niso zdeli deli posode, ki bi jo pridali v grob. Zato gre najverjetneje za sestavino zasutja.

G r o b 77: Smer pokopa 70°. Globina pokopa 0,77 m. Ženska, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,43 m. Roki iztegnjeni vzdolž telesa.

G r o b 78: Smer pokopa 60°. Globina pokopa 0,47 m. Ohranjena dolžina okostja 1,56 m. Desnica iztegnjena vzdolž telesa, levica položena na rob medenice.

Lega predmetov: nad nogami odlomek posode (1).

1. Inv. št. 11165. Odlomek dna glinene posode. Površina je rdečkasto-temnorjava in črna, prelom rjavo-rdeč in črn. Pustilo sta sljuda in kremenov pesek (zrna velika do 0,2 cm). Notranja površina dna je nekoliko "mastno" svetleča. Stojna ploskev dna je skoraj ravna, opazni so 4 koncentrični krogi. Izdelano na vrtečem se lončarskem kolesu (*t. 3: 20*).

Komentar: odlomek je nad grob prišel najverjetneje drugotno in mu ne pripada.

G r o b 79: Smer pokopa 240°. Globina pokopa 0,48 m. Ohranjena dolžina okostja 1,6 m. Roki iztegnjeni ob telesu.

Lega predmetov: pri desni roki črepinja (1).

1. Neinventarizirana, nedoločljiva.

Komentar: črepinja je verjetneje prišla v bližino okostja drugotno, kot pa da bi jo namenoma priložili.

G r o b 80: Smer pokopa 100°. Globina pokopa 0,64 m. Ženska, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,52 m. Roki iztegnjeni, položeni nekoliko pod rob medenice.

G r o b 81: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,71 m. Ženska, senilis. Ohranjena dolžina okostja 1,43 m. Roki iztegnjeni.

G r o b 82: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,7 m. Ohranjena dolžina okostja 1,12 m. Roki iztegnjeni.

G r o b 83: Smer pokopa 240°. Globina pokopa 0,55 m. Ohranjena dolžina okostja 1,58 m. Roki prekržani v naročju.

G r o b 84: Smer pokopa 100°. Globina pokopa 0,8 m. Ženska, senilis. Ohranjena dolžina okostja 1,56 m. Roki položeni na rob medenice.

G r o b 85: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,69 m. Moški, adultus. Atlas je zraščan v poševni smeri z zatilnico. Ohranjena dolžina okostja 1,58 m. Roki iztegnjeni ob telesu.

G r o b 86: Smer pokopa 40°. Globina pokopa 0,66 m. Moški, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,64 m. Roki prekržani v naročju.

Lega predmetov: 15 cm za glavo razbit lonec (1).

1. Lonec. Inv. št. 11166. Pogrešan. V inventarni knjigi pripis s svinčnikom: verjetno še nerestavriran.

Inv. št. 11218. Odlomek ustja glinene posode. Površina je rdečerjava, prelom črn in svetlorjav. Pustilo sta apnen in kremenov pesek (zrna debela do 0,25 cm). Posoda je bila narejena na mirujoči podlagi, vidni so sledovi navpičnih potegov s prsti, ustje je bilo dodelano na počasi vrtečem se lončarskem kolesu. Na ramenu je enojna valovnica, narejena z levo roko. Premer ustja je 11,5 cm (*t. 4: 7*).

Komentar: med inventariziranimi predmeti brez oznake grobnih celot je tudi predmet z inv. št. 11218. Najverjetneje gre za posodo iz groba 86 (glej poglavje: Grobne celote). Zdi se, da so odlomek, potem ko je bil že prvič inventariziran, začasno odstranili iz zbirke, pozneje pa niso več vedeli, kam je sodil in so ga ponovno inventarizirali med raztresenimi najdbami.

G r o b 87: Smer pokopa 45°. Globina pokopa 0,86 m. Ohranjena dolžina okostja 1,6 m. Roki prekržani v naročju.

Lega predmetov: desno ob koncu glave lonček (1), v bližini levega ušesa obsenčnik (2).

1. Inv. št. 11167. Glinen lonček. Višina 11 cm. Svetlosiva površina, prelom svetlosiv in temnosiv. Pustilo je droben apnen pesek (velikost zrn do 0,15 cm). Dno je rahlo vbočeno. Na stojni ploskvi so krožni sledovi vrvice, s katero so odrezali lonček od podlage. Izdelan na hitro vrtečem se lončarskem kolesu (*t. 4: 10*).

2. Inv. št. 11168. Bronast uhan. Premer 2,2 cm. Razlomljen, pogrešan.

G r o b 88: Smer pokopa 40°. Globina pokopa 0,6 m. Ženska?, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,35 m. Glava močno potisnjena proti prsim. Desnica iztegnjena proti medenici, levica upognjena in položena preko trebuha.

G r o b 89: Smer pokopa 220°. Globina pokopa 0,6 m. Adultus. Ohranjene glava in roki. Desnica iztegnjena, levica pravokotno zapognjena (*t. 6*).

Glava se je naslanjala na desno nogo okostja v grobu 92, 30 cm od stopal proti stegnu.

Komentar: taka bližina obeh okostij kaže, da gre verjetno za dvojni grob, ki pa ga je poškodoval grob 94, če lahko zaupamo Schmidovim prostorskim podatkom. Če bi razlika v globini okostij 92 in 89 pomenila višinsko razliko 20 cm med enim in drugim, ne bi prišlo do omenjenega naslanjanja. Verjetneje gre za razliko v nagibu površine. Isto velja za globinsko razmerje okostij 94 in 89.

G r o b 90: Smer pokopa 140°. Globina pokopa 0,6 m. Otrok, 6 let. Ohranjena dolžina okostja 1,04 m. Desnica skoraj pravokotno zapognjena in položena na trebuh, levica iztegnjena in položena na stegno.

G r o b 91: Smer pokopa 130°. Globina pokopa 0,62 m. Otrok, približno 9 let. Ohranjena dolžina okostja 1,09 m. Desnica iztegnjena poleg telesa, levica položena na medenico.

Lega predmetov: pod levim ušesom, nekoliko globlje obsenčnik (1).

1. Inv. št. 11169. Bronast obsenčnik. Največji zunanji premer 2,3 cm. Konca se presegata, eden ima enojno odebelitev, drugi kaže star prelom. Debelina locna 0,23 cm (*t. 4: 14*).

Komentar: obsenčnik je bil narejen iz odlomka večjega obsenčnika.

G r o b 92: Smer pokopa 40°. Globina pokopa 0,4 m. Ženska, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,53 m. Desnica iztegnjena, levica položena na medenico (*t. 6*).

Komentar: verjetno skupni pokop z okostjem 89. Glej tam.

G r o b 93: Smer pokopa 100°. Globina pokopa 0,43 m. Ženska, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,65 m. Roki iztegnjeni.

G r o b 94: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,4 m. Ženska, matusus. Ohranjena dolžina okostja 1,53 m. Desnica na medenici, levica na levem stegnu (*t. 4*).

Lega predmetov: na levi roki prstan (1), po en obsenčnik na desni sredini prsi in na levem ramenu (2, 3).

1. Inv. št. 11170. Bronast trakast prstan. Največji premer 2,33 cm. Nesklenjen, konca sta ravno odrezana. Debelina 0,09 cm. Na zunanjsčini sta vzdolž oboda dve vrsti vdolbinic, ki ustvarjajo videz členitve na tri rebra (*t. 4: 17*).

2. Inv. št. 11171. Bronast obsenčnik. Največji premer 4,94 cm. Vibasto zamaknjena konca imata po eno enojno odebelitev. Premer locna 0,17 cm (*t. 4: 19*).

3. Inv. št. 11172. Bronast obsenčnik. Največji premer 5,13 cm. Vibasto zamaknjena konca imata po eno enojno odebelitev. Premer locna 0,18 cm (*t. 4: 18*).

Komentar: obsenčnika sta si nasprotisučna, ter tudi po obliki in velikosti par.

G r o b 95: Smer pokopa 140°. Globina pokopa 0,5 m. Ženska?, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,65 m. Roki iztegnjeni.

Lega predmetov: obsenčnik (1) na desni strani poleg zgornje čeljusti.

1. Inv. št. 11173. Bronast obsenčnik. Največji premer 2,8 cm. Vibasto zamaknjena konca, eden je koničast, drugi zaobljen in brez odebelitve. Premer locna 0,17 cm (*t. 4: 15*).

G r o b 96: Smer pokopa 126°. Globina pokopa 0,5 m. Ženska, matusus. Ohranjena dolžina okostja 1,5 m. Roki iztegnjeni, glava nagnjena v desno.

Lega predmetov: uhan (1) na levi strani glave.

1. Inv. št. 11174. Bronast uhan. Dolžina 4,1 cm. Konica locna je odlomljena. Spodnji del je tanko razkovan (debelina 0,04 cm) v polmeseč. Na njem razpoka zaradi slabe ohranjenosti. Oba roglja imata na vrhu odebelitev, tista pri locnu je samo na sprednji strani (*t. 5: 2*).

G r o b 97: Smer pokopa 110°. Globina pokopa 0,48 m. Moški, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,65 m. Roki iztegnjeni ob telesu.

G r o b 98: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,6 m. Moški, matusus. Ohranjena dolžina okostja 1,48 m. Desnica

iztegnjena in položena na medenico, levica prepognjena in je podpirala glavo. Okostje je bilo okrog in okrog obdano z manjšimi pokončno postavljenimi ploščami iz rumenkastega peščenjaka. Te so ležale tudi pod celim telesom.

G r o b 99: Smer pokopa 150°. Globina pokopa 0,9 m. Moški, adultus, čelni šiv. Kostni leve golene odebeltene. Ohranjena dolžina okostja 1,73 m. Levica zapognjena in položena preko medenice, desnica iztegnjena ob telesu. Okoli glave in prsi obloga iz kamnov, debela od 0,14 m do 0,27 m in do 0,13 m visoka. Širina groba 0,88 m.

Leg a predmetov: okostje posuto s črepinjami.

G r o b 100: Smer pokopa 126°. Globina pokopa 0,6 m. Dvojni pokop. Severneje ležeče večje okostje je imelo ohranjeno dolžino 1,80 m, južneje ležeče je bilo manjše in položeno bolj na desni bok. Preko golene severno ležečega okostja so bile raztresene stegenenici in druge kosti nekega starejšega pokopa.

Komentar: grob je očitno uničil starejši pokop.

G r o b 101: Smer pokopa 85°. Globina pokopa 0,6 m. Ohranjena dolžina okostja 1,5 m. Okostje je bilo obrnjeno proti levi, nogi skrčeni, kot v spečem položaju. Stene groba so bile obložene s pokončno postavljenimi ploščami iz peščenjaka.

Komentar: omenjanje spečega položaja najverjetneje pomeni tudi skrčeni roki, v celoti bi torej šlo za pokop skrčenca na levem boku.

G r o b 102: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,45 m. Maturus. Ohranjena dolžina okostja 1,78 m. Desnica skoraj pravokotno zapognjena, z dlanjo položena na vzdolž telesa iztegnjeno levico. Preko okostja je ležalo poleg drugih kamnov vpadljivo veliko prodnikov.

G r o b 103: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,5 m. Ohranjena dolžina okostja 1,65 m. Desnica pravokotno zapognjena, levica iztegnjena tesno vzdolž telesa. Glava je ležala skoraj pod desnim delom medenice v grobu 102.

Komentar: Schmid je menil, da je bilo zaradi lege glave okostje že premetano. To pomeni, da po njegovem glava ni bila več v anatomske legi. Iz tega sledi, da je grob 102 najverjetneje poškodoval grob 103.

G r o b 104: Smer pokopa 132°. Globina pokopa 0,4 m. Dolžina zelo slabo ohranjenega okostja 1,4 m. Roki iztegnjeni ob telesu.

Okostje je ležalo v zemlji, 0,65 m pod površino se že začne svetlosiva glina.

Leg a predmetov: 0,2 m pod truplom črepinje, nad njim kamen. Na hrbtničnem vretencu približno na sredini prsi obsenčnik (1).

1. Inv. št. 11175. Bronast obsenčnik. Največji premer 2,5 cm. Konca se nekoliko zožita in zaobljeno zaključita, sta v isti ravnini. Premer locna 0,24 cm (*t. 4:* 16).

Komentar: črepinje pod okostjem so bile gotovo že izven groba in pripadajo poselitvi starejšega obdobja.

G r o b 105: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,6 m. Ženska, maturus. Ohranjena dolžina okostja 1,53 m. Roki iztegnjeni ob telesu.

Okostje je ležalo v zemlji, 0,65 m pod površino se že začne svetlosiva glina.

Leg a predmetov: nad okostjem dva kosa rdeče okre(?).

Komentar: to, kar se je Schmidu zdelo, da bi bila lahko okra, bi bila lahko rdeče prežgana glina. Če bi nastala s kurjenjem v napol zasuti grobni jami, bi Schmid opazil tudi žganino, a je ne omenja. Zato je verjetneje sled starejše poselitve na mestu groba.

G r o b 106: Smer pokopa 90°. Globina pokopa 0,78 m. Moški?, maturus, brazgotina na sredini temena. Ohranjena dolžina okostja 1,66 m. Glava preložena na levo stran. Levica nekoliko zapognjena in položena na rob medenice, desnica iztegnjena.

Leg a predmetov: 0,2 m nad okostjem je ležalo več črepinj, neznano kje v grobu ali ob njem odlomek neke kosti in kos

debele črepinje.

Komentar: kost in črepinje bi bile lahko naselbinski sledovi na mestu groba.

G r o b 107: Smer pokopa 127°. Človeško okostje.

Leg a predmetov: na obeh straneh glave po en obsenčnik (1, 2), na prstu desne roke prstan (3).

1. Inv. št. 11176. Bronast obsenčnik. Največji premer 5,15 cm. En konec locna je ravno odrezan in pravokotno zapognjen v kaveljček, drugi je bil plosko razkovan v S-zanko, ki je ohranjena samo delno. Debelina locna 0,23 cm (*t. 4:* 20).

2. Inv. št. 11177. Odlomek bronastega obsenčnika. Največji ohranjeni premer 4,85 cm. En konec locna je odlomljen in manjka, drugi je plosko razkovan v S-zanko, ki je ohranjena samo delno. Debelina locna 0,22 cm (*t. 4:* 21).

3. Inv. št. 11178. Trakast bronast prstan. Največji premer 2,1 cm. Konca sta ravno odrezana in se preseगतa, prvotna površina ni ohranjena (*t. 4:* 22).

G r o b 108: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,55 m. Ženska, maturus. Ohranjena dolžina okostja 1,56 m. Roki iztegnjeni, dlani na robu medenice.

Leg a predmetov: na zatilju v višini desnega ušesa obsenčnik (1), med nogama, nekoliko nad koleno, prstan (2).

1. Inv. št. 11179. Bronast obsenčnik. Največji premer 3,5 cm. Konca locna sta ravno odrezana in ležita v isti ravnini. Debelina locna 0,18 cm (*t. 4:* 23).

2. Inv. št. 11180. Bronast trakast prstan. Največji premer 2,2 cm. Nesklenjena konca sta ravno odrezana. Vzdolž zunanega oboda potekata dva žlebiča, na njunem dnu so vdolbinice. Debelina locna je 0,09 cm (*t. 4:* 24).

G r o b 109: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,5 m. Moški?, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,46 m. Roki iztegnjeni.

Leg a predmetov: pod spodnjo čeljustjo obsenčnik (1), na prstu desne roke prstan (2), poleg okostja črepinja neke posode.

1. Inv. št. 11181. Bronast obsenčnik. Razlomljen na 5 delov. Največji premer približno 5,4 cm. En konec locna je odlomljen in manjka, drugi je bil plosko razkovan v S-zanko, ki je ohranjena samo delno. Debelina locna 0,2 cm (*t. 4:* 25).

2. Inv. št. 11182. Odlomek bakrenega prstana. Ohranjena dolžina 1,8 cm. Debelina locna 0,04 cm. Na zunanji strani oboda sta dve vrsti tresočih vrezov (*t. 4:* 26).

Komentar: ženski nakit kaže, da gre verjetneje za osebo ženskega spola.

G r o b 110: Smer pokopa 130°. Globina pokopa 0,57 m. Ohranjena dolžina okostja 1,54 m. Roki iztegnjeni. Okostje pokrito s prodniki.

Leg a predmetov: za glavo na najvišjem vratnem vretencu je ležal prvi obsenčnik (1), na levi strani prsi, precej visoko, je ležal drugi obsenčnik (2). Nad okostjem je ležalo raztreseno nekaj črepinj.

1. Inv. št. 11183. Bronast obsenčnik. Največji premer je 3,54 cm. Konca sta v isti ravnini in se zaključujeta s po eno odebeltitvijo. Debelina locna je 0,23 cm (*t. 4:* 28).

2. Inv. št. 11184. Bronast obsenčnik. Ohranjeni samo trije odlomki. Največji premer je približno 5,8 cm. En konec locna je ravno drezan in pravokotno zapognjen v kaveljček, drugi je bil plosko razkovan v S-zanko, ki je ohranjena samo delno. Debelina locna 0,18 cm (*t. 4:* 27).

Komentar: za prodnike je Schmid nato ugotovil, da so na tamkajšnjem zemljišču pogosti, videti jih je tudi danes v svežih vkopih. Pri prepisu dnevnika jih Schmid zato ni več omenjal.

G r o b 111: Smer pokopa 132°. Globina pokopa 0,5 m. Moški, maturus. Ohranjena dolžina okostja 1,71 m. Glava preložena na desno stran, desnica iztegnjena, levica pravokotno zapognjena in položena preko trebuha. Okostje obdano s prodniki.

Komentar: v prepisu Schmid prodnikov ne omenja, morda so se mu niso več zdeli del groba.

G r o b 112: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,31 m. Otrok, 6 let. Ohranjena dolžina okostja 1,14 m. Desnica zapognjena

in položena na prsi, levica je manjkala.

Legat predmetov: na desnici zapestnica (1).

1. Inv. št. 11185. Bronasta zapestnica. Največji premer je 5,23 cm. Konca sta okrašena z vrezi. Debelina locna na najtanjšem mestu je 0,32 cm (*t. 4:* 38).

Grob 113: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,45 m. Ženska?, senilis. Ohranjena dolžina okostja 1,68 m. Roki iztegnjeni, dlani na robu medenice.

Grob 114: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,4 m. Ohranjena dolžina okostja 1,66 m. Roki iztegnjeni.

Komentar: glede na Schmidove merske podatke bi pričakovali, da se grobova 113 in 114 vsaj deloma sekata, vendar opisi ne dajejo nikakršnega namiga na kaj takega. Možni sta vsaj dve razlagi: ker pri izkopavanjih niso videli grobnih jam, niso opazili njihovega medsebojnega uničevanja, ali pa merski podatki niso točni.

Grob 115: Globina pokopa 0,3 m. Moški, senilis. Ohranjena samo lobanja.

Komentar: Schmid piše, da je ležala 0,25 m za glavama v grobovih 116 in 118. Zato je zelo verjetno, da sta ta grobova uničila grob 115. Pri tem ni nujno, da je lobanja pokojnika iz groba 115 ležala na prvotnem mestu. Razmeroma plitva globina bolj govori za prekop.

Grob 116: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,45 m. Odrasla oseba. Ohranjena dolžina okostja 1,55 m. Roki iztegnjeni.

Legat predmetov: za levim in desnim ušesom vsakič po en obsenčnik (1, 2) ob njihovi ostanki tkanine(?).

1. Inv. št. 11186. Bronast obsenčnik. Največji premer 2,91 cm. Prvotna površina neohranjena. Konca sta sicer rahlo debelejša od ostalega locna, kar pa še ni dokaz, da sta bili tam prvotno odebelitvi. Ohranjena debelina locna 0,1 cm (*t. 4:* 29).

2. Inv. št. 11187. Bronast obsenčnik. Ohranjena samo dobra polovica locna. Največji premer 2,82 cm. En konec locna je odlomljen in manjka, drugi je koničast. Debelina locna 0,23 cm (*t. 4:* 30).

Komentar: Schmid ni bil gotov, ali gre za tkanino. V vrečki z vzorcem pa so danes samo rumena zemlja, pesek in nekaj koščkov nedoločljivih ostankov organskega izvora, lahko bi šlo celo za trhovino.

Grob 117: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,4 m. Moški, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,67 m. Roki iztegnjeni.

Komentar: Toldt omenja poleg lobanje še 4 odlomke lončenine.

Grob 118: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,23 m. Moški, senilis. Ohranjena dolžina okostja 1,6 m. Glava na desni strani prsi, kot da bi bila odrezana in položena navgor. Desnica iztegnjena, dlan na robu medenice, levica manjka.

Komentar: Schmid domneva, da je okostje pomanjkljivo zato, ker ga je poškodoval mlajši grob. Pri poznejšem čitanju čistopisa je domneval, da bi bil to grob 119, kar pa je nemogoče, ker je bila tam najdena samo lobanja. Pač pa leži levo od groba 118 grob 116, ki bi bil res lahko vzrok poškodbam.

Grob 119: Globina pokopa 0,23 m. Človeška lobanja, sicer ni bilo najti nobenih drugih ostankov okostja.

Komentar: lobanja je po Schmidovi navedbi ležala 0,3 m daleč od glave okostja v grobu 118. Morda gre pri grobu 119 za prekop, ki so ga opravili pri kopanju groba 118.

Grob 120: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,45 m. Ženska?, senilis. Ohranjena dolžina okostja 1,58 m. Desnica položena na rob stegna, levica iztegnjena.

Legat predmetov: na sredi prsi ploščata zaponka (1) z ostanki tkanine (2) na igli. Na prstu desne roke prstan (3), na prostoru levega in desnega ušesa vsakič po en obsenčnik (4, 5).

1. Inv. št. 11188. Bronasta okrasna zaponka. Jamice okrasne površine so zapolnjene z emajlom, ki pa je večinoma že izpadel. Ohranjeni je svetlomodre, temnomodre in modrozelenne barve. Izdelana je bila v tehniki vlijanja, osrednji del je bil še dodatno iztolčen s hrbtne strani. Zadaj so sledovi rje železne igle za pripenjanje, ki se ni ohranila (*t. 4:* 31).

2. Ostanke tkanine, neinventarizirani, neohranjeni.

3. Inv. št. 11189. Bronast prstan. Slabo ohranjen, prvotna površina manjka. Največji ohranjeni premer je 2,36 cm. En konec je odebeljen, pri drugem oblika zaključka ni razvidna. Konca sta vibasto zamaknjena, odebeljeni stoji višje. Ohranjena debelina locna je 0,17 cm (*t. 4:* 32).

4. Inv. št. 11190. Bronast obsenčnik. Prvotna površina ohranjena samo delno. Največji premer 3,17 cm. Konca se presegata in imata po eno odebelitev, ki je zaradi slabe ohranjenosti neizrazita. Ohranjena debelina locna 0,18 cm (*t. 4:* 34).

5. Inv. št. 11191. Bronast obsenčnik. Največji premer 3,12 cm. Konca nista v isti ravnini, levi je dvignjen, oba se zaključujeta s po eno odebelitvijo. Debelina locna 0,22 cm (*t. 4:* 33).

Komentar: glede na nakit gre nedvomno za žensko. Obsenčnika sta si nasprotisučna ter sta par tudi po obliki in velikosti. Prstan ima obliko obsenčnikov, lahko bi šlo za obsenčnik v drugotni uporabi.

Grob 121: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,45 m. Ženska, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,5 m. Desnica skoraj pravokotno zapognjena, levica iztegnjena ob telesu.

Grob 122: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,4 m. Otrok, 6 let. Ohranjena dolžina okostja 1,35 m. Desnica položena na rob medenice, levica iztegnjena ob telesu.

Grob 123: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,25 m. Ohranjena dolžina okostja 1 m. Zelo slabo ohranjeno. Roki iztegnjeni ob telesu.

Grob 124: Smer pokopa 110°. Globina pokopa 0,58 m. Moški?, maturus. Ohranjena dolžina okostja 1,6 m. Roki iztegnjeni ob telesu.

Legat predmetov: na levi strani glave obsenčnik (1) in bronasta ploščica (2).

1. Inv. št. 11192. Odlomek polmesečaste uhana iz brona. Manjka. Opis po inventarni knjigi.

2. Inv. št. 11193. Bronasta ploščica, ki verjetno pripada spodnjemu delu polmeseča. Manjka. Opis po inventarni knjigi.

Komentar: očitno gre za dva dela istega predmeta. Glede na to, da je bil polmesečasti del razlomljen, je šlo najverjetneje za uhan z razkovanim spodnjim delom, ki je bil dovolj tanek, da je bil manj obstojen. Nakit kaže, da gre za pokop ženske.

Grob 125: Globina pokopa 0,35 m. Otrok. Samo lobanja in rebra.

Grob 126: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,35 m. Ženska, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,53 m. Roki iztegnjeni ob telesu. Severno, na levi strani okostja, so ležale kosti medenice in rebra nekega drugega okostja.

Komentar: Schmid domneva, da bi prekopane kosti lahko pripadale grobu 127, ki pa po njegovih merskih podatkih leži skoraj vzporedno, celo v smeri, ki oba grobova oddaljuje, na prostoru nog. Verjetneje kosti pripadajo okostju iz groba 125, ki mu prav tako manjka večina telesa.

Grob 127: Smer pokopa 140°. Globina pokopa 0,23 m. Ohranjena samo glava in roki. Roki iztegnjeni.

Legat predmetov: na desni roki zapestnica (1).

1. Inv. št. 11194. Srebrna zapestnica. Največji premer je 6,45 cm. Debelina locna na najtanjšem mestu je 0,5 cm (*t. 4:* 39).

Komentar: spodnji del groba je morda uničil grob 131, če je verjeti Schmidovim merskim podatkom.

Grob 128: Smer pokopa 140°. Globina pokopa 0,42 m. Moški, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,69 m. Desnica iztegnjena ob telesu, levica skoraj pravokotno zapognjena in položena na trebuh.

Grob 129: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,48 m. Moški, senilis. Ohranjena dolžina okostja 1,81 m. Desnica iztegnjena ob telesu, levica zapognjena in položena na medenico..

Grob 130: Smer pokopa 110°. Globina pokopa 0,37 m. Ohranjena dolžina okostja 1,26 m. Desnica iztegnjena ob telesu, levica pravokotno zapognjena in položena na prsi.

Legat predmetov: poleg glave levo cel obsenčnik (1), poleg

glave desno zlomljen obsenčnik (2), na levi roki prstan (3).

1. Inv. št. 11195. Bronast obsenčnik. Locen razlomljen. Največji premer približno 5 cm. En konec locna je pravokotno zapognjen v kaveljček, konica je odlomljena in manjka. Drugi konec je odlomljen in manjka. Debelina locna 0,2 cm (*t. 4: 35*).

2. Inv. št. 11196. Bronast obsenčnik. Odlomek locna, ohranjena dolžina 3,4 cm. En konec locna je odlomljen in manjka, drugi je plosko razkovan v S-zanko, ki je ohranjena samo delno. Debelina locna 0,2 cm (*t. 4: 36*).

3. Inv. št. 11197. Bronast trakast prstan. Največji premer je 1,78 cm. Konca locna se močno presegata in sta pravokotna. Debelina locna je 0,04 cm. Na zunanem obodu je okras vtisnjen z zobatim kolescem (*t. 4: 37*).

Komentar: okostje ima dolžino otroka, čeprav tega Schmid izrecno ne omenja. Vendar je tudi velikost prstana otroška, zato gre najverjetneje za otroški grob.

Grob 131: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,41 m. Ženska?, adultus ali maturus. Ohranjena dolžina okostja 1,43 m. Levica iztegnjena, o desnici ni podatkov. Ob desni strani prsi spodnja čeljust nekega drugega okostja.

Lega predmetov: pod brado obsenčnik (1), na levi roki prstan (2).

1. Inv. št. 11199. Bronast obsenčnik. Največji premer 1,45 cm. Konca sta ravno odrezana, nista v isti ravnini, levi nekoliko višje. Debelina locna 0,2 cm (*t. 5: 4*).

2. Inv. št. 11198. Odlomek bronastega trakastega prstana. Ohranjena dolžina 2,1 cm. En konec locna je pravokotast, drugi manjka. Debelina locna je 0,03 cm. Na zunanem obodu je okras vtisnjen z zobatim kolescem (*t. 5: 3*).

Grob 132: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,43 m. Ženska, maturus. Ohranjena dolžina okostja 1,59 m. Levica iztegnjena in položena na medenico, desnica iztegnjena ob telesu. Na desni strani okostja so ležale kosti nog in del medenice nekega drugega okostja.

Lega predmetov: za glavo ostanki steklene čaše (1).

1. Neohranjeno, neinventarizirano.

Komentar: v letnem poročilu muzeja sta omenjeni dve stekleni čaši (Schmid 1912b, 44). Po tem bi lahko sklepali, da je bila steklena posoda podobna tisti v gr. 26 (*t. 1: 9*). Glede na načrt je grob 132 dovolj oddaljen od ostalih, da naj ne bi poškodoval nobenega sosedu. So potem kosti spodnjega dela nekega drugega okostja v(?) grobu res prekop, ali pa ostanek nekega drugega groba, ki ga kot takega niso prepoznali?

Grob 133: Smer pokopa 260°. Globina pokopa 0,42 m. Ohranjena dolžina močno poškodovanega okostja 1,4 m. Glava je ležala pod medenico. Levica iztegnjena, desnica pravokotno zapognjena.

Lega predmetov: na levi roki prstan (1). 0,5 m za glavo je bil najden odlomek prazgodovinske lončenine in proksimalni del človeškega radiusa, ki je bil zeleno patiniran.

1. Inv. št. 11200. Bronast trakast prstan. Največji premer je 2,15 cm. Konca locna sta pravokotasta. Debelina locna je 0,13 cm. Zunanja površina oboda ima tri vzdolžna rebra, zgornje in spodnje sta prečno narezana (*t. 5: 5*).

Komentar: odlomek lončenine in radius sta bila verjetno že izven groba.

Grob 134: Smer pokopa 110°. Globina pokopa 0,2 m. Ohranjena dolžina okostja 1,6 m. Desnica položena na stegno, levica iztegnjena. Kosti lobanje na dveh mestih, ki sta razmaknjeni 0,45 m.

Komentar: glavo je verjetno poškodoval mlajši grob, morda 132.

Grob 135: Globina pokopa 0,41 m. Človeško okostje. Ohranjena samo glava in nekaj reber, ostale kosti manjkajo.

Komentar: okostje je verjetno poškodoval mlajši grob, morda 129 ali 130.

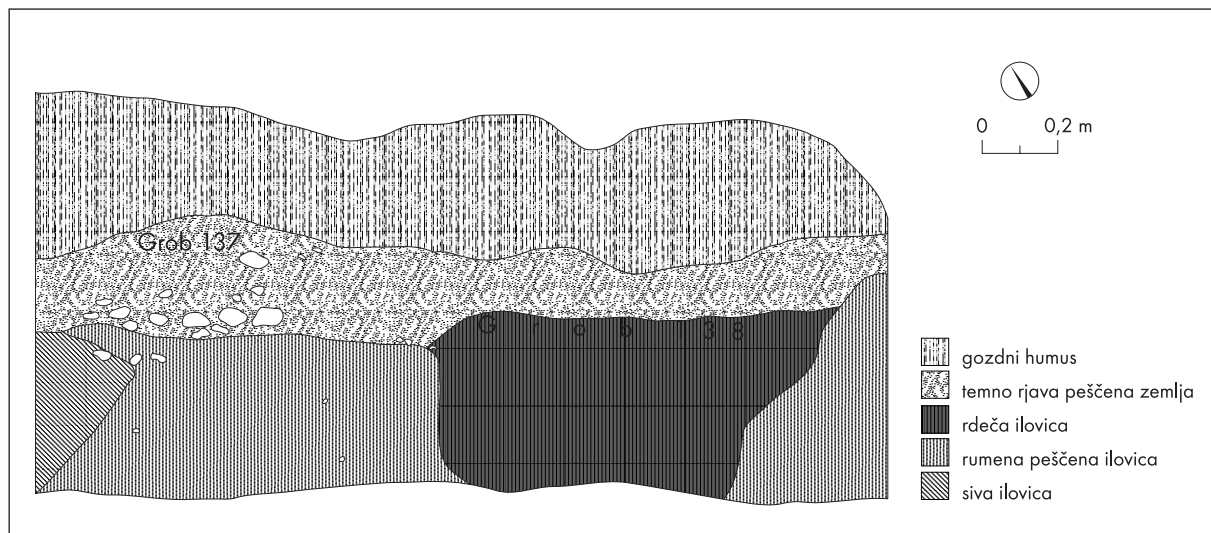
Grob 136: Smer pokopa 280°. Globina pokopa 0,47 m. Adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,45 m. Desnica položena v naročje, levica zapognjena in položena na prsi.

Komentar: Toldt je lobanjo prvič določil kot moško, drugič kot žensko.

IZKOPAVANJA 1995

Saša DJURA JELENKO

Grob 137: Smer pokopa 122°. Globina pokopa od površine na levi strani groba 0,6 m. Moški, 54 do 68 let. Ohranjena dolžina okostja 1,16 m. Ohranjen samo del desne ključnice in lopatice, spodnji del reber, medenica in leva noga, desno nogo so uničila zemeljska dela pri širitvi poti, ki pelje mimo. Kosti ene roke in delci lobanje so bili premetani. Obrisa grobne jame ni bilo opaziti (*t. 5*). Pod okostjem je bila rdeča ilovica, nad njim najprej plast temnorjave peščene zemlje in na vrhu gozdni humus (*sl. 32*).

Sl. 32: Puščava. Izkopavanje 1995. Prerez ob severovzhodnem robu groba 138.

Abb. 32: Puščava. Grabungen im Jahre 1995. Profil am Nordostrand von Grab 138.

Lega predmetov: 0,2 m nad medenico puščična ost (1), 0,2 m severneje žebelj (2). Med človeškimi tudi nekaj žival-
skih kosti.

1. Inv. št. KPM SG z8. Železna puščična ost. Dolžina 7,8 cm. Trn nasadišča kvadratnega prereza, vrat okroglega, list rombičnega - 0,93 x 0,7 cm (*t.* 5: 7).

2. Inv. št. KPM SG z7. Železen podkovski žebelj s pravokotasto glavico. Konica zakrivljena nazaj. Dolžina 2,9 cm (*t.* 5: 8).

Komentar: vsaj za levico je mogoče sklepati, da ni bila iztegnjena ob telesu, sicer bi se njen spodnji del ohranil ob medenici in stegenici. Torej je bila zapognjena. Podkovski žebelj in srednjeveša puščična ost ne pripadata grobu. Zdi se, da je glavo in levi del trupa uničil grob 138.

G r o b 138: Približna smer pokopa 211°. Globina pokopa od površine pri kolnih 0,42 m. Človeško okostje, odkopano je bilo samo levo koleno, spodnjega dela nog ni bilo, morda so ga uničila zemeljska dela pri širitvi poti, ki pelje mimo. Obrisa grobne jame ni bilo opaziti, pač pa je bila površina pod nogami zapolnjena z manjšimi prodniki, odlomkom plošče iz rumeno-belega peščenjaka in odlomkoma 2 cm debelih opečnatih plošč (*t.* 5). To nasutje je segalo 0,2 m v globino. Pod njim sta bili siva in rumena peščena ilovica (*sl.* 32). Okostje je ležalo v plasti temnorjave peščene zemlje, na vrhu je bil gozdni humus.

Lega predmetov: pri kolenu odlomki lončenine (1), blizu manjkajočega levega stopala obroček (2), v humusni plasti nad okostjem odlomki lončenine (3-7).

1. Več odlomkov najmanj treh različnih posod. Na večjih

odlomkih je vidna sled izdelave na lončarskem kolesu. Prelomi so večbarvni, površina črna do rdečerjava, pustilo je droben apnen pesek, pri enem odlomku še srebrna sljuda. Na enem odlomku sta dva plitva 0,35 cm široka žlebiča.

2. Inv. št. KPM SG z6. Železen trakast obroček z nesklenjenima zamaknjenima koncema. Zunanji premer 3 cm (*t.* 5: 6).

3. Inv. št. KPM SG z5. Odlomek ustja s trojnim rebrom na zunanji strani. Rdeče-črna površina, prelom rdeče-črn, pustilo droben apnen pesek in srebrna sljuda. Izdelan na lončarskem kolesu. 2,9 x 3 cm (*t.* 5: 12).

4. Inv. št. KPM SG z4. Odlomek ustja s trojnim rebrom na zunanji strani. Črna površina, prelom črn, pustilo droben apnen pesek in srebrna sljuda. Izdelan na lončarskem kolesu. Mastno svetleča površina. 2,5 x 3,1 cm (*t.* 5: 11).

5. Inv. št. KPM SG z3. Odlomek ustja z robom, ki je odebeljen navzgor in navzdol. Svetlorjava površina, prelom svetlorjav, pustilo droben apnen pesek in srebrna sljuda. Izdelan na lončarskem kolesu. 2,8 x 2,2 cm (*t.* 5: 13).

6. Inv. št. KPM SG z1. Odlomek dna. Površina svetlotemnorjavo lisasta, prelom enake barve, pustilo droben apnen pesek. Izdelan na lončarskem kolesu. 4,6 x 3,2 cm (*t.* 5: 10).

7. Inv. št. KPM SG z2. Odlomek ustja. Rob ravno odrezan s komaj opaznim žlebom. Površina rdeča, prelom rdeče-črn-rdeč, pustilo večja zrna apnenca in kremenca. Izdelan na lončarskem kolesu. 4,9 x 3,2 cm (*t.* 5: 9).

Komentar: okostje je bilo najverjetneje poškodovano pri nekem mlajšem posegu v zemljišče, ki mu pripadajo tudi večina odlomkov lončenine in verjetno obroček.

AGOSTINI, I. 1994-1999, La necropoli romana della Rasa di Velate (Varese). - *Sibrium* 23, 261 ss.
ANDRAE, R. 1973, Mosaikaugenperlen. - *Acta Praehist. Arch.* 4, 101 ss.
BARKÓCZI, L. 1988, *Pannonische Glasfunde in Ungarn*. - *St. Arch.* 9.
BÖHME, H. W. 1974, *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 19.
BOLTA, L. 1981, *Rifnik pri Šentjurju. Poznoantična naselbina in grobišče*. - Kat. in monogr. 19.
BOŽEK, S. in A. KUNAC 1998, *Dva stoljeća arheologije na Makarskom primorju*. - Makarska.
BOŽIČ, D. 1992, *Mokronoška skupina latenske kulture v poznolatskem obdobju*. - Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska Fakulteta, Oddelek za arheologijo, doktorat.
BOŽIČ, D. 1995, O zakladu poznorimskih novcev v Slatni pod Dobrčo in o zgodnjekrščanskih mozaikih v Lescah. - *Radovljiški zbornik 1995*, 38 ss.
BOŽIČ, D. 1999, Prebivališča mrtvih v mlajši železni dobi. - V: *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, 165 ss, Ljubljana.
CALLMER, J. 1996, Oriental Beads in Europe, A.D. 600-800. - V: *Rome and the North, Studies in Mediterranean Archaeology and Literature* 135, 53 ss, Jonsered.
CHIARAVALLE, M. 1994-1999, Le monete nei corredi funerari della necropoli della Rasa di Velate (VA). - *Sibrium* 23, 375 ss.
CIGLENEČKI, S. 2000, *Tinje nad Loko pri Žusmu. Poznoantična in zgodnesrednjeveška naselbina. Tinje oberhalb von Loka pri Žusmu. Spätantike und frühmittelalterliche Siedlung*. - Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 4, Ljubljana.
DANNHEIMER, H. 1988, *Aschheim im frühen Mittelalter*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch., 22, Teil 1.
DEMO, Ž. 1996, *Vukovar - Lijevo bara*. - Zagreb.
DINKLAGE, K. 1941a, Frühdeutsche Volkskultur der Ostmark im Spiegel der Bodenfunde von Untersteiermark und Krain. - *Mitt. Anthr. Ges.* 71, 235 ss.
DINKLAGE, K. 1941b, Die frühdeutschen Bodenfunde aus

Krain und Untersteiermark. - *Germanen Erbe* 6, 69 ss.
DINKLAGE, K. 1943, *Frühdeutsche Volkskultur in Kärnten und seinen Marken*. - Laibach.
DJURA JELENKO, S. 1996 (1998), Vrhe. - *Var. spom.* 37, 145.
DJURA JELENKO, S. 1997, Zbirka novcev in arheološka korespondenca iz arhivskega gradiva Sokličeve zbirke. - *Koroški zbornik* 2, 161 ss.
DJURA JELENKO, S. 1999, *Stalna razstava Arheologija koroške krajine. Colatio 90 let*. - Slovenj Gradec.
DULAR, J. 1999, Mesta mrtvih. - V: *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, 136 ss, Ljubljana.
DUNGWORTH, D. 1998, Mystifying Roman Nails: *clavus annalis, defixiones and minkisi*. - V: *TRAC 97, Proceedings of the Seventh Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*, 148 ss, Oxford.
EISENHUT, W. 1969, Lupercal. Lupercalia. Luperci. Lupercus. - *Der kleine Pauly* 3, 780 ss.
ERDMANN, E. 1982, Vierkantige Pfeilspitzen aus Eisen von der Saalburg. - *Saalb. Jb.* 38, 5 ss.
FISCHBACH, O. 1897, Újabb leletek Hohenbergről és Krunglóból. - *Arch. ért.* 17, 133 ss.
FUSEK, G. 1994, *Slovensko vo včasnoslovanskem obdobju*. - Archaeologica Slovaca Monographiae 3, Nitra.
GARAM, É. 2000, L'oro degli Avari. - V: *L'oro degli Avari. Popolo delle steppe in Europa*, 36 ss, Milano.
GRAFENAUER, B. 1960, *Struktura in tehnika zgodovinske vede*. - Ljubljana.
GUŠTIN, M. 1974, Gomile starejše železne dobe iz okolice Boštanja. - V: *Varia Archaeologica, Pos. muz. Brež.* 1, 87 ss.
HAIDER-BERKY, W. 2000, Hochmittelalterliche Goldfunde von der Burg Schratzenstein, pol. Bezirk Neunkirchen, Niederösterreich. - *Unser Neustadt* 44, Folge 3, 6 ss.
HENCKEN, H. 1978, *The Iron Age Cemetery of Magdalenska gora in Slovenia*. - Bull. Amer. Sch. of Prehist. Res. 32, Mecklenburg Collection 2.
JEREM, E. 1981, Zur Späthallstatt- und Frühlatènezeit in Transdanubien. - V: *Die Hallstatt-Kultur. Bericht über das Symposium in Steyr 1980 aus Anlaß der Internationalen*

- Ausstellung des Landes Oberösterreich*, 105 ss, Linz.
- KARPF, K. et al. 1995, *Flaschberg. Archäologie und Geschichte einer mittelalterlichen Burganlage bei Oberdrauburg in Kärnten*. - Nearchos 3, Innsbruck.
- KELLER, E. 1971, *Die spätromischen Grabfunde in Südbayern*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 14.
- KESSLER, A. 1992, Die Kleinfunde der Grabungen 1970 bis 1972 aus dem Dom zu Eichstätt. - V: *Eichstätt, 10 Jahre Stadtkernarchäologie, Zwischenbilanz einer Chance*, 31 ss.
- KISS, A. 1997/1998, Glasfunde aus Gräbern des frühmittelalterlichen Karpatenbeckens (400-1000). - *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 24, 217 ss.
- KNIFIC, T. 1974, Horizontalna stratigrafija grobišča Bled-Pristava II. - *Situla* 14/15, 315 ss.
- KNIFIC, T. 1983, *Bled v zgodnjem srednjem veku*. - Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska Fakulteta, Oddelek za arheologijo, doktorat.
- KNIFIC, T. in A. PLETERSKI 1981, Staroslovansko grobišče Dlesc pri Bodeščaj. - *Arh. vest.* 32, 482 ss.
- KNIFIC, T. in A. PLETERSKI 1993, Staroslovanski grobišči v Spodnjih Gorjah in Zasipu. - *Arh. vest.* 44, 235 ss.
- KOCH, U. 2001, *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim*. - Forsch. u. Ber. z. Vor- u. Frühgesch. in Baden-Würt. 60.
- KONRAD, M. 1997, *Das römische Gräberfeld von Bregenz - Brigantium*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 51.
- KOROŠEC, J. 1947, *Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji*. - Celje.
- KOROŠEC, P. 1961, Poskus delitve slovanske materialne kulture na področju Karantanije. - *Zgod. čas.* 15, 157 ss.
- KOROŠEC, P. 1979, *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov*. - Dela 1. razr. SAZU 22/1.
- KOROŠEC, P. 1999, *Nekropola na Pujskem gradu, turnirski prostor. Das Gräberfeld an dem Schloßber von Ptuj. Turnierplatz*. - Ptuj.
- KOSTELNÍKOVÁ, M. 1972 (1973), *Velkomoravský textil v archeologických nálezech na Moravě*. - St. Arch. úst. ČSAV 1/4.
- KOVAČIČ, F. 1926, *Slovenska Štajerska in Prekmurje*. - Ljubljana.
- KURET, N. 1989, *Praznično leto Slovencev. Starosvetne šege in navade od pomladi do zime II*. - Ljubljana.
- LOSERT, H. 1993, *Die Früh- bis Hochmittelalterliche Keramik in Oberfranken 1. Text und Katalog der Fundorte*. - Ztschr. Arch. Mittelalt. Beih. 8.
- LOSERT, H. 1993a, Die slawische Besiedlung Nordostbayerns aus archäologischer Sicht. - V: *Vorträge II. Niederbayerischer Archäologentag*, 207 ss, Deggendorf.
- LOVAG, Z. 1999, *Mittelalterliche Bronzegegenstände des Ungarischen Nationalmuseums*. - Catalogi Musei Nationalis Hungarici, Series Archaeologica III, Budapest.
- MACMULLEN, R. 1997, *Christianity and Paganism in the Fourth to Eighth Centuries*. - New Haven - London.
- MIRNIK PREZELJ, I. 2000, Re-thinking ethnicity in archaeology. - V: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche: Anfänge der slowenischen Ethnogenese*, Situla 39, Razprave 1. razr. SAZU 18, 581 ss.
- NÁDORFI, G. 1996, Das hunnenzeitliche Gräberfeld von Csákvár. - V: *Reitervölker aus dem Osten, Hunnen + Awaren*, 96 ss, Eisenstadt.
- ÓDOR, J. G. 1998, Anjou-kori öntóforma Majsról (Adatok a 13-15. századi viselet történetéhez). Gußform aus der Anjouzeit von Majs (Angaben zur Tracht des 13-15. Jahrhunderts). - *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 123 ss.
- PAHIČ, S. 1967, Naši predniki v zgodnjem srednjem veku. - *Koroški fužinar* 17/4, 22 ss.
- PAHIČ, S. 1968, Najstarejša zgodovina koroške krajine. - V: *720 let Ravne na Koroškem*, 5 ss, Ravne.
- PAHIČ, S. 1969, Antični in staroslovenski grobovi v Brezju pri Zrečah. - *Razprave I. razr. SAZU* 6, 217 ss.
- PAULI, L. 1978, *Der Dürnberg bei Hallein III. Auswertung der Grabfunde*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 18.
- PETRU, S. 1972, *Emonske nekropole (odkrite med leti 1635-1960)*. - Kat. in monogr. 7.
- PLETERSKI, A. 1980, Gradišče pri Goleku - protiturska utrdba s konca 15. stoletja. - *Zgod. čas.* 34, 285 ss.
- PLETERSKI, A. 1983, Časovna izpovednost plastovitosti staroslovanskega grobišča Sedlo na Blejskem gradu (Stratigraphy of the Old-Slavic Cemetery Sedlo na Blejskem gradu as a Source for Datation). - *Arh. vest.* 33, 134 ss.
- PLETERSKI, A. 1986, *Župa Bled. Nastanek, razvoj in prežitki. Die Župa Bled. Entstehung, Entwicklung und Relikte*. - Dela 1. razr. SAZU 30.
- PLETERSKI, A. 1989, Božič naših prednikov. - *Naši razgledi* 38/23, 687 ss.
- PLETERSKI, A. 1990, Staroslovansko grobišče na Sandrovi polici v Predtrgu pri Radovljici. - *Arh. vest.* 41, 465 ss.
- PLETERSKI, A. 1996, Strukture tridelne ideologije v prostoru pri Slovanih. Räumliche Strukturen einer dreiteiligen Ideologie bei den Slawen. - *Zgod. čas.* 50, 163 ss.
- PLETERSKI, A. in M. BELAK 2002, Lončenina z Gradu na Gorenjem Mokronogu in vprašanje prevzema lončarskih znanj. - V: *Zgodnji Slovani. Zgodnjesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp. Die frühen Slawen. Frühmittelalterliche Keramik am Rand der Ostalpen*, 94 ss, Ljubljana.
- RAPUC, B. 1998, Poročilo etnološke skupine. - V: *Mladinski raziskovalni tabor Mislinja 98*, 49ss.
- REINECKE, P. 1899, Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters. - *Mitt. Antr. Ges.* 29 (Neue Folge 19), 35 ss.
- REINECKE, P. 1936, Karolingische Keramik aus dem östlichen Bayern. - *Germania* 20, 198 ss.
- RÉVÉSZ, L. 2000, Hitelesítő ásátás a tuzséri honfoglalás kori temető területén. Nachgrabung im Gebiet des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Tuzsér. - *A nyíregyházi Jósza András múzeum Évkönyve* 42, 7 ss.
- RIHA, E. 1990, *Der römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst*. - Forsch. in Augst 10. RUPRECHTSBERGER, E. M. 1999, *Das spätantike Gräberfeld von Lentia (Linz). Ausgrabung Tiefer Graben/Flügelhofgasse*. - Monogr. Röm.-Germ. Zentmus. 18.
- RUTTKAY, A. 1976, Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. - *Slov. arch.* 24, 245 ss.
- SAGADIN, M. 1981, Smokuč. - *Var. spom.* 23, 279 s.
- SAGADIN, M. 2001, Staroslovansko grobišče na Malem gradu in Kamniku. The Early Slavic cemetery at Mali grad in Kamnik. - *Arh. vest.* 52, 359 ss.
- SAGE, W. 1984, *Das Reihengräberfeld von Altenerding in Oberbayern I*. - Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, Serie A 14, Berlin.
- SALAMON, Á. in L. BARKÓCZI 1971, Bestatungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts. - IV. század végi, V. század eleji temetkezések Csákváron. - *Alba Regia* 11, 35 ss.
- SALAMON, Á. in L. BARKÓCZI 1978-1979, Archäologische Angaben zur spätromischen Periodisation Pannoniens (376-476). - *Mitt. Arch. Inst. UAW* 8-9, 75 ss.
- SCHLEGEL, O. 2000, *Germanen im Quadrat. Die Neckarsweben im Gebiet von Mannheim, Ladenburg und Heidelberg während der frühen römischen Kaiserzeit*. - Internationale Archäologie 34, Raaden/Westfalen.
- SCHMID, W. 1912a, Bericht über im Jahre 1911 durchgeführte Grabungen. - *Mitt. Anthr. Ges.* 42, 151 ss.
- [SCHMID, W.] 1912b, B. Prähistorische Sammlung, Antiken- und Münzenkabinett. I. Sammelfunde aus prähistorischer, römischer und jüngerer Zeit. - *Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseums Joanneum* 100, 43 ss.
- SCHMID, W. 1924, Die Ringwälle des Bachergebietes. Zweiter

- Teil. - *Mitt. Prähist. Komm.* 2 (številka je izhajala v več zvezkih in bila zaključena šele 1937), 365 ss.
- SCHMID, W. 1925, Südsteiermark im Altertum. - V: *Südsteiermark. Ein Gedenkbuch*, 1 ss, Graz.
- SCHWARZ, K. 1975, *Das spätmärovingerzeitliche Grab des heiligen Bischofs Erhard im Niedermünster zu Regensburg*. - Monogr. Röm.-Germ. Zentmus. 1,2, Teil 2, 129 ss.
- SKUK, J. 1997, Zgodovina župnije Slovenj Gradec II. Cerkvena uprava v Mislinjski dolini - zgodovina pražupnije, župnij in podružničnih cerkva. - *Koroški zbornik* 2, 9 ss.
- SOMMER, M. 1984, *Die Gürtel und Gürtelbeschlüge des 4. und 5. Jahrhunderts im römischen Reich*. - Bonner Hef. z. Vorgesch. 22.
- SPIONG, S. 2000, *Fibeln und Gewandnadeln des 8. bis 12. Jahrhunderts in Zentraleuropa. Eine archäologische Betrachtung ausgewählter Kleidungsbestandteile als Indikatoren menschlicher Identität*. - Ztschr. Arch. Mittelalt. Beih. 12.
- STEIN, F. 1967, *Adelsgräber des Achten Jahrhunderts in Deutschland*. - Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Ser. A 9, Berlin.
- STEUER, H. 2000, Hufeisen. - V: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 15, 192 ss.
- STRMČNIK-GULIČ, M. 1981, Antično grobišče v Starem trgu pri Slovenj Gradcu. - *Arh. vest.* 32, 348 ss.
- STRMČNIK GULIČ, M. 1993, Pregled pomembnih arheoloških odkritij na območju Slovenj Gradca. - *Čas. zgod. narod.* 64 (Nova vrsta 29), 10 ss.
- STRMČNIK-GULIČ, M. 1994, *Sv. Jurij. Zakladnica podatkov*. - Slovenj Gradec.
- STROH, A. 1954: *Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz*. Materialh. z. bay. Vorgesch. 4.
- SVOBODA, B. 1965, *Čechy v době stěhování národů*. - Mon. Arch. 13.
- SZAMEIT, E. 1994, Zu Funden des 8. Jahrhunderts aus Kärnten. K najdbam 8. stoletja na Koroškem. - *Acta Histriae* 2, 79 ss.
- TERŽAN, B. 1974, Halšatske gomile iz Brusnic na Dolenjskem. - V: *Varia Archaeologica*, Pos. muz. Brež. 1, 31 ss.
- TERŽAN, B. 1983, Das Pohorje - ein vorgeschichtliches Erzrevier? Pohorje - prazgodovinski rudarski revir? - *Arh. vest.* 34, 51 ss.
- TERŽAN, B. 1989, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem. The Early Iron Age in Slovenian Styria*. - Kat. in monogr. 25.
- TOLDT, C. 1912, Die Schädelformen in den österreichischen Wohngebieten der Altslawen - einst und jetzt. - *Mitt. Anthr. Ges.* 42, 247 ss.
- TOVORNIK, V. 1985, Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. - *Arch. Austr.* 69, 165 ss.
- TOVORNIK, V. 1985a, Die Gräberfeld von Micheldorf-Kremsdorf Oberösterreich. - V: *Die Bayern und ihre Nachbarn* 2, Denkschr. Phil.-hist. Kl. Österr. Akad. Wiss. 180, Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 9, 213 ss.
- TOVORNIK, V. 1986, Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. - *Arch. Austr.* 70, 413 ss.
- VALIČ, A. 1962-1963, Staroslovansko grobišče v Smokuču pri Žirovnici in Srednjem Bitnju pri Kranju. Altslawisches Gräberfeld in Smokuč bei Žirovnica und in Srednje Bitnje bei Kranj. - *Arh. vest.* 13-14, 565 ss.
- VALIČ, A. 1964, *Staroslovansko grobišče na Blejskem gradu*. - Situla 7, Ljubljana.
- VALIČ, A. 1982, Smokuč. - *Var. spom.* 24, 195 s.
- WACHOWSKI, K. 1986-1987, Merowingische und karolingische Sporen auf dem Kontinent. - *Ztschr. Arch. Mittelalt.* 14-15, 49 ss.
- WIECHMANN, R. 1996, *Edelmetalldepots der Wikingerzeit in Schleswig-Holstein*. - Offa-Bücher 77, Neumünster.
- WEIDEMANN, M. 1982, *Kulturgeschichte der Merowingerzeit nach den Werken Gregors von Tours*. - Monogr. Röm.-Germ. Zentmus. 3,2.
- WOLFRAM, H. 2000, Die undeutsche Herkunft des Wortes "deutsch". Nenemški izvor besede "deutsch". - V: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogeneze*, Situla 39, Razpr. 1. razr. SAZU 18, 41 ss.

Die Gräber von Puščava oberhalb von Stari trg bei Slovenj Gradec

Zusammenfassung

Pučava bildet den zentralen Teil des Burgberghügelkamms oberhalb von Stari trg bei Slovenj Gradec in Nordostslowenien. Im Jahre 1911 gruben dort Dr. Hans Winkler und Dr. Walter Schmid 136 spätantike und frühmittelalterliche Gräber aus und im Jahre 1995 Saša Djura Jelenko noch zwei (Abb. 2). Der Fundort wurde noch nicht vollständig erforscht. Die originale Dokumentation zu den Grabungen wird in den Landesmuseen in Graz und Klagenfurt aufbewahrt, die Funde befinden sich dagegen im Regionalmuseum von Koroška in Slovenj Gradec und vor allem im Steiermärkischen Landesmuseum Joanneum in Graz. Der alte Plan des Gräberfeldes (Abb. 3) erwies sich bei genauer Überprüfung der Angaben und beim Vergleich mit anderen Plänen (Abb. 1; 4; 5; 6) als lückenhaft und zum Teil als falsch, deswegen musste ein neuer angefertigt werden (Abb. 7).

Im Beitrag werden einleitend die schriftlichen Quellen, die zur Anfertigung des Katalogs und des Gräberfeldplans benutzt wurden, vorgestellt und überprüft. Im Folgenden werden die Fehler bei den Grabzusammenhängen, zu denen es bei der Inventarisierung des Materials im Museum gekommen war, behoben. Daran schließen die Forschungsgeschichte und

eine exakte Überprüfung der Möglichkeit an, ob auf Puščava auch vorgeschichtliche Gräber entdeckt wurden. Da in den Gräbern 5 und 8 keine Gegenstände vorhanden sind, die nur für die jüngere Eisenzeit charakteristisch wären, und es damals im besagten Gebiet Sloweniens keine Körpergräber gibt, kann man alle entdeckten Gräber der Spätantike und dem frühen Mittelalter zuschreiben. Die mutmaßlichen Brandgräber E und F (Schmid 1924, 372 f) erwiesen sich bei der Durchsicht des Materials im Museumsdepot als mittelalterliche oder sogar neuzeitliche Vorratsgruben.

Wir setzen uns auch mit der These von Karl Dinklage auseinander wonach die Gefäße aus den Gräbern 6 und 16 (Taf. 1: 5; Taf. 3: 2) bajuwarischen Ursprungs seien (Dinklage 1941, 78 f und Abb. 81-83). Es wurde festgestellt, dass der Topf aus dem Grab 6 nur eine lokale Nachahmung des Gefäßes aus dem Grab 16 ist. Letzteres stammt mit großer Wahrscheinlichkeit aus der Gegend des Altmühltals in Bayern, wo damals Slawen und Bajuwaren nebeneinander lebten (eingehend: Pleterski A. 2002, *Sclavinia und Germania - Brezefibeln und Töpfe*. - In: (Hrsg.: Ingolf Ericsson, Hans Losert) Festschrift Sage, Bamberg, im Druck).

KLEINFUNDE – ZEIT

Vorgeschichte

Es wurde angeführt, dass die ostalpine Tierkopffibel (*Taf. 5: 29*) zuverlässig junghallstattzeitlich ist, der bandartige Gegenstand (*Taf. 6: 30*) soll indes eine frühlatènezeitliche Bandfibel sein (Teržan 1989, 370). Letztere bestimmte die Autorin vielleicht deshalb so, weil die Nadelrast kurz ist, im übrigen handelt es sich um ein Unikat. Es scheint eine Art Halbfabrikat zu sein. Ihm ähnelt noch ein kleineres Fragment (*Taf. 6: 31*). Vorgeschichtlich könnten auch die Fragmente der gerippten Ringe eines Gürtelbeschlags sein. Ähnliche kommen beispielsweise in der Nähe von Boštanj auf Klanec, Ravne und in Kosmatec bei Preska vor. M. Guštin datiert das Begleitmaterial in das 6. Jh. v. u. Z.w. (Guštin 1974, 94, T. 3: 26; T. 4: 19; T. 13: 5). Grab 1 vom Grabhügel XXI in Brusnice in Dolenjska mit ähnlichen, aber nur einseitig gerippten Gürtelringen stellt B. Teržan in die erste Hälfte des 5. Jh. v. u. Z.w. (Teržan 1974, 45, T. 18: 6, 8). Dass auch die Spinnwirtel (*Taf. 6: 20-22*) und der Schleifstein (*Taf. 6: 17*) vorgeschichtlich sind, ist möglich, aber nicht zwingend, weil es sich um zeitlich nicht signifikante Gegenstände handelt. Da es in Puščava höchstwahrscheinlich keine vorgeschichtlichen Gräber gab, gehören die vorgeschichtlichen Funde zu den Siedlungsresten am Ort des Gräberfeldes (*Abb. 3: I, II*), die Schmid entdeckte.

Römerzeit

Ein Gefäßfragment (*Taf. 6: 24*) ist vielleicht aus römischer Zeit. Ein sehr ähnlich hergestelltes und verziertes Fragment wurde in Grab W8/1977 auf dem Gräberfeld von Colatio entdeckt (Strmčnik-Gulič 1981, T. 12: 2).

Das Randfragment eines Glasgefäßes (*Taf. 5: 1*) entspricht den Rändern der römerzeitlichen Glasurnen, wie sie beispielsweise in den Gräbern von Emona gefunden wurden (Petru 1972, T. L: 19d; T. LVIII: 3; T. LXV: 11; T. CXV: 2; T. CXVI: 12). Solche Ränder haben spätantike Glasgefäße nicht. Deshalb stammt das Fragment höchstwahrscheinlich nicht von Puščava, sondern es wurde unter den Resten des antiken Colatio entdeckt, das ebenfalls 1911 von Hans Winkler erforscht wurde.

Spätantike

Der Glasbecher von Puščava aus Grab 26 (*Taf. 1: 9*) gehört nach Form und Gefäßwanddicke zum Formtyp 37b nach Barkóczy's Klassifikation und damit zu dessen fünfter Zeitgruppe, die um 380 beginnt und bis in die erste Hälfte des 5. Jh. reicht (Barkóczy 1988, 25; 74 ff.). Für die Zeit vom 5. bis zum 10. Jh. ergänzte Barkóczy's Werk A. Kiss. Die halbrunden Becher bestimmte er als Typ a, sie treten vom Ende des 4. bis zum Beginn des 6. Jh. auf (Kiss 1997-1998).

Die Herstellung verbindet die Tongefäße aus den Gräbern 3, 11, 38, 66, 73 und 87. Alle wurden auf einer rotierenden Unterlage aus ähnlichem Ton modelliert, mit einer Schnur von der Unterlage getrennt und ähnlich gebrannt. So erscheinen sie als Produkte der selben Werkstätte.

Die Töpfchen aus den Gräbern 66 (*Taf. 3: 14*), 73 (*Taf. 4: 9*) und 86 (*Taf. 4: 7*) kann man dem Formtyp 1, wie ihn kürzlich S. Ciglencéki definierte, zuordnen. Charakteristisch hierfür sind die ganz kurzen und kaum ausladenden Ränder ohne Hals. Er tritt Ende des 4. Jh. und in der ersten Hälfte des 5. Jh. auf (Ciglencéki 2000, 63 und 139). Vor allem das Fragment mit Wellenlinienmuster aus Grab 86 hat sehr gute Parallelen auf dem Ančnikovo gradišče bei Jurišna vas und auf dem Kuzelin (Ciglencéki 2000, Abb. 97: 2; Abb. 99: 2, 3). Die Schüssel (*Taf. 3: 10*) aus Grab 38 erinnert der Form

nach extrem vereinfacht an die Schüsseln aus der ersten Hälfte des 4. Jh. (vgl.: Keller 1971, 115 f; Abb. 31: 8,11). Eine sehr ähnliche Schüssel wurde auf der Brinjeva gora gefunden (Ciglencéki 2000, Abb. 96: 7). Nicht nur die Herstellung, sondern sogar auch die gleiche Breite der Schnur, mit der sie von der Unterlage abgeschnitten wurde, stellt die Schüssel aus Grab 38 in dieselbe Zeit wie das Töpfchen aus Grab 73 (*Taf. 4: 9*). Vielleicht sind beide Gefäße das Werk der selben Person aus etwa der selben Zeit. Das Töpfchen von Puščava aus Grab 87 (*Taf. 4: 10*) hat ein Vergleichsstück, das in Csákvár zufällig gefunden wurde (Salamon, Barkóczy 1971, Abb. 13: 6); jenes aus Grab 3 (*Taf. 1: 1*) dagegen in Grab 14 in Csákvár (Salamon, Barkóczy 1971, Abb. 13: 10).

Die zeitliche Beziehung von Grab 86 mit der Gräbergruppe 3, 11, 38, 66, 73 und 87 deutet auch die Nachbarschaft der Gräber 86 und 87 an. Beide sind gleich ausgerichtet, beide Bestatteten haben überkreuzte Hände, sie liegen parallel nebeneinander. Im ersten Grab liegt ein Mann, im zweiten eine Frau, was alles dafür spricht, dass die Verstorbenen einst Mann und Frau gewesen waren. Die herzförmige Riemenzunge aus Grab 73 bestätigt die Datierung der Gruppe in die erste Hälfte des 5. Jh. Die stark stilisierten Köpfe der Armringe aus Grab 11 würden eine solche Datierung bestätigen.

Den kleinen Krug aus Grab 11 (*Taf. 2: 9*) kann man mit ähnlichen aus den Gräbern 16 (Ruprechtsberger 1999, Abb. 64: 2) und 33 (Ruprechtsberger 1999, Abb. 82: 1) im Tiefen Graben/Flügelhofgasse in Linz vergleichen. Nach Ruprechtsberger handelt es sich um eine Form, die sich nur auf Pannonien und Noricum ripense beschränkt. Das Gleiche gilt für die Verbreitung der Töpfchen aus den Linzer Gräbern 1938/4 (Ruprechtsberger 1999, Abb. 40) und 23 (Ruprechtsberger 1999, Abb. 73: 1), die dem von Puščava aus Grab 3 ähneln (*Taf. 1: 1*; Ruprechtsberger 1999, 58). Im Linzer Grab 16 befindet sich eine Münze aus der Zeit von 348-350. Nach Ruprechtsbergers Ansicht könnte das Grab noch aus dem frühen 5. Jh. stammen (Ruprechtsberger 1999, 62). Ein kleiner Krug, der dem von Puščava (*Taf. 2: 9*) ähnlich sieht, befindet sich im Grab 33 in Csákvár (Salamon, Barkóczy 1971, Abb. 14: 3).

Armringe mit Tierköpfen sind in der Spätantike sehr verbreitet. In Puščava stellen sie den häufigsten Schmuck dar (*Taf. 2: 5-7, Taf. 3: 4-7, 11; Taf. 4: 39*). Sie kommen in den Gräbern 11, 29, 42 und 127 vor. Als extrem geometrisierte Form kann man auch den Armring aus Grab 112 (*Taf. 4: 38*) dazuzählen. Die beiden Armringe aus Grab 29 (*Taf. 3: 6,7*) haben eine Parallele im Linzer Grab 35, was allerdings erst anhand der Fotografie zu ersehen ist, weil die Zeichnung schlecht ist. Alle Armringe datiert Ruprechtsberger einheitlich in die Zeit nach 340 bis zum frühen 5. Jh. (Ruprechtsberger 1999, 45, Taf. 22: 4; Abb. 84: 2). Die beiden anderen Armringe aus Grab 29 (*Taf. 3: 4,5*) ähneln jenem aus Grab 13 in Csákvár (Salamon, Barkóczy 1971, Taf. XX: 5; Taf. XXI: 4). Die Autoren datieren das Gräberfeld Csákvár an das Ende des 4. Jh. und in das erste Viertel des 5. Jh. (Salamon, Barkóczy 1971, 74 f), allerdings halten sie auch spätere Bestattungen für möglich (Salamon, Barkóczy 1978-1979, 78). Die Zahl der erforschten Gräber beträgt dort heute schon an die 2000, sie stammen aus dem gesamten 4. Jh. und reichen wenigstens noch in die zweite Hälfte des 5. Jh. (Nádorfi 1996).

Zwei goldene Armringe mit Schlangenköpfen wurden in Cibakháza in Ungarn gefunden. É. Garam setzt sie in das letzte Drittel des 7. Jh. (Garam 2000, 72 f). Immer wieder kommen sie auch viel später vor, z. B. in Vukovar-Lijevo bara noch in der zweiten Hälfte des 10. und in der ersten Hälfte des 11. Jh. (Demo 1996, 52, 57). Die Herstellung so geformter Armringe überlebte also die Spätantike.

Ebenso sind in der Spätantike verschiedene Bandarmringe häufig. Solche mit vernieteten Enden kommen beispielsweise in Csákvár in den Gräbern 61 und 71 vor (Salamon, Barkóczy 1971, Abb. 10: 11-13; Abb. 11: 21). Der Bandarmring aus

Grab 11 von Puščava (*Taf.* 2: 8) hat einige interessante Vergleichsstücke (*Abb.* 8). Das erste ist ein Armring mit rhombischem Dekor, er wurde in Norditalien im Fundort Rasa di Velate in Grab I20 entdeckt. Seine Enden sind konisch, das eine hat ein Loch und das andere ein Häkchen. Im Grab lag noch ein anderer Armring, der allerdings einen kleinen Tierkopf aufweist. Das Grab datiert die Verfasserin annähernd in das 4. und 5. Jh. (Agostoni 1994-1999, 321). In den Gräbern lagen zahlreiche Münzen, wovon die jüngste in der Zeit von 425 bis 435 geprägt wurde (Chiaravalle 1994-1999, 377). Der zweite ist ein Armring mit gerade abgeschnittenen Enden aus Grab 206 auf Pristava bei Bled, in dem sich auch ein Körbchenohrring und das Fragment einer latènezeitlichen Gürtelschnalle befanden. Das Grab ordnet T. Knific in die zweite Gräbergruppe (Knific 1983, 21 f). Hinsichtlich der Mosaikperlen ist die Gruppe nicht vor die zweite Hälfte des 6. Jh. zu stellen. Am ähnlichsten sieht dem Armring von Puščava einer von Smokuč, der eine übereinstimmende Verzierung hat und desgleichen mit Nieten verschlossen ist, ein Unterschied besteht nur im spitzen Ende. Er wurde unter den Resten eines zerstörten Grabes gefunden. Alle Gräber in der Nachbarschaft sind slawenzeitlich (Valič 1962-1963; Sagadin 1981; Valič 1982). Valič schreibt dem Grab irrtümlicherweise auch einen Ring zu. Das wirft die Frage auf, wie lange solche Armringe in Gebrauch waren oder ob es auch in Smokuč ein gemeinsames Gräberfeld von Walchen und Slawen gibt.

Den gleichen Schnallenbügel wie die Schnalle aus Grab 17 (*Taf.* 1: 7) haben die Schnallen in den Linzer Gräbern 12 und 19. Die Schnalle aus Grab 19 datiert Ruprechtsberger auf Grund der Vergesellschaftung mit einem Glasbecher in die Zeit um 380-430 (Ruprechtsberger 1999, 39, *Abb.* 104: 2; *Abb.* 106: 2). Grab 74 (*Taf.* 4: 13) mit einfacher Eisenschnalle hat Parallelen in den Linzer Gräbern 29 und 30 sowie im Grab 4 vom Fundort Linz-Zizlau II (Ruprechtsberger 1999, *Abb.* 79; *Abb.* 80: 1,2; *Abb.* 93: 1). Solche einfachen ovalen Eisengürtelschnallen sind zeitlich nicht kennzeichnend. Wenn die Erweiterung des Dorns an der Befestigungsstelle absichtlich ist, dann könnte es sich um eine einfache Schnalle mit Keulendorn handeln. Diese Art von Schnallen ist für die zweite Hälfte des 5. Jh. und das erste Drittel des 6. Jh. charakteristisch (Koch 2001, *Abb.* 19-21). Dass es sich in der Tat um eine spätantike Schnalle handelt, bestätigt auch ihre Lage im Grab neben dem linken Fuß der bestatteten Person. Es handelt sich also um die echte Beigabe eines Gegenstandes und nicht um eine Trachtlage in Verwendungslage. Dies ist für die spätantiken Gürtelgarnituren typisch, die man häufig zu den Füßen legte (Ruprechtsberger 1999, 25). Eine solche Lage hat auch die Schnalle aus Grab 70 (*Taf.* 4: 2). Sie unterscheidet sich von den Schnallen des 4. Jh. und der ersten Hälfte des 5. Jh. (vgl.: Sommer 1984). Schmal-ovale, relativ dicke Bügel treten erst in der zweiten Hälfte des 5. Jh. auf und bleiben dann längere Zeit in Verwendung (Koch 2001, *Abb.* 18-23). Die Gürtelschnalle (*Taf.* 1: 4) aus Grab 4 stimmt ihrer Form nach vollkommen mit ähnlichen aus der Spätantike überein (z. B.: Sommer 1984, *Taf.* 72: 5). Die verjüngte Befestigungsstelle zeugt von einem Beschlag, der aber nicht erhalten ist. Ob den Bügel an der Befestigungsstelle Tierköpfe abschlossen, ist möglich, aber infolge des Rostes überhaupt nicht ersichtlich. Die Schnallen aus den Gräbern 4 und 17 wurden auf dem Brustkorb gefunden, was den Zeitunterschied zu den Schnallen aus den Gräbern 70 und 74 bestätigen könnte.

Zu einem Gürtelbeschlag gehört auch eine herzförmige Riemenzunge aus Grab 73 (*Taf.* 4: 8). Nach M. Sommers Analyse treten so geformte Riemenzungen vor allem im Gebiet des römischen Kaiserreiches von Gallien bis Pannonien auf. Zeitlich stellt er sie in seine Gruppe 1 der Gürtelgarnituren, die es im Donauraum in der Zeit von 290 bis 400 gegeben haben sollte (Sommer 1984, 49 ff). Die Riemenzunge von

Pučava unterscheidet sich von Sommers Exemplaren durch die Form, die sich von der anfänglichen schon ziemlich weit entfernt hat. Sie ähnelt eher der herzförmigen Riemenzunge aus Grab 849 von Bregenz, die in das erste Drittel des 5. Jh. datiert wird (Konrad 1997, 52 f). Deshalb ist die Datierung der Riemenzunge von Puščava in die erste Hälfte des 5. Jh. wahrscheinlicher.

Schlüsselfingerringe sollen für die erste Hälfte des 3. Jh. charakteristisch gewesen sein (Riha 1990, 39 ff). Jener von Puščava aus Grab 4 (*Taf.* 1: 3) ist anders konzipiert, und es war nicht möglich ein Vergleichsstück dafür zu finden. Dem Begleitmaterial nach sind auch zwei Messer (*Taf.* 1: 2; *Taf.* 3: 8) sowie ein Eisen- und Bronzefragment aus Grab 74 (*Taf.* 4: 11,12) spätantik.

Unter den Streufunden befindet sich auch ein Reif aus dünnem Draht, wo ein – heute beschädigtes – Ende zurückgebogen und um den Bügel gewunden war (*Taf.* 5: 37). Solche Reifen kommen in Slowenien in slawenzeitlichen Gräbern nicht vor, sie sind aber in den vorangehenden Jahrhunderten häufig. Auf Pristava bei Bled wurde ein ähnlicher in Grab 249 zusammen mit einem Würfeloohring entdeckt (Knific 1983, *Taf.* 17: 5). Deswegen ist die Wahrscheinlichkeit, dass das Exemplar von Puščava aus einem der Gräber des älteren Teils des Gräberfeldes stammt, ziemlich groß.

Eine vierkantige Spitze (*Taf.* 5: 16) ist zeitlich nicht kennzeichnend. Weil aber ähnliche aus dem Frühmittelalter in Slowenien nicht bekannt sind, könnte sie in Puščava aus der Römerzeit (vgl.: Erdmann 1982) oder aus dem Mittelalter (Ruttkey 1976, *Abb.* 36: VIa; 302 ff) herrühren.

Vor das 8. Jh. könnte man auch das Randfragment (*Taf.* 6: 29) datieren, wozu es eine Parallele auf dem Rifnik gibt (Ciglencečki 2000, *Abb.* 83: 8), und ein Randfragment aus Grab 138 (*Taf.* 5: 9), das mit einem stark umgebogenen Hals zum spätantiken Formtyp 3 nach Ciglencečki (2000, 65, *Abb.* 78: 39) gehört.

Höchstwahrscheinlich spätantik ist auch das Material aus den Gräbern 5 (*Taf.* 6: 10,10a) und 8 (*Taf.* 2: 1-4).

Frühmittelalter

Bezogen auf die Herstellung auf einer nicht rotierenden Unterlage, die Nachdrehung auf einer langsam rotierenden handgetriebenen Töpferscheibe und die verwendeten Formen und Ornamente bilden die frühmittelalterlichen Gefäße aus den Gräbern 28 (*Taf.* 2: 10), 16 (*Taf.* 3: 3), 44 (*Taf.* 3: 12) und 71 (*Taf.* 4: 5,6) eine relativ einheitliche Gruppe. Deswegen kann man sie wie die ansonsten anders geformten Gefäße aus den Gräbern 6 und 16 (siehe oben) ins 8. Jh. stellen. In die selbe Zeit würde im Hinblick auf die Verzierung und die Faktur auch ein Fragment außerhalb des Grabes gehören (*Taf.* 6: 25). Wegen der Modellierung des Randes auf einer schneller rotierenden Töpferscheibe sind die Fragmente bei Grab 70 (*Taf.* 4: 1,3,4) eben etwas jünger, sie stammen höchstwahrscheinlich aus dem 9. oder 10. Jh. Älter erscheint das kleine Gefäß aus Grab 33 (*Taf.* 3: 9), das im Ganzen auf nicht rotierender Unterlage hergestellt wurde. Der Ton ist mit sehr grobem Sand gemagert. Ähnliche kugelförmige Gefäße mit senkrechtem Hals und kaum ausladendem Rand kommen in frühslawischer Zeit in der Slowakei vor, z. B. in Nitra-Mikov dvor, Objekt 16/61, Objekt 197, Komjatice-Blatnica, S 3/6 (Fusek 1994, *Tab.* XVIII: 6; *Tab.* XXXVIII: 13, 16; *Tab.* XLIV: 7). Als oberste Zeitgrenze stellt Fusek spätestens den Beginn des 8. Jh. fest (Fusek 1994, 91 ff). Deshalb könnte man auch das Töpfchen von Puščava aus Grab 33 schwerlich in eine jüngere Zeit datieren, es könnte sogar etwas älter sein. Die Möglichkeit einer älteren Zeitstellung bietet auch ein Fragment außerhalb der Gräber (*Taf.* 6: 28), das auf die selbe Weise hergestellt wurde wie das Töpfchen aus Grab 33. Es hat aber

einen vollständig geraden Hals und fast keinen Rand, womit es als sog. Prager Typus slawenzeitlicher Gefäße erscheint. Das Fragment könnte sogar schon im 7. Jh. nach Puščava gelangt sein. Zeitlich früh anzusetzen ist auch das Fragment (*Taf. 6: 26*), das auf einer langsam rotierenden handgetriebenen Töpferscheibe hergestellt wurde. Die Oberfläche ist ganz horizontal in Kammstrichtechnik und darüber mit einem Wellenlinienband verziert. Dies stellt es in die technologische Übergangsgruppe, als auf die alte Gefäßherstellung der Walchen schon die Töpferei der neuangesiedelten Slawen Einfluss nimmt (vgl.: Pleterski, Belak 2002).

Die Sporen aus Grab 43 unterscheiden sich nur durch die Dornform, wobei es sich bei dem einfacheren (*Taf. 3: 15*) offensichtlich um einen Ersatz eines älteren Dorns handelt, der eben jenem am Sporenpaar (*Taf. 3: 16*) gleich. An der Unterseite des Bügels sind nämlich noch Spuren einer sekundären Dornbefestigung zu erkennen. Ein Sporn mit ähnlich geformten Enden zur Befestigung des Riemens wurde auch auf dem nahe gelegenen Hemmaberg/Rozalija in Kärnten gefunden. Datiert wird er an das Ende des 8. Jh. Der Querschnitt seines Bügels ist jedoch dreieckig, der Dorn ist etwas länger und hat einen rundlichen Querschnitt (Szameit 1994, 86, T. 4: 3). Er erscheint als einfachere Nachahmung desjenigen von Puščava, weswegen er wahrscheinlich etwas jünger ist. Davon würde auch ein längerer Dorn zeugen, der im Laufe dieser Zeit immer länger wurde. In einem sehr detaillierten Klassifikationssystem frühmittelalterlicher Sporen von K. Wachowski ist keine völlig entsprechende Form für die Exemplare von Puščava zu finden. Im Groben könnte man sie aufgrund der Spornplatte dem Typ VII zuschreiben, den Wachowski in die Zeit ab der zweiten Hälfte des 8. Jh. datiert (Wachowski 1986-1987, 62 ff, Abb. 5). Angesichts seiner Klassifikation der Dornlänge fällt der Sporn von Puščava mit der originalen Dornlänge von 16 mm zur Gruppe der kürzesten und damit zuverlässig ins 8. Jh. (Wachowski 1986-1987, 52, Abb. 7). Also wäre die Zeit der Sporen von Puščava spätestens die zweite Hälfte des 8. Jh. Genau wie die Spornplatte ist auch der Riemenschieber geformt (*Taf. 3: 18*), der so mit beiden Sporenriemennallen (*Taf. 3: 17,19*) und den Sporen eine Gebrauchsgarnitur bildet: die Sporen und die Riemengarnitur.

Die Formen der Feuersteine, die sich im 6. und 7. Jh. relativ schnell veränderten, stabilisierten sich im 8. Jh. (vgl.: Stein 1967, T. 2: 10; T. 48: 8; Knific, Pleterski 1981, Taf. 14:1; Tovornik 1985a, Taf. 3: 1-3, Taf. 9: 5). Zu einer solchen Form gehört der Feuerstein aus Grab 17 (*Taf. 1: 6*). Die oberste Zeitgrenze so geformter Feuersteine ist noch nicht erforscht. Dem 8. Jh. kann man auch die beiden Messer (*Taf. 1: 8; Taf. 5: 21*) mit einem Rücken, der zur Spitze abgknickt ist, zuschreiben. Auf dem Sedlo auf Blejski grad kommen solche nur in der ältesten Gräberschicht vor, dann werden sie durch andere Formen ersetzt (Pleterski 1983). Aus demselben Jahrhundert stammt auch die Gürtelschnalle (*Taf. 2: 11*) mit D-Bügel und bandartigem Beschlag mit zwei Nieten (vgl.: Stein 1967, T. 17: 25; T. 48: 3; Knific, Pleterski 1981, T. 14: 2,3). Der Riemenhalter (*Taf. 2: 12*), der daneben liegt, ist ähnlich gerippt wie jener bei den Sporen (siehe oben).

Die gerippte zylinderförmige Perle aus Grab 49 (*Taf. 3: 13*) ist eine sehr seltene Form. Runde gerippte Perlen kommen relativ häufig vor und sind zeitlich nicht kennzeichnend. Beliebte sind sie vor allem in der Spätantike, sie wurden in dieser Zeit jedoch aus Glaspaste hergestellt und sind deshalb weder durchsichtig noch durchscheinend. Durchsichtiges bläschenhaltiges Glas mit grubenartiger Oberfläche war dagegen bei den ostalpinen Perlen des 8. Jh. häufig gewesen (z. B.: Knific, Pleterski 1993, 244 f; Abb. 17), bevor den Markt in der zweiten Hälfte des 8. Jh. Perlen aus dem Nahen Osten überfluteten (vgl.: Callmer 1996, 64). Deswegen ist wenigstens als späteste Zeit der Produktion der Perle von Puščava die erste Hälfte

des 8. Jh. wahrscheinlicher. Auch die drei blauen Glasperlen mit Augen aus Grab 62 stammen eher aus der zweiten Hälfte des 8. Jh. als aus der Spätantike. In den spätantiken Gräbern, wie z. B. Brigantia, kommen Glasperlen relativ häufig vor, in keinem Körpergrab gab es jedoch blaue Perlen mit Augen (Konrad 1997, 72 ff; Tafel: 86-91). In der zweiten Hälfte des 8. Jh. werden die blauen Mosaikperlen zu einem in ganz Europa begehrten Schmuck (Andrae 1973).

Zur älteren Schmuckgruppe gehören die Kopfschmuckringe aus dünnem Draht, die mit Schlaufe und Häkchen zusammengehalten werden und Anhänger aus Kettchen und/oder Blechperlen haben (*Taf. 3: 1; Taf. 5: 26,27,34-36,38; Taf. 6: 3,4*). P. Korošec stellt sie ungefähr in das 7. und 8. Jh. (Korošec 1961). Das relative Alter bezeugte auch die Raumanalyse des Gräberfeldes Pristava bei Bled (Knific 1974), desgleichen die stratigrafische Analyse des Gräberfeldes Sedlo auf dem Blejski grad. Letztere bestätigte, dass man zu Beginn des 9. Jh. aufhörte, den Bestatteten solche Gegenstände beizugeben (Pleterski 1983). Die angeführten Gegenstände von Puščava kann man folglich rahmenhaft ins 8. Jh. datieren. Jünger sind die Kopfschmuckringe – vielleicht steckten sie die Frauen auch in Haarzöpfe, in den Gräbern 94, 104 und 110 wurden sie im Brustbereich gefunden – aus dickerem Draht: mit breit gehämmertem S-Schlaufe (*Taf. 4: 20,21,25,27,35,36*), mit gerade abgeschlossenen Enden (*Taf. 4: 14-16,23,29,30?*; *Taf. 5: 4*) oder mit Knöpfchenenden (*Taf. 4: 18,19,28,33,34; Taf. 6: 1, 2,5-8*). Zusammen mit diesen Gegenständen kommen auch Fingerringe (*Taf. 4: 17,22,24,26,32,37; Taf. 5: 3,5; Taf. 6: 10,12*) und eine Fibel (*Taf. 4: 31*) vor. Solche Gegenstände findet man im 9. Jh. in der zweiten und dritten Gräberschicht auf dem Sedlo auf Blejski grad (Pleterski 1983). Ebenfalls dort gefundene gehämmerte Halbmondohrringe stammen aus der selben Zeit wie jener auf Puščava aus Grab 96 (*Taf. 5: 2*) vorliegt. Auf jeden Fall gehören auch die Fingerringfragmente (*Taf. 6: 9,11,13,14*) in das frühe Mittelalter gestellt. Allerdings gibt es auf Puščava keinen Schmuck, wie er in der jüngsten Schicht aus der ersten Hälfte des 10. Jh. auf dem Sedlo auf Blejski grad vorkommt: Kopfschmuckringe aus dickem Draht mit mehrfachen Knöpfchen an den Enden (Pleterski 1983). Das deutet darauf hin, dass man in Puščava um 900 mit den Bestattungen aufhörte.

Unter den Streufunden findet man auch eine Blechfibel mit erhöhtem Mittelteil (*Taf. 5: 25*). Erst unlängst stellte S. Spiong einen Überblick über solche Fibeln auf. In Bezug auf Herstellung und Dekor teilt er sie in mehrere Gruppen. Weil in der Tat die Grenze zwischen dem Vierblatt- und dem Rosettenmotiv unklar ist, scheint es sinnvoller zu sein, diese beiden Gruppen, wozu auch das Exemplar von Puščava gehört, als Einheit zu behandeln. Die von Spiong angeführten Fundorte liegen alle im Ostalpenraum, in Westerland auf Sylt und in Skandinavien (Spiong 2000, 72 und 217 f). Er datiert sie in die zweite Hälfte des 10. und in die erste Hälfte des 11. Jh. Scheinbar bestätigen eine solche Datierung auch die Hortfunde aus Skandinavien. P. Korošec stellt sie in eine zum Teil jüngere Übergangsgruppe ihrer Schmuckklassifikation, was dem Ende des 8. und dem 9. Jh. entspräche (vgl.: Korošec 1961, Tab. II: 6,8; Tab. V: 10). Dass sie nicht zum jüngsten, südwestlichen Teil des Gräberfeldes gehören, bewies auch die Lage auf Pristava bei Bled (Knific 1974, Plan III). Warum stammen dann ähnliche Gegenstände in den skandinavischen Hortfunden vom Ende des 10. und aus dem 11. Jh.? Einer der möglichen Gründe könnte die unterschiedlich lange Verwendungsdauer in den verschiedenen Ländern sein. Wahrscheinlich liegt auch ein methodologisches Missverständnis vor. Es erhebt sich nämlich die prinzipielle Frage, ob das Vergrabungsdatum des Hortes auch die Entstehungszeit der Gegenstände bedeutet, die er enthält. Die beste Antwort bieten die Münzen, deren Prägungszeiten bekannt sind. Diese sind allerdings häufig viel älter als

der ihr Vergrabungszeitpunkt. Warum könnte es bei den anderen Gegenständen im Hort nicht ähnlich sein? Eine Fibel, die jener von Puščava am ehesten gleicht, wurde in einem Hort in Westerland in Nordfriesland entdeckt. Sie ist nicht vollständig erhalten, vor allem fehlt das untere Plättchen mit der Nadelrast. Die jüngste Münze im Hort wurde in der Zeit von 1040-1042 geprägt, die älteste indes zweihundert Jahre zuvor in der Zeit von 840-860 (Wiechmann 1996, 515). Die Fibel könnte demnach auch im 9. Jh. entstanden sein und wäre dann im Hort eben schon ein alter Gegenstand - so wie einige Münzen.

Frühmittelalterlich ist auch die runde Schnalle mit Knochenbügel und Eisendorn (*Taf. 5: 24*). Eine solche wurde auch in Grab 13 in Hohenberg in der Obersteiermark entdeckt (Fischbach 1897, I: 14). Aufgrund des Begleitmaterials stammt auch der Nagel aus Grab 28 aus dem 8. Jh. (*Taf. 2: 13*).

Die Pfeilspitzen mit Schwalbenschwanz und tordiertem Hals (*Taf. 5: 14*) treten im gesamten Frühmittelalter auf (Ruttkey 1976, Abb. 54: A1b; 328).

Hoch- und Spätmittelalter

Pfeilspitzen mit schmalen Blatt von rhombischem Querschnitt (*Taf. 5: 7*) sind in Europa wenigstens in der Zeit vom 11. bis zum 14. Jh. verbreitet (Ruttkey 1976, Abb. 54: B11; 331 f). Eine jüngere Entstehungszeit weist auch der Hufnagel (*Taf. 5: 8*) auf. Zuverlässige Hufeisenfunde stammen erst aus dem 9. Jh. (Steuer 2000). Auf Grund der Herstellung auf einer schnell rotierenden fußgetriebenen Töpferscheibe und wegen der Magerung gleichen einander die Gefäßfragmente (*Taf. 3: 20; Taf. 5: 11-13*). Die dreifach gerippte Randleiste (*Taf. 5: 11,12*) ist für das 15. Jh. charakteristisch (vgl.: Pleterski 1980). Die Form, wie sie der Rand aus Grab 138 (*Taf. 5: 13*) aufweist, stellt Losert ins Hochmittelalter (Losert 1993, Abb. 6: 7b und 47). Im Bereich der Gräber 137 und 138 kam es also im Mittelalter zu einer Störung die zumindest Grab 138 beschädigte.

Ein sehr schöner spätmittelalterlicher Gegenstand ist die rhombische Fibel (*Taf. 5: 33* und *Abb. 9; 10*). Im ungarischen Nationalmuseum wird eine 5,3 cm große Bronzefibel unbekanntem Fundorts aufbewahrt. Die Verfasserin des Katalogs datiert sie in die zweite Hälfte des 13. Jh. (Lovag 1999, 90 f und *Abb. 233*). Im Ort Majs (Komitat Baranya) fand man sogar eine Gussform für rhombische Fibeln. J. G. Ódor sammelte 21 ähnliche Exemplare aus Pannonien. Sie besitzen eine Größe von 2,5 bis 8,5 cm. Wie die Lage in den Gräbern und den Darstellungen aus dem 14. und 15. Jh. zeigt, handelt es sich um Fibeln, mit denen man Mäntel verschloss. Auf der Grundlage von archäologischem Fundmaterial und bildlichen Darstellungen stellt der Autor die rhombischen Fibeln in die Zeit vom 13. bis zum 15. Jh. (Ódor 1998). Anlässlich der Entdeckung einer Goldfibel auf Burg Schrattenstein (Niederösterreich), befasste sich auch W. Haider-Berky eingehend mit solchen Gegenständen. Er datiert sie ähnlich wie Ódor, hebt allerdings hervor, dass es sich vornehmlich um einen Schmuck handeln soll, mit dem man das Falten von Umhängen erreichen wollte (Haider-Berky 2000). Einen solchen Verwendungszweck bestätigt auch die Darstellung der phrygischen Sybilla von 1483 (*Abb. 10*). Der Bügel der Fibel von Schrattenstein wurde aus vier Teilen hergestellt, die Gussform aus Majs deutet dagegen auf einen Guss in einem Stück hin.

Nicht eingeordnet

Zeitlich untypisch sind eine rhomboide Spitze (*Taf. 5: 15*), ein Ring (*Taf. 5: 6*) und Eisenfragmente (*Taf. 5: 17-20,22,23*). Nicht zu datieren waren noch Bronzefragmente (*Taf. 5: 28, 32*) und Keramikfragmente (*Taf. 6: 19,23,27,30,31*).

GEGENSTÄNDE, GRÄBER UND VERSTORBENE - ANGABEN IM RAUM

Winklers und Schmid's gesamte Grabungen wurden auf eine Weise durchgeführt, die keine Feststellung der Umrisse der Grabgrubengrenzen ermöglichte. Allerdings erkannten sie starke und gut erhaltene Steinfassungen sowie jene Teile der Gräber, die in den Felsuntergrund eingemeißelt waren. Aus der Tatsache, dass alle Schmuckteile aus dünnem Draht oder dünnem Blech ohne Befunde sind, kann man schließen, dass Winkler und Schmid in den Gräbern nur größere und kompakte Gegenstände bemerkten, kleine bzw. zerbrechliche fanden sie erst bei der Sichtung der ausgehobenen Erde. Auf Grund der Grabungsmethode waren ihnen zahlreiche Grabbeigaben wahrscheinlich nicht aufgefallen.

Gräberfeldgrenzen

Weil sich die erforschte Fläche im Nordosten schon dem sehr steilen Nordosthang nähert, kann es dort vom wirklichen Gräberfeldrand nicht weit sein. Wie weit sich das Gräberfeld nach Südosten erstreckte, weiß man nicht. Ein Fund aus dem Jahre 1995 deutet darauf hin, dass es sich wenigstens bis zum heutigen Weg erstreckt haben muss. Am nicht erforschten Südwesthang sind also noch Gräber zu erwarten. Nach Nordwesten reichen die Gräber bis zu den extrem steilen Hängen des Schutzgrabens. Weil dort das Gelände nach Nordwesten ein starkes Gefälle aufweist (*Taf. 4*, Querschnitt A-B), hatte man höchstwahrscheinlich beim Aushub des Schutzgrabens das natürliche Gefälle des Geländes ausgenutzt. Deswegen ist es nicht sehr glaubhaft, dass dabei ein Teil des Gräberfeldes zerstört worden wäre. Die Nordecke des Gräberfeldes wurde also erforscht. Im Südosten verjüngt sich der Kamm von Puščava auf natürliche Weise. Wenig wahrscheinlich ist, dass man auf der Schmalstelle Gräber anlegte und später beim Bau des Schutzgrabens zerstörte. Dieser trennte den Kirchenhügel von Puščava. Daher liegen auch die Gräber im Südosten wahrscheinlich in der Nähe der Gräberfeldgrenze.

Grabtiefe

(*Abb. 12*)

Die Grabgrubengrenzen wurden wegen der Grabungsmethode nicht ausgemacht, allerdings stehen uns die Angaben zur Grabtiefe zur Verfügung. Dem Ausgrabungstagebuch kann man entnehmen, dass der Abstand zwischen der damaligen Grabungsoberkante und dem Kopf der Bestatteten gemessen wurde. Die Mehrzahl der Gräber lag in einer Tiefe von 0,4 bis 0,9 m, die Durchschnittstiefe betrug 0,72 m. Im Norden gibt es jedoch eine Gruppe von ausgesprochen tiefen Gräbern von 1,3 bis 2,2 m. Das ist die Folge einer jüngeren Aufschüttung, wie die Beschreibungen der Schichten über den Gräbern 9, 10, 61 und das Profil (*Abb. 4*, Profil A-B) zeigen. Schon Schmid war der Ansicht, dass es sich um eine Aufschüttung aus dem Mittelalter handelt. Erklären kann man sie durch das Ausgraben eines quer über den Kamm verlaufenden Grabens, der das Vahtar-Feld von Puščava trennt (*Abb. 4*, Querschnitt A-B). Nur von dort konnte man soviel Erreich bekommen. Die Schichten über Grab 61 zeigen, dass man damals auch den Wall am Nordostrand von Puščava aufschüttete (*Abb. 3: HW; 4; Abb. 6: HW; Abb. 7*). Ausgesprochen flach sind die Gräber im Süden. Weil dort das Gelände überall ein relativ gleichmäßiges Gefälle aufweist, kennzeichnet die kleine Gruppe der flachen Gräber höchstwahrscheinlich den Bereich, aus dem man für den südlichen Teil des nordöstlichen Walls das Material genommen hatte. Da es sich um die jüngsten Gräber handelt, wird die Datierung des Walls in die spätere Zeit erneut bestätigt. Getrennt

liegen die sehr flachen Gräber 42 und 45. Ihre geringe Tiefe an dieser Stelle kann man dadurch erklären, dass sie am Hang zwischen der kleinen Anhöhe im Nordosten und dem kleinen Tal im Südosten liegen. Die Nachbargräber 43 und 44 waren beim Kopf der bestatteten Person eben tiefer in den Hang eingegraben worden als bei den Füßen. Deshalb sind die Gräber scheinbar tiefer. Weil in Grab 42 die Verstorbene umgekehrt orientiert lag, veränderte sich das Maß in ein flaches Grab. In Grab 45 lag der Leichnam hingegen schräg, was darauf hindeutet, dass die Grabgrube nicht tiefer in den Hang eingegraben war als bei den Füßen. Den Hang an dieser Stelle bestätigt auch eine Anmerkung im Ausgrabungstagebuch zur Tiefe des Nachbargrabes 29, aus dieser geht hervor, dass der Kopf dort 0,3 m tiefer liege. Der Hang ist an der beschriebenen Stelle deshalb älter als das Gräberfeld. Im Lichte der obigen Beobachtungen wird auch die Gruppe der Gräber mittlerer Tiefe im sonst flachen südöstlichen Teil des Gräberfeldes aufschlussreich. Sie liegen dicht nebeneinander am südlichen Fuß der mittleren Kuppe, die das Gräberfeld aufteilt. Ihre größere Tiefe in der Zeit der Grabungen könnte man damit erklären, dass sie später noch zusätzlich aufgeschüttet wurden.

Körperrichtung (Abb. 13)

Da keine Grabgruben ausgemacht wurden, kann man nur die Bestattungsrichtung erforschen. Da diese aber von der Grabgrube abhängig war, und sie von ihrer Richtung nicht wesentlich abweichen konnte, muss die Körperrichtung im Groben mit der Richtung der Grabgrube übereinstimmen. Für den Bedarf der gemeinsamen Karte wurde als Bestattungsrichtung stets die Richtung nach Osten berücksichtigt, obwohl der Tote auch in umgekehrter, westlicher Richtung ins Grab gelegt worden sein konnte. Für die Gräber mit westlicher Ausrichtung wurde eigens eine Abbildung (Abb. 14) angefertigt, die zeigt, dass sie im Südosten etwas weniger häufig vorkommen. Dies stimmt auch mit der Beobachtung überein, dass es im Frühmittelalter weniger westlich ausgerichtete Bestattungen gibt als in der Spätantike. Eine Erklärung für den Grund der umgekehrten Körperrichtung in Puščava kann derzeit noch nicht gegeben werden. Mit Sicherheit hängt die Orientierung nicht vom Geschlecht der Bestatteten ab, weil sowohl Männer als auch Frauen so begraben waren.

Winkler hat die Richtung wahrscheinlich nicht gemessen, denn Schmid hätte sie sonst gewiss in seine Beschreibung mit einbezogen, weil er sehr um eine Vereinheitlichung der Erfassung von Angaben bemüht war. Winkler muss allerdings eine Art Skizze (der Gräberlage) von der Lage der Gräber gehabt haben, auf deren Grundlage er einen Plan anfertigte, den er Schlosser sandte. Weil die Vorlage, die ihm Schmid und Schlosser vorbereitet hatten, schlecht war, hatte er bei der Einzeichnung der Richtungen Schwierigkeiten, was aus den zahlreichen Korrekturen auf dieser Vorlage zu ersehen ist. Deswegen sind die Richtungen seiner Gräber, wie sie auf den Plänen vermessen werden konnten, für eine detailliertere Analyse unbrauchbar.

Schmid hatte gewissenhaft die Richtungen vermessen, offensichtlich mit Hilfe eines Kompasses. Aber er vermaß nur am ersten Tag zwei Gräber mit einer Ablesegenauigkeit von 1°. Es handelte sich um die Richtung von 132°, zu der er zweimal notierte: genau Südost (was natürlich 135° beträgt). Deswegen können auch all seine späteren Kennzeichen „genau“ Südost oder Nordost auch nur Näherungswerte bedeuten. Dass man seine Richtungen auch sonst nicht anders verstehen darf, darauf deutet auch der Umstand hin, dass alle übrigen Richtungen mit einer Ablesegenauigkeit von 10° vermessen sind.

So haben wir den Entschluss gefasst, zunächst jene Gräber getrennt zu behandeln, deren Ausrichtung mit dem Kompass

vermessen worden war (Abb. 15).

Es ist offensichtlich, dass es sich um mindestens drei vorherrschende Richtungen (A, B, C) handelt. Richtung C kommt sehr nah an die Richtung von 128° heran, die durch Puščava und die Marienkirche auf dem Homec bestimmt wird (Abb. 16: 3). Schon vor einiger Zeit wurde gezeigt (Pleterski 1996, 167 f und Sl.: 3-5), dass die Richtungen von Puščava zur Marienkirche auf dem Homec und zu Sv. Jurij/St. Georg in Legen einen Teil der Kultstruktur aus altslawischer Zeit darstellen. Dass die Richtung von 105° von Puščava zur St. Georgskirche (Abb. 16: 1) der Anlass für die Gruppe der Richtung B gewesen wäre, ist weniger wahrscheinlich, weil man in diesem Fall erwarten würde, dass die Richtungen von 100° und 110° vorherrschend wären und nicht so ausgeprägt die Richtung von 120°. Sie scheint der Grund für die Gruppe der Richtung B zu sein, die zwischen 110° und 120° liegt. Jetzt fällt die Kirche des hl. Martin in Šmartno (Abb. 16: 2) auf, die mit Puščava die Richtung von 117° bestimmt. Wenn diejenigen Interpretationen der schriftlichen Quellen zutreffen, die St. Martin als Pfarrei betrachten, die schon in der zweiten Hälfte des 10. Jh. bestand und deren Bezirk das große Gebiet von Kotlje im Westen und der Drava im Norden bis Vitanje im Südosten umfasste (Skuk 1997, 9 ff), erhebt sich die Frage, warum gerade dieser Kirche eine zentrale Rolle zukam. Heute weiß man nämlich, dass zumindest schon um 900 auch die Nachbarkirche Sv. Jurij in Legen stand (Strmčnik-Gulič 1994).

Wenn die Gruppe der Richtung B in Puščava tatsächlich die Ausrichtung auf die Martinskirche bedeutet, dann wäre die Annahme von ihrem Bestehen im frühen Mittelalter bestätigt, die in den schriftlichen Quellen angedeutet wird. Mehr noch, weil zu ihr ein Großteil der spätantiken Gräber in Puščava gerichtet ist (Abb. 13 und Abb. 29), scheint es sehr wahrscheinlich zu sein, dass sich an ihrer Stelle oder in ihrer Nähe schon in der Spätantike eine Kultstätte befand. Dann läge ein ähnlicher Fall vor, wie er in Šmartno im Tuhinj-Tal vorkommt, wo neben dem heutigen Dorf Reste einer sehr glaublich frühchristlichen Kirche entdeckt wurden (Božič 1995, 47 f). Damit erhielte man auch eine sinnvolle Antwort auf die obige Frage: das frühmittelalterliche Kirchenzentrum lehnte sich an das spätantike an.

Eine interessante Ergänzung bietet der kalendarische Aspekt der angeführten Richtungen. Die Richtung von 128° von Puščava stimmt mit dem Aufgang der Weihnachtssonne überein. Auch diese Richtung berücksichtigten die Gräber in der Spätantike und im Frühmittelalter. Die Richtung von 117° stimmt mit dem Sonnenaufgang vom 2. Februar \pm 3 Tage und vom 9. November \pm 3 Tage überein. Beide Daten sind gleich interessant. Das erste stellt das christliche Fest Mariä Reinigung dar, der im Jahre 494 den Feiertag der römischen Luperkalien ersetzte, und zugleich war nach dem keltischen Kalender der 1. Februar der Frühjahrsanfang. Das zweite liegt einerseits dem 1. November sehr nahe und damit dem keltischen Winteranfang und erfasst andererseits mit seiner Toleranzweite auch den 11. November, den Tag des hl. Martin, der im 4. Jh. lebte und dem die Kirche in Šmartno geweiht ist (vgl.: Kuret 1989, 92 ff, 108 ff, 524 ff; Eisenhut 1969). Im Vergleich dazu bezieht sich die Richtung von 105° von Puščava auf relativ unwichtiges Daten: den 27. Februar \pm 3 Tage und den 14. Oktober \pm 3 Tage. Deswegen ist es verständlich, dass sie bei der Anlage der Gräber nicht berücksichtigt wurde.

Die Gruppe der Richtung A weist zuwenig Gräber auf, als dass man sie genauer bestimmen könnte. Aber vielleicht bedeuten zwei ihrer höchsten Gipfel bei 40° und 60° zweierlei: die Gräber, die im rechten Winkel zum Aufgang der Weihnachtssonne lagen, und die Gräber, die in Richtung zum Aufgang der Sonne zur Zeit der Sommersonnenwende lagen. Keines der Gräber dieser Gruppe kann mit Gewissheit ins Frühmittelalter datiert werden, wenigstens zwei (Grab. 86, 87) stammen mit Sicherheit aus der Spätantike. Im Allgemeinen könnten die Gräber der Richtungen A und C jene Gräber

sein, die die beiden wichtigsten Daten im Zyklus des Sonnenjahres bedeuten, die Gruppe B die Gräber, für die der arbiträr angesetzte Beginn des Winters und dessen Ende wichtiger sind.

Schließlich wurden noch die Richtungen von Winklers Gräbern untersucht. Hier wurde zunächst eine Verbesserung von 3° berücksichtigt, die notwendig war, um Winklers Pläne und Schmid's Gräber überhaupt zusammensetzen zu können. Da beide Ausgräber in der gesamten Gräberfeldfläche gruben, müsste das Spektrum der Gräber bei beiden vergleichbar sein. Die Durchschnittsabweichung von Schmid's Gräbern und jenen aus dem Jahre 1995 beträgt 121,7°, jene von Winkler (um 3° verbessert) hingegen 134°. Der Unterschied zwischen den beiden Messungen beträgt also ungefähr 12°.

Die Übersicht über die Richtungen von Winklers Gräbern (*Abb. 17*) ist erwartungsgemäß weniger klar als die von Schmid. Darin sind die nordöstlichen Gräber nicht enthalten. Zu erahnen sind dennoch zwei Richtungsgruppen, deren Grenze in etwa bei 139° liegt. Wenn man jetzt alle Richtungen Winklers noch um 12° verkleinert, um den Unterschied zwischen den beiden Vermessungsweisen aufzuheben, dann erhält man den Ausgangspunkt, der auf der Abbildung (*Abb. 13*) vorgestellt wird. Die Richtungen der Gräber von 90°-127° und von mehr als 127° finden sich gleichmäßig verteilt im gesamten Gräberfeld. Sie können kleinere Gruppen bilden, die aber nicht zeitlich bedingt sind. Die Gräber, die eine Richtung von weniger als 90° haben, liegen vor allem im Süden der gepflasterten Anhöhe. In allen vorherrschenden Richtungsgruppen kommen bei den bestatteten Personen beide Arme sowohl ausgestreckt als auch angewinkelt vor.

Särge, Steinfassung der Gräber

(*Abb. 18*)

In zwei zeitlich nicht genauer bestimmbar Gräbern (14, 74) fand man Spuren von Holzbrettern, vielleicht eines einfachen Sarges. In 17 Gräbern stellten die Ausgräber Spuren einer Fassung aus Steinplatten oder zusammengelegten Steinen fest. Weil Winkler sie nur einmal fand, liegt die Vermutung nahe, dass es vielleicht mehrere davon gab, er sie aber nicht erkannte. In allen Fällen, wo solche Gräber Beigaben haben, handelt es sich um spätantike Gräber (Grab 11, 73, 70). Bedeutenderweise sind in den Gräbern mit Fassung bei nur einem Verstorbenen die Arme ausgestreckt. Das ist Grab 69, wo ein Neugeborenes lag. Deswegen erhebt sich die Frage, ob die Knochen seiner Arme überhaupt vollständig erhalten waren. Auf jeden Fall hatte es die umgekehrte, westliche Richtung, die in der Spätantike häufiger ist. So kann man mit ziemlicher Gewissheit annehmen, dass die Gräber mit Steinfassung für die spätantiken Gräber in Puščava kennzeichnend sind.

Grabverfüllung

(*Abb. 19; Abb. 20*)

Da man bei den Ausgrabungen nicht die Grabgruben erkannte, ist die Angabe, dass ein Gegenstand im Grab gefunden wurde, vor allem von dessen Skelettnähe abhängig. Desgleichen hatte man eventuelle spätere Grabstörungen nicht bemerken können. So können die Funde aus der sog. Grabverfüllung zu älteren Schichten von außerhalb der Grabgrube, zur tatsächlichen Grabverfüllung oder zu jüngeren Schichten an der Stelle des Grabes gehören. Bei vier Gräbern wurden Holzkohlebrocken (*Abb. 19: 1*) entdeckt. Drei davon liegen zusammen in der kleinen Mulde inmitten des Gräberfeldes. Weil es sich um die Stelle handelt, wo Schmid später das vorgeschichtliche Gebäude I (*Abb. 3: 1*) ergrub, gehört dazu wahrscheinlich auch die Holzkohle bei den Gräbern. Ähnlich verhält es sich mit den Keramikfragmenten (*Abb. 19: 2*), die an der selben

Stelle häufig vorkommen, aber hie und da auch an anderen Orten im Gräberfeld zu finden sind. Größtenteils handelt es sich um Gegenstände aus den älteren oder jüngeren Schichten. Bei keinem Grab kann man mit Sicherheit behaupten, die Fragmente seien absichtlich bei der Bestattung hinein gekommen.

In der Verfüllung der Gräber beobachtete man auch häufig Teile von Menschenknochen. Diese Angabe stimmt gut überein mit jener von fehlenden Skelettteilen der Verstorbenen bzw. mit der Notiz von teilweise oder vollständig verlagerten Skeletten (*Abb. 20*). Zu erkennen sind zwei größere Gruppen solcher Gräber: inmitten des Gräberfeldes und im Südosten, die mit den Bereichen der größeren Gräberdichte übereinstimmen. Das ist die Folge der mehrfachen Bestattung an derselben Stelle. Warum das gleiche Phänomen auch im Bereich geringer Gräberdichte zu sehen ist, dafür gibt es mehrere Möglichkeiten: erstens, dass es dort mehrere Gräber gab, die von den Forschern aber nicht entdeckt wurden, zweitens, dass die Ausgräber selbst unwillkürlich die Gräber zerstört hatten und drittens, dass sie durch Tätigkeiten beschädigt wurden, die auf dem Gelände durchgeführt wurden, nachdem es nicht mehr als Friedhof diente.

Armhaltung

(*Abb. 21; Abb. 22*)

Schmid widmete seine besondere Aufmerksamkeit der Armhaltung und bemühte sich, Angaben dazu auch von Winkler zu erhalten. Im Allgemeinen liegen die Arme der Verstorbenen auf sehr verschiedene Weise, im Wesentlichen kann man aber zwei Gruppen bestimmen. Zu der einen Gruppe gehören die Gräber, in denen die Verstorbenen einen Arm oder beide Arme angewinkelt haben (*Abb. 21*), zu der anderen jene, in denen beide Arme der Verstorbenen ausgestreckt sind (*Abb. 22*). Weil mehrmals nicht die Lage des einen oder sogar beider Arme bekannt ist, muss man sich bei der Beurteilung dieses Kriteriums vor allem auf die Fälle stützen, bei denen beide Arme ausgestreckt oder angewinkelt sind. In der nordwestlichen Hälfte des Gräberfeldes liegt das Verhältnis der beiden Armhaltungen im Gleichgewicht, in der südöstlichen sind dagegen die Verstorbenen mit beiderseits ausgestreckten Armen stark vorherrschend. Jene mit auf beiden Seiten angewinkelten Armen liegen dort vor allem am südlichen Fuß der Kuppe mit gepflasterter Oberfläche. Vom zeitlichen Standpunkt aus betrachtet, weisen sowohl die spätantiken als auch die frühmittelalterlichen Gräber beide Armhaltungen auf. Bei den frühmittelalterlichen Gräbern überwiegt jedoch die ausgestreckte Armhaltung, bei den spätantiken dagegen die angewinkelte. In keinem Grab, das man ins 9. Jh. datieren kann, sind die Hände der bestatteten Person überkreuzt. Die Armhaltungen sind von der Grabausrichtung unabhängig. Die Armhaltung in spätantiken Gräbern analysierte bei der Bearbeitung des Gräberfeldes Tiefer Graben/Flügelhofgasse in Linz (Oberösterreich) vor kurzem E. Ruprechtsberger. Dort hat kein Verstorbener völlig ausgestreckte Arme, zumindest ein Arm ist angewinkelt, in der Mehrzahl sind es sogar beide. Die Verstorbenen mit angewinkelten Armen hatten in Lauriacum Beigaben mit Christogramm. Deswegen ist Ruprechtsberger der Ansicht, dass eine solche Armhaltung auf Christen deutet, ein nach oben gebogener Arm soll die Geste eines Oranten nachahmen (Ruprechtsberger 1999, 22). Was es mit einer solchen Armdeutung in Puščava auf sich hat, soll im Folgenden betrachtet werden.

Geschlecht und Alter

(*Abb. 23*)

Die Kindergräber erkannten mit Sicherheit im Gelände schon Winkler und Schmid. Toldts Angaben (Quellenverzeichnis:

4 und 10; Toldt 1912) über das Geschlecht wurden vollständigshalber noch auf zweierlei Weisen ergänzt: mit Hilfe der typischen Beigaben und hinsichtlich der erhaltenen Skelettlänge. Bei keinem Frauengrab ist nämlich eine Skelettlänge über 1,68 m erhalten. Deswegen wurden Skelettlängen, die dieses Maß übersteigen, als die von Männern bestimmt. Das sind die Gräber: 9 (rekonstruierte Länge), 21, 23, 27, 28, 48, 59a, 65, 67, 75 (rekonstruierte Länge), 100a und 102. Als typisch männliche Beigaben wurden Sporn, Pfeilspitze und Feuerstein berücksichtigt, als typisch weibliche Ohringe, Fingerringe, Armringe und Perlen.

Im gesamten Gräberfeld bilden die Frauen-, Männer- und Kindergräber kleinere Gruppen. Im Nordwesten gibt es sehr viele Kindergräber, im Südosten dagegen nur fünf - höchstwahrscheinlich eine Folge der schlechten Erforschung dieses Teils des Gräberfeldes. Im Nordwesten gibt es scheinbar etwas mehr Männer- als Frauengräber, aber wahrscheinlich verbirgt sich der Unterschied in den nicht bestimmten Skeletten, wovon es dort ziemlich viele gibt. Zweifellos liegen erheblich mehr Frauen (28) als Männer (14) im Südosten. Dafür gibt es zwei mögliche Erklärungen: entweder wurden nicht alle Männergräber ausgegraben oder ein Teil der Männer wurde an einem anderen Ort bestattet. Das letztere Phänomen ist gut erkennbar in Dlesc bei Bodešče in der Zeit der Verlagerung der Bestattungen auf die Kirchenfriedhöfe (Pleterski 1986, 35). Eine Besonderheit stellt Grab 8 dar, das sowohl Männer- (Köcher mit Pfeilspitzen) als auch Frauenbeigaben (Armring und Halskette aus Bernsteinperlen) besitzt. Da es sich um eine gut dokumentierte Grabeinheit handelt (Taf. 2), liegt eine Auswahl von Gegenständen vor, die offensichtlich mit Absicht die symbolische Androgynie des Verstorbenen betonen. Auch das gebogene Messer mit Knochengriff, in das Kreisäugen eingeritzt sind, ist kein alltäglicher Gegenstand. Warum Winkler den Eindruck hatte, dass es sich um ein Hockergrab handelte, ist aus der Zeichnung nicht ersichtlich. Die Symbolik der Beigaben verdient eine Sonderuntersuchung. Hier sei zumindest auf das männlich-weibliche Aussehen der mythischen Helden hingewiesen, die die Kräfte der Dunkelheit, der Kälte und des Todes besiegen (Pleterski 1989).

Beigaben

Nur in einem guten Drittel der Gräber (49) beobachteten die Ausgräber Beigaben. Einige Einzelfunde können in der Tat nur die Folge von Störungen der Gräber schon zur Zeit der Nutzung des Gräberfeldes sein, aber ein Großteil wurde zweifellos auch bei den Grabungen übersehen. Bezeichnenderweise wurde in den Gräbern kein Gegenstand aus dünnem Draht oder Blech entdeckt. Das spricht für eine Grabungsweise, bei der man nur gut erhaltene Gegenstände bemerkte. Die Gräber mit Beigaben sind ziemlich gleichmäßig im Gräberfeld verteilt (Abb. 24), was darauf hindeutet, dass es keinen Unterschied zwischen Winklers und Schmidts Grabungen gibt. Vielleicht arbeiteten sogar beide mit den selben Arbeitern.

Die kleine Anzahl relativ verschiedenartiger Gegenstände erfordert bei der Kartierung ihre Einordnung in größere Gruppen. Deswegen habe ich mich entschlossen, sie nach ihrer Funktion zu klassifizieren. Trotz solch großer Verallgemeinerung zeichneten sich einige räumliche Gruppen ab.

Die Gräber, in denen ein Messer oder eine Lanzenspitze oder ein Feuerstahl oder eine Pfeilspitze oder ein Sporn lagen, bilden zwei Gruppen im Nordosten des Gräberfeldes (Abb. 25). Die Gruppe der Gräber 4, 5 und 8 ist spätantik. In der zweiten Gruppe umgeben die frühmittelalterlichen Gräber 13, 25 und 43 das spätantike Grab 29. Ein Zufall oder eine nicht unterbrochene Kenntnis davon, wer wen wo begraben durfte? Desgleichen liegen nur im Nordwesten des Gräberfeldes

Gräber mit Schnallen verschiedener Art und Gräber mit Perlen. Es handelt sich sowohl um spätantike als auch frühmittelalterliche Gräber. Nur in der Spätantike hatten die verstorbenen Frauen Armringe (Abb. 26), diese liegen in der nordwestlichen Hälfte des Gräberfeldes, aber auch schon auf dessen Südwestseite. Damit bezeugen sie, dass der gesamte Bereich des Gräberfeldes schon in der Spätantike benutzt wurde. Ebenso liegen die spätantiken Gräber mit Gefäßen im gesamten Bereich (Abb. 27). Die frühmittelalterlichen Gefäße (Gräber 6, 16, 28, 33, 44, 71) befinden sich nur im nordwestlichen Teil des Gräberfeldes.

Ein ganz anderes Bild bieten die Finger- und die Ohringe (Abb. 28). Mit Ausnahme von Grab 4 und 16 im nordwestlichen Teil des Gräberfeldes befinden sich alle in der Südosthälfte. Dort liegen sie nur aus einem spätantiken Grab (87) vor, alle anderen Gräber sind frühmittelalterlich. Bei den letzteren zeichnet sich am Rand der Gruppe ein jüngerer Horizont mit Beigabe von Knöpfchenohrringen ab (Grab: 91, 94, 110, 120).

Im Großen und Ganzen zeigen die Gegenstände, dass der gesamte Bereich des Gräberfeldes schon in der Spätantike genutzt wurde. Dabei liegen die beiden Gürtelschnallen (Grab 4, 17) vom Ende des 4. oder der ersten Hälfte des 5. Jh. im Nordwesten, die beiden Gürtelschnallen (Grab 70, 74) aus der zweiten Hälfte des 5. Jh. eher im Südosten (Abb. 26: 1). Das deutet auf die Möglichkeit hin, dass das Gräberfeld sich schon in der Spätantike auch horizontal ausbreitete. Alle frühmittelalterlichen Gegenstände des 8. Jh. liegen in der nordwestlichen Hälfte des Gräberfeldes (Abb. 25 und Abb. 27), all jene aus dem 9. Jh. dagegen in der südöstlichen (Abb. 28). Die Ausweitung des Gräberfeldes im Frühmittelalter von Nordwesten nach Südosten ist so offensichtlich. Zugleich bestätigt es die zeitliche Klassifikation des frühmittelalterlichen Materials in älteres und jüngerer, wie es schon das Gräberfeld Pristava bei Bled zeigte (Knific 1974). Eine Neuheit im Vergleich zu Pristava ist die, dass in der älteren Epoche in Puščava auch die Gräber mit Gefäßen gut vertreten sind. Hier bilden sie den Bestandteil der materiellen Kultur des 8. Jh. und stellen kein besonderes Kulturphänomen dar, wie es einst erschien (z. B.: Korošec 1979, 32 ff). In Puščava zeichnet sich der Prozess der Veränderung der Grabbeigabenstruktur ab, die sonst in den oberösterreichischen Gräberfeldern Auhof, Gusen und Micheldorf gut zu erkennen ist (Tovornik 1985; 1985a; 1986): nur Gefäße in den Gräbern (Grab 6), Gefäße und Schmuck (Grab 16), nur noch Schmuck (Gräber im Südosten). Dieser Prozess verlief in den verschiedenen Gebieten unterschiedlich schnell, deswegen ist ein gleichzeitiges Bestehen aller drei Entwicklungsstufen möglich.

Spätantike Gräber (Abb. 29)

Zur Bestimmung der spätantiken Gräber stehen neben den Beigaben noch einige Indikatoren zur Verfügung. Erwähnt wurden schon die Steinfassungen der Gräber. Desgleichen scheinen die Gräber eine Gruppe zu bilden, die von Norden weniger als 80° abweichen. Dazu gehören die Gräber 86 und 87, deren Beigaben sie in die erste Hälfte des 5. Jh. datieren. Wenn man zu dieser Gruppe auch Grab 138 im Südwesten des Gräberfeldes dazuzählen darf, dann wurde wahrscheinlich ein Großteil der Gruppe noch nicht ausgegraben. Zugleich deutet dieses Grab, das scheinbar stratigrafisch jünger ist als Grab 137, darauf hin, dass diese Gruppe erst dann entstand, nachdem das Gräberfeld schon einige Zeit bestanden hatte. Desgleichen sind die Gräber 137 und 128 ein Beweis dafür, dass nur ein begrenzter Teil des Gräberfeldes wissenschaftlich untersucht ist, während der Großteil noch auf die Erforschung wartet. Beim Erscheinungsbild des Gräberfeldes hat man es mit einer kaum erkennbaren Struktur zu tun. Die spätantiken Gräber sind im ganzen erforschten Bereich des Gräberfeldes

relativ verstreut angeordnet. Dichter liegen sie im zentralen Teil, insbesondere am Südfuß der zentralen Kuppe. Nur hier begegnet man einer Art Gruppenkonzept geplanten Gruppenanordnung, anderswo ist eine starke Individualisierung offensichtlich.

Unter den Gegenständen in den Gräbern konnte man keine solchen bestimmen, die nur für das 4. Jh. charakteristisch gewesen wären, und ebenso nicht solche, die nur für das 6. Jh. kennzeichnend gewesen wären. Obwohl man einige Gegenstände auch (wenigstens) schon in das letzte Viertel des 4. Jh. stellen kann, bedeutet dies noch nicht notwendigerweise, dass die ersten Gräber schon damals entstanden wären. Aber diese Möglichkeit besteht, und man muss sie berücksichtigen. Auf jeden Fall ist der Grund für die Entstehung des Gräberfeldes ein allgemeiner, denn damals war im Ostalpenraum schon eine Reihe ähnlicher Gräberfelder entstanden, in der Nähe beispielsweise Brezje pri Zrečah (Pahič 1969). Höchstwahrscheinlich handelt es sich um die Einwohner von Colatio. Ob die Verlagerung des Begräbnisortes an die Hänge des Burgberges und der Siedlung gleichzeitig erfolgten, könnte allein die Analyse der Funde von Schmidts Grabungen zeigen.

Nur zwei Gegenstände, die man mit großer Zuverlässigkeit in die zweite Hälfte des 5. Jh. oder sogar an den Beginn des 6. Jh. stellen konnte, deuten darauf hin, dass sich auch in Puščava ein Prozess vollzog, der von anderen spätantiken Fundorten des Kaiserreiches bekannt ist: Im Laufe des 5. Jh. verschwinden aus den Gräbern die Beigaben. Deswegen sind einige Gräber ohne Beigaben wahrscheinlich ebenfalls spätantik. Jedenfalls wurden keine Gegenstände gefunden, die man mit Sicherheit ins 6. und 7. Jh. stellen könnte. Bedeutet dies, dass das Leben der Leute in der Siedlung, die in Puščava ihre Toten begruben, erloschen war?

Keinesfalls ist dies die einzige Möglichkeit. Vielleicht gab man einfach das alte Gräberfeld auf und verlegte es an einen anderen Ort (näher zur Kirche?). Wenn die überkreuzten Hände tatsächlich auf Christen deuten und die verschiedenen Grabrichtungen auf die verschiedenen Glaubensformen, und wenn man alle Armhaltungen bei allen Richtungen vorfindet, dann könnte man dies auf wenigstens zwei Weisen erklären. Erstens, in Puščava bestatteten geringstenfalls zwei verschiedene christliche Sekten (Solstitalrichtungen und die Richtung des Winteranfanges und -endes). Zweitens, es handelt sich um mindestens zwei verschiedene Gruppen heidnischen Glaubens, die sich zur gleichen Zeit zu christianisieren beginnen. Diese Möglichkeit ist im Augenblick die wahrscheinlichere, denn gerade das 4. Jh. ist die Zeit, als das Christentum zu einem Glauben der Massen wurde. Der Preis, den es dafür bezahlen musste, war eine hohe Stufe der Paganisierung (zum Prozess der Durchdringung des Christentums mit dem Heidentum: MacMullen 1997).

Frühmittelalterliche Gräber

(Abb. 30)

Im Unterschied zu den spätantiken Gräbern, wo zur archäologischen Zeitbestimmung mehrere Kriterien zur Verfügung standen, bleiben zur Bestimmung der frühmittelalterlichen Gräber nur noch die Gegenstände. Das Bild, das man erhält, ist schon deshalb nicht vollständig, weil die Ausgräber einige Gegenstände in den Gräbern nicht bemerkt hatten. Ebenso ist es nicht wahrscheinlich, dass es in dieser Zeit keine Gräber ohne Beigaben gegeben hätte. Trotz dieser Einschränkungen steht ein aufschlussreicher Umriss zur Verfügung.

Auch im frühen Mittelalter begrub man die Toten auf der gesamten erkundeten Länge des Gräberfeldes. Nach den bisherigen Forschungen erscheint es jedoch, dass man nicht die ganze Breite genutzt hatte, sondern nur einen schmälere

Streifen, vor allem oben auf dem Sattel. Alle Gegenstände, die man ins 8. Jh. stellen kann, befinden sich nur in der nordwestlichen Hälfte, die von der südöstlichen durch die Kuppe mit gepflasterter Oberfläche getrennt wird. In der nordwestlichen Hälfte gab es keinen Gegenstand, den man mit Gewissheit nur ins 9. Jh. datieren könnte, deswegen erscheint der Schluss möglich, dass man dort nur im 8. Jh. die Toten begrub. Alle Gegenstände im südöstlichen Teil können ins 9. Jh. datiert werden, keiner nur ins 8. Jh. Das deutet darauf hin, dass man dort vor allem im 9. Jh. die Toten bestattete. Die Antwort auf die Frage, warum es zu einer räumlichen Verlagerung gekommen war, ist aber nicht einfach.

Der Mangel an Gräberfeldraum könnte nur in dem Fall ein Grund gewesen sein, wenn man nach einer wenigstens zwei Jahrhunderte dauernden Begräbnisunterbrechung die Lage der einzelnen älteren Gräber genau gekannt hätte. Dass diese Möglichkeit nicht ganz zu verwerfen ist, deutet der Umstand an, dass kein zuverlässig frühmittelalterliches Grab in diesem Teil ein spätantikes schneidet, die leeren Bereiche (Abb. 31) werden vielmehr sinnvoll genutzt. Ähnlich verhält es sich im südöstlichen Teil des Gräberfeldes, wo nur im Fall der Gräber 89 und 94 die Möglichkeit besteht, dass ein zuverlässig frühmittelalterliches Grab ein spätantikes störte. Man könnte diese Störung jedoch auch damit erklären, dass Grab 89 in einem Bereich liegt, wo die Gräber höchstwahrscheinlich eine jüngere Aufschüttung (Abb. 12: 5) bedeckte und sie nicht mehr sichtbar waren. Die Beschädigung der spätantiken Gräber wäre aber auch schon in der Spätantike möglich gewesen, wie es die Gräber 137 und 138 zeigen. Wenn man beim Ausheben der frühmittelalterlichen Gräber tatsächlich die spätantiken berücksichtigte, dann muss ihre genaue Lage bekannt gewesen sein: sei es aufgrund von Spuren an der Oberfläche, sei es aufgrund der Überlieferung oder wegen beiden. Aber die dichten Gräbergruppen im Südosten zeigen, dass man dort im 9. Jh. länger an derselben Stelle die Toten begrub. Warum tat man dies nicht schon im 8. Jh.? Dadurch wird man aufmerksam auf die anderen Unterschiede in der Bestattungsweise im 8. und im 9. Jh.

Die Gräber des 8. Jh. liegen ungeordnet verstreut, die Gräber des 9. Jh. dagegen dicht nebeneinander. Es zeichnet sich sogar der Versuch ab, in Reihen mit mehr oder weniger regelmäßigen Abständen zu begraben. Eine genauere modulare Analyse des Gräberfeldbereiches wäre wegen des zu ungenauen Planes riskant. Die Anordnung der Gräber des 8. Jh. ähnelt in ihrer Verstreutheit teilweise den spätantiken Gräbern. Eine Ähnlichkeit besteht aber nicht nur darin. In den Gräbern 13, 25 und 28 sind bei den Toten beide Arme angewinkelt, in den Gräbern 13 und 28 sind die Toten sogar in umgekehrter Richtung begraben. Dies lässt sich bei spätantiken Gräbern häufig feststellen. Der Großteil der Gräber des 8. Jh. ist zur Marienkirche auf dem Homec gerichtet, die Mehrheit der Gräber des 9. Jh. dagegen zur Martinskirche in Šmartno. In den Gräbern des 9. Jh. haben die Verstorbenen ausgestreckte Arme, Ausnahmen bilden Grab 130 und 133, deren Skelette nur einen abgewinkelten Arm aufweisen.

Die Richtung zur Marienkirche auf dem Homec (Abb. 30: ä) scheint für die Bestattungen auch im 9. Jh. ausschlaggebend gewesen zu sein. Wenn man sie auf die Linie stellt, die durch den *ržen kamen* (Roggenstein) (Abb. 30: A) und die drei Steine im Südosten des Gräberfeldes (Abb. 30: B) bestimmt wird, sieht man, dass kein frühmittelalterliches Grab südwestlich davon liegt. Die Senkrechte dazu beim *ržen kamen* (Abb. 30: ä) bildet die Nordwestgrenze der Gräber des 9. Jh. Möglich ist freilich der Einwand, dass die angeführten Steine in keinerlei Beziehung zu den Gräbern stünden, dass alles nur ein Spiel des Zufalls sei. Den Eindruck, dass es sich bei den Gräbern des 9. Jh. um ein einheitliches, geordnetes Konzept handelt, bei den Gräbern des 8. Jh. hingegen um ein individualistisches, kann auch eine solche Entgegnung nicht verwerfen.

Eine sehr ähnliche Kennzeichnung der Messpunkte weisen auch die frühmittelalterlichen Gräberfelder Dlesc bei Bodeše und Žale bei Zasip auf. Beim ersteren wurden die betreffenden Messpunkte mit drei Pfählen auf der einen und einem Pfahl auf der anderen Seite gekennzeichnet, beim zweiten mit einem Stein und zwei Pfählen auf der einen und einem Stein auf der anderen Seite (Pleterski 1996, 175 ff, Sl./Abb. 11 und 12). Die gepflasterte Kuppe (*Abb. 3: A; Abb. 11: a*) fügt sich in das Netz von Kultstätten in der Region ein (Pleterski 1996, 167 f und Sl./Abb. 3). Vielleicht hatte sie schon in der Spätantike eine kultische Bedeutung, was eine Erklärung dafür wäre, warum sich daneben die Gräber häufen. Im Frühmittelalter wurde sie mit Steinen gepflastert. Dies geschah vor dem 9. Jh. (siehe oben). Damit könnte z. B. Peruns Standort symbolisch hervorgehoben worden sein (vgl.: Pleterski 1996, 181).

Im Folgenden soll eine Arbeitshypothese für die angeführten Phänomene versucht werden. Wir schlagen ein Modell vor, wonach im Raum Slovenj Gradec auch ein Gräberfeld der Walchen aus dem 6. und 7. Jh. besteht und eines der neuangesiedelten Slawen wenigstens seit der zweiten Hälfte des 7. Jh. Ein solches kommt in Puščava nicht vor. Im 8. Jh. beginnt ein Teil der damals schon vermischten Bevölkerung, zu den Gräbern der Ahnen in Puščava zurückzukehren. Warum damals nur in dessen nordwestlichen Teil? Vielleicht deshalb, weil er am verborgensten war, vielleicht deswegen, weil von dort dasselbe Geschlecht stammte, das das 6. und 7. Jh. überlebte. Auf die Kenntnis des alten Bereiches deutet auch *Abb. 25* hin. Bezüglich des Glaubens der im 8. Jh. in Puščava Begrabenen ist an einen Synkretismus von Paganismus und frühem Christentum zu denken. Auf den Paganismus deutet mehr als die Beigaben in den Gräbern die Richtung zur heidnischen Kultstätte auf dem Homec hin (Pleterski 1996, 167 f), auf das frühe Christentum die überkreuzten Hände und der Nagel im Topf von Grab 28, den man ebenso für ein christliches Symbol halten könnte (vgl.: Weidemann 1982, 252; Dungworth 1998). Die Wohnstätten der angeführten Verstorbenen, könnten noch im Tal gelegen haben.

Die Veränderung im 9. Jh. könnte die Folge der Entstehung einer Suppanwallburg auf dem späteren Kirchenhügel gewesen sein. Das Gräberfeld mit geordnet ausgerichteten Gräbern im Südosten von Puščava, das dem Kirchenhügel am nächsten liegt, hätte den Einwohnern der Wallburg gehört. Auf die wichtige Stellung der Verstorbenen deutet die prunkvolle Fibel in Grab 120 (*Taf. 4: 31*), erhalten blieben die Reste wenigstens noch einer weiteren (*Taf. 5: 25*). In den späteren Jahrhunderten wurde die Wallburg zu einer feudalen Burg. Das ist ein Prozess, der beim Mali grad in Kamnik archäologisch gut dokumentiert ist (Sagadin 2001), sich aber wenigstens in der Nachbarschaft

des Gräberfeldes und der späteren Burg noch öfters zu erkennen gibt, z. B. Blejski und Ptujski grad, Flaschberg in Kärnten (Valič 1964; Korošec 1999; Karpf u. a. 1995). Auch für diese Frage wäre eine Analyse von Schmid's Funden vom Kirchenhügel bedeutsam.

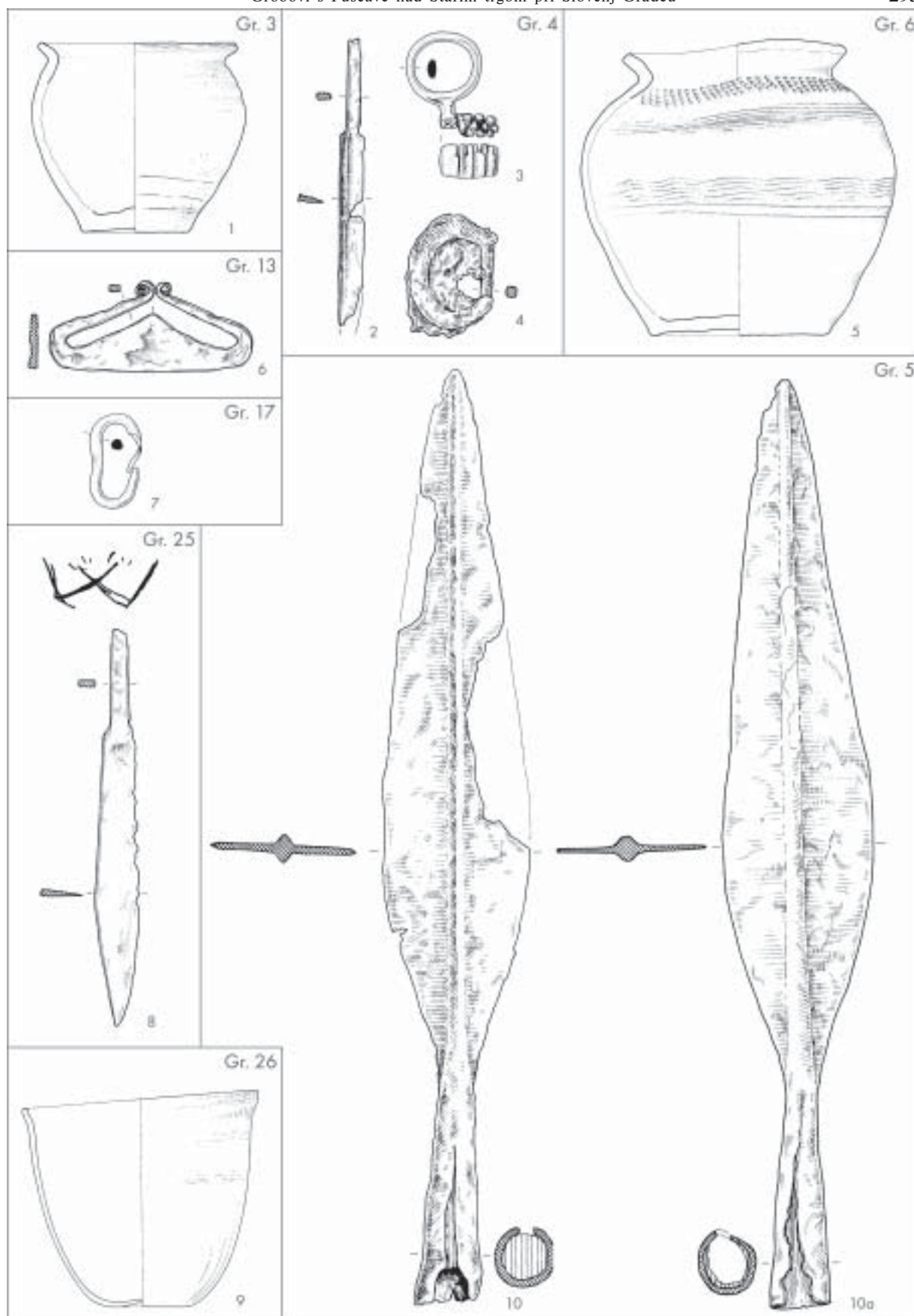
Da im 9. Jh. die Richtung zur Martinskirche in Šmartno vorherrschend wird, hatte man voraussichtlich dort (erneut?) eine Kirche errichtet. Jedoch fanden in Puščava noch immer Begräbnisse statt. Damit hatte es ein Ende, als man in Legen die Kirche des hl. Georg erbaute. Die dortigen Gräber enthalten Gegenstände, die es in Puščava noch nicht gibt: vorherrschend sind massive Schläfenringe mit Knöpfchen, es treten Schläfenringe mit S-Schlaufe ohne Häkchen und emaillierte Fibeln ohne erhöhten Mittelteil auf (vgl.: Strmčnik-Gulič 1994). Diese kleine Kirche kann man als Eigenkirche des Suppan von Slovenj Gradec betrachten, die seitdem ihm und seinen Angehörigen als Begräbnisstätte diente. Das Gräberfeld in Puščava wurde endgültig aufgegeben.

ÜBERSICHT ÜBER DIE NUTZUNG DES BEREICHES VON PUŠČAVA

Mit Schmid (1924) stimmen wir dahingehend überein, dass auf dem Bergkamm des Burghügels einst eine vorgeschichtliche Wallburg stand. Sinnvoll ist Teržans Auffassung, dass es sich um eine einzige Wallburg handelte (Teržan 1989, 369 f). Von ihrer Befestigungsanlage ist ein Teil des nordöstlichen Walls erhalten, ihr südöstliches Ende lag auf dem Kirchenhügel, der nordwestliche irgendwo zwischen Puščava und dem Vahtar-Feld. Vielleicht verläuft der Weg entlang des Sattels (*Abb. 4*) ungefähr in dem Bereich des südwestlichen Walls. In der Spätantike und im frühen Mittelalter lag in Puščava ein Gräberfeld, Ende des 8. oder zu Beginn des 9. Jh. entstand auf dem Kirchenhügel die Wallburg des Suppan von Slovenj Gradec (siehe oben). Im Hochmittelalter entstand daraus eine Burg mit zwei Vorburgen. Die erste war vom Kernwerk durch den Graben zwischen dem Kirchenhügel und Puščava getrennt, die zweite Vorburg von der ersten Vorburg durch einen quer verlaufenden Graben zwischen Puščava und dem Vahtar-Feld. Der nordöstliche Wall wurde erneut aufgeschüttet, und man errichtete noch einen äußeren Schutzwall. Der Wall im Südwesten lag höchstwahrscheinlich dort, wo heute der Weg verläuft. Die zweite Vorburg hatte im Nordwesten einen Schutzgraben unterhalb des Vahtar-Hauses in Grajska ves. Bei der Errichtung der zweiten Vorburg wurde der Sattel etwas planiert und darauf Gebäude III (*Abb. 4*) erbaut. Als die Burgherren ins Tal gezogen waren, verfiel Gebäude III allmählich. Die zweite Vorburg machte einem Acker Platz, in Puščava wuchs indes ein lichter Wald.

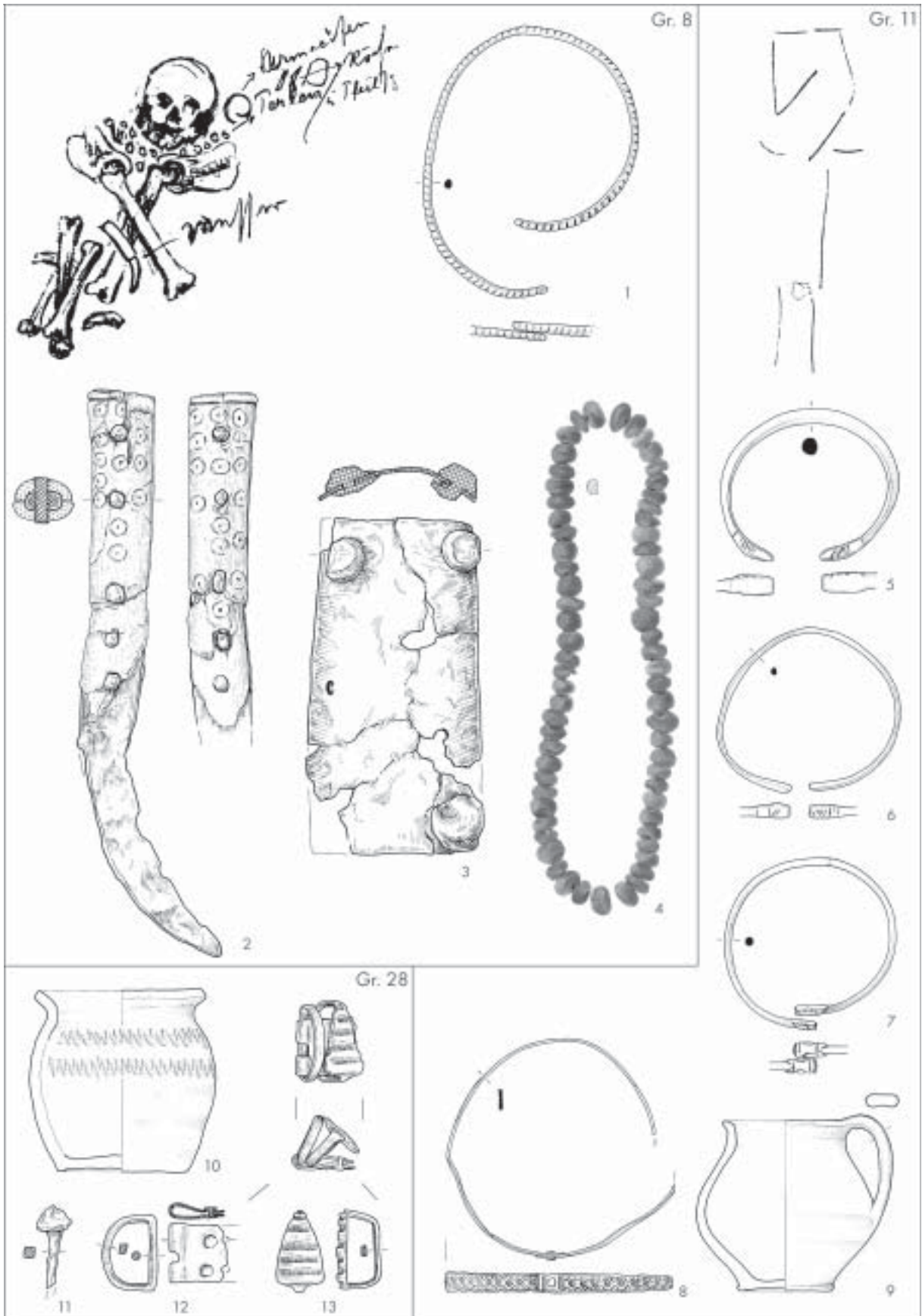
Dr. Andrej Pleterski
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana
e-mail: pleterski@zrc-sazu.si

Mateja Belak
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana
e-mail: mateja@zrc-sazu.si

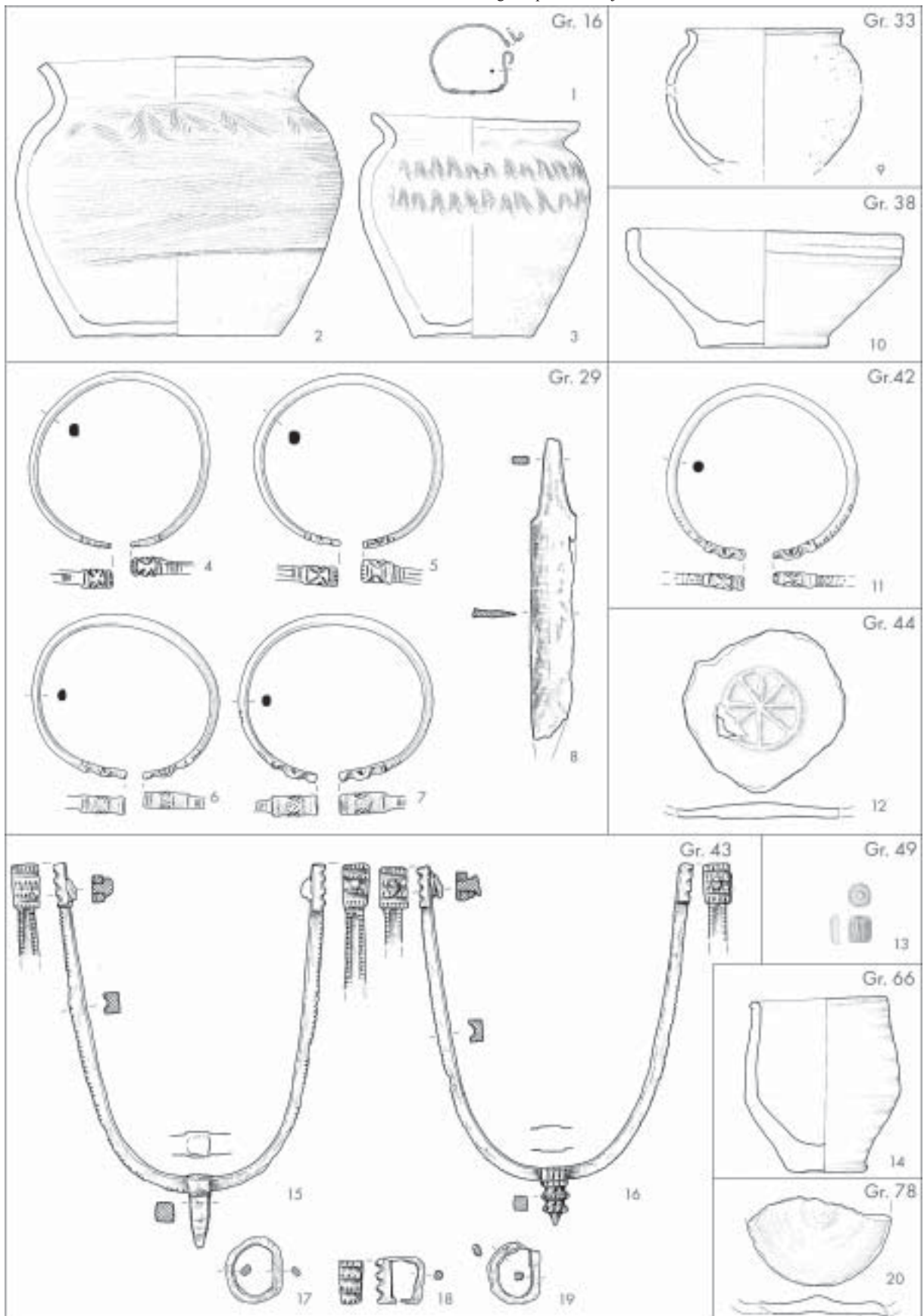
T. I: Puščava. Gr. 3-6, 13, 17, 25-26. 1,5 glina; 3,7 bron; 2,4,6,8,10 železo; 9 steklo. M. 1,5 = 1:3; ostalo = 1:2.

T. I: Puščava. Gr. 3-6, 13, 17, 25-26. 1,5 Ton; 3,7 Bronze; 2,4,6,8,10 Eisen; 9 Glas. M. 1,5 = 1:3; Sonstiges = 1:2.

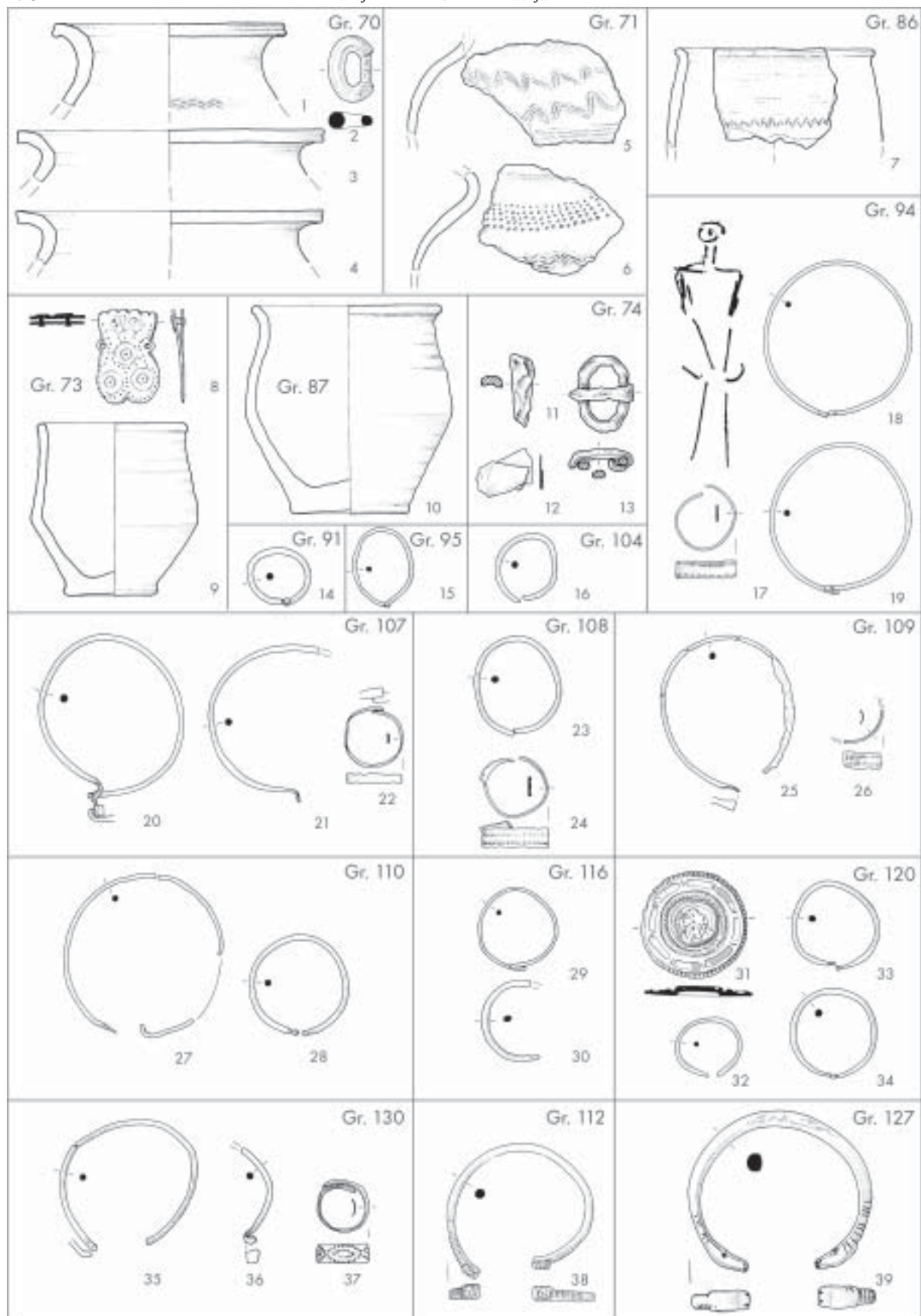

T 2: Puščava. Gr. 8, 11, 28. 1,5-8 bron; 2-3,11-13 železo; 4 jantar; 9-10 glina; M. 9-10 = 1:3; ostalo = 1:2.

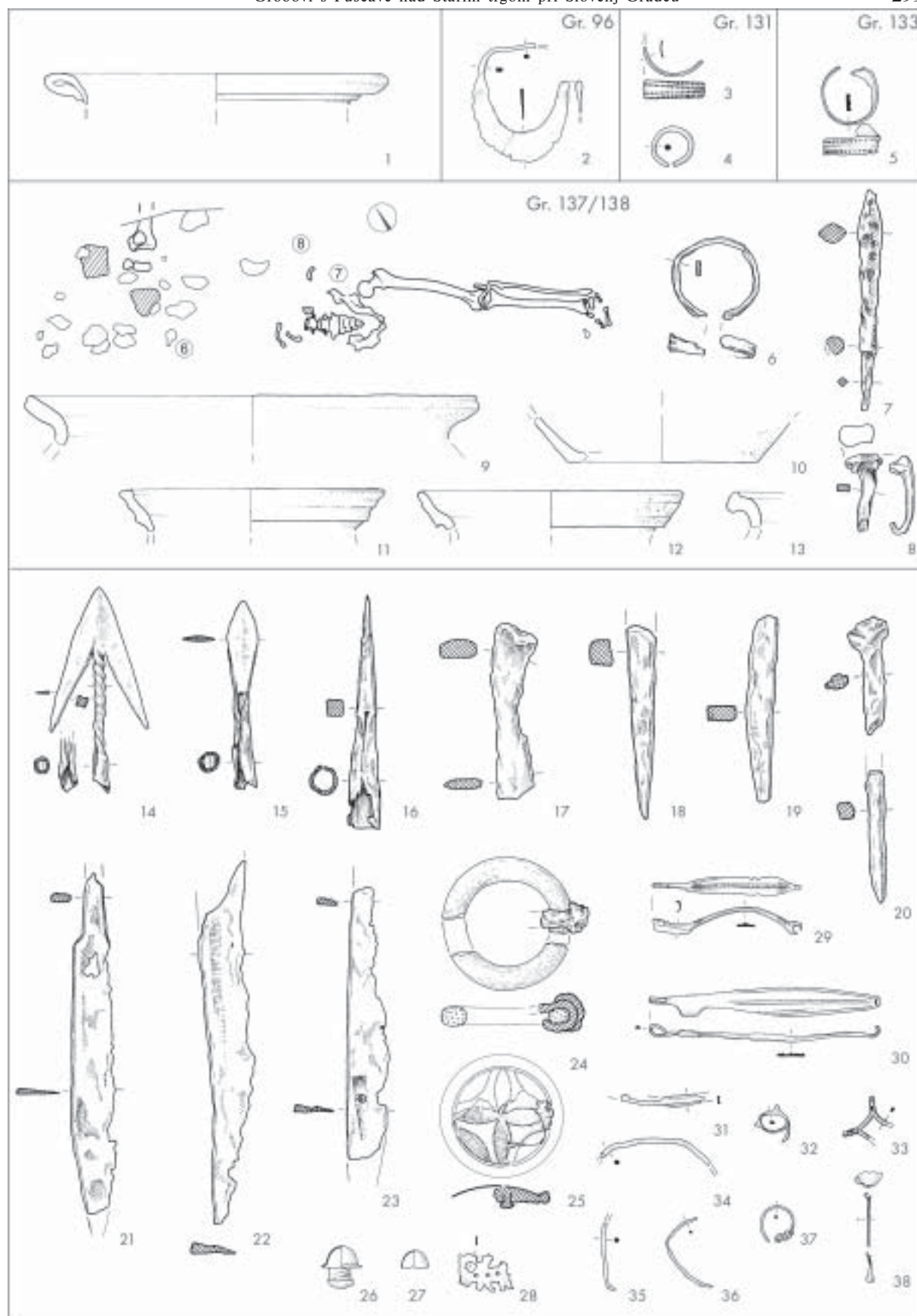
T 2: Puščava. Gr. 8, 11, 28. 1,5-8 Bronze; 2-3,11-13 Eisen; 4 Bernstein; 9-10 Ton. M. 9-10 = 1:3; Sonstiges = 1:2.

T. 3: Puščava. Gr. 16, 29, 33, 38, 42-44, 49, 66, 78. 1,4-7,11 bron/Bronze; 2-3,9-10,12,14,20 glina/Ton; 8,17-19 železo/Eisen; 13 steklo/Glas; 15-16 posrebreno železo/versilbertes Eisen. M. 2-3,9-10,12,14,20 = 1:3; ostalo/Sonstiges = 1:2.

T 4: Puščava. Gr. 70-71, 73-74, 86-87, 91, 94-95, 104, 107-110, 112, 116, 120, 127, 130. 1,3-7,9-10 glina/Ton; 2,8,12,14-39 bron/Bronze; 11,13 železo/Eisen. M. 1,3-7,9-10 = 1:3; ostalo/Sonstiges = 1:2.

T. 5: Puščava. Gr. 96, 131, 133, 137/138. Raztresene najdbe/Streifunde. 1 steklo/Glas; 2-5, 26-38 bron/Bronze; 6-8, 14-23 železo/Eisen; 9-13 glina/Ton; 24 kost, železo/Knochen, Eisen; 25 bron, železo/Bronze, Eisen. M. 9-13 = 1:3; ostalo/Sonstiges = 1:2.

